

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS
VĒSTURES INSTITŪTS

Ar rokraksta tiesībām

GVIDO STRAUBE FRIDRIHA d.

UDK 947.43 "17/18" (043.3)

VIDZEMES BRĀĻU DRAUDZES KĀ PIRMĀ
SABIEDRISKĀ ZEMNIEKU KUSTĪBA LATVIJĀ

07.00.02. - PSRS VĒSTURE

Disertācija vēstures zinātņu kandidāta
grāda iegūšanai

Zinātniskais vadītājs -
LPSR ZA korespondētājloceklis
vēstures zinātņu doktors,
profesors V.V.DOROŠENKO

Rīga - 1989

SATURS

Ievads	1.lp.
Avotu un literatūras apskats	4.lp.
1. nodaļa. Vidzemes zemnieku stāvoklis un viņu garīgā aprūpe 18.gs. pirmajā trešdaļā.	18.lp.
2. nodaļa. Vidzemes brāļu draudžu darbības sākumi un viņu pirmie "ziedu laiki" 1729. - 1745.g.	25.lp.
3. nodaļa. Brāļu draudze "klusā gājiena" laikā (1743. - 1817.g.).	56.lp.
4. nodaļa. Vidzemes brāļu draudze "otrajos ziedu laikos" (1817. - 1850.g.). Kustības norieta sākums.	85.lp.
Nobeigums.	135.lp.
Pielikums.	

IEVADS

Latvijas feodālisma vēsturē viens no galvenajiem izpētes objektiem ir zemniecība, - tās dzīve, darbs un ikdiena, kultūra un citas ar to saistītas problēmas. Šajā sakarā savdabīgu vietu ieņem Vidzemes brāļu draudžu kustība, kas sākot ar 18.gs. 30.gadiem un līdz pat 20.gs. 40.gadiem lielākā vai mazākā mērā noteica šī reģiona pamatiedzīvotāju - vidzemnieku dzīvi. Savas darbības pirmajos 100-120 gados tā pakāpeniski savās rindās iesaistīja vērā ņemamu zemnieku skaitu un kļuva par vienu no galvenajiem visas zemnieku dzīves koordinējošu centru, ar kuru nācās rēķināties kā Vidzemes vietējām varām, tā arī centrālajai varai Pēterburgā, un kas kā reliģisks institūts veiksmīgi spēja konkurēt ar oficiālo garīgo varu - Vidzemes ev.-luterisko baznīcu. Šī sākotnēji garīgā luterisma sektantiskā kustība, pateicoties zemnieku aktīvai līdzdalībai tajā, Vidzemē pārvērtās par sociālu kustību, kas savā darbībā lielu uzmanību veltīja zemniecības garīgai atmodai un atbrīvošanai, būtiski ceļot vidzemnieku izglītības un izglītotības līmeni un gala rezultātā sekmējot viņu pašapziņas atmodināšanu un seviskā nācijas apzināšanos, pirmās nacionālās inteligences rašanos un pirmo tautas vadoņu izvirzīšanos. Tā rezultātā Vidzemes brāļu draudžu kustība sagatavoja labvēlīgu augsni Jaunlatviešu kustības rašanai un izplatībai un noteica Vidzemes novadu /it sevišķi Valmieras, Cēsu, Jaun- un Vecpiebalgas/ markanto ietekmi uz Latvijas kultūras attīstību 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā. Tā devusi savu artavu arī tādā jomā, ka no šejienes cēlušies virkne ievērojamu Latvijas revolucionāro cīnītāju kā 1905., tā 1917.g., jo jau zemnieku nemieros, kas pāršalca Vidzemi 18.gs. 70. gados un 19.gs. pirmajā pusē, brāļu draudžu pārstāvji vienmēr ņēmuši aktīvu līdzdalību,

tādējādi attīstot savos novadniekos arī šķiras apziņu un šķiru cīņas pieredzi.

Dienžēl latviešu padomju historiogrāfijā līdz šim nav pievērsušies detalizētai Vidzemes brāļu draudžu kustības izpētei, kā dēļ šodien mums nav marksistiski uzrakstītas kustības vēstures, nedz arī skaidrs, kāda vieta un loma bijusi 18. un 19.gs. šai kustībai Baltijas vēsturē, kādu ietekmi tā atstājusi uz vietējo pamatiedzīvotāju attīstību. Līdz ar to dotās disertācijas mērķis ir izgaismot Vidzemes brāļu draudžu kustību no marksistiskām pozīcijām, un kā uzdevumi tiek izvirzīti:

1. Atklāt Vidzemes brāļu draudžu kustības vietu un lomu Latvijas zemniecības vēsturē;
2. Noskaidrot tās teritoriālo izplatību un kvantitatīvos apjomus, reāli apjaušot cik liela zemnieku daļa bija iesaistījusies kustībā;
3. Raksturot kustības īpatnības un galvenos darbības virzienus dažādos tās attīstības etapos;
4. Izvērtēt kustības ietekmes sfēras un efektivitāti.

Līdz ar to tiks pavērta iespēja turpmāk labāk izprast 18. un 19.gs. norises Vidzemes laukos un tās izmaiņas, kurām par cēloni bija brāļu draudzes. Tā kā hernhūtiešu draudzēm bija vērā ņemams spēks, ar kuru bija spiesti rēķināties gan Vidzemes laicīgie, gan garīgie kungi, tad kustības vēstures izpēte ļaus izprast arī attiecīgos gadījumos viņu darbības motīvus.

Vidzemes brāļu draudžu kustība savus sākumus meklē 18.gs. 30. gados, un kā augstāk jau tika norādīts - turpinājās līdz 20.gs.40. gadiem, bet pēdējie sanāksmju gājēji zināmi vienu gadu desmitu ilgāk. Šajos divos gadu simtešos kustībai bijuši gan savi ziedu laiki, gan pagrimums, tā tika ilgāku laiku aizliegta un bija spiesta darboties nelegāli. Dotajā disertācijā tiks apskatīta tikai daļa

no visas hernhūtisma vēstures Vidzemē, un proti - tas laiks, kad kustība bija patiešām reāls spēks ar palielošu iespaidu, respektīvi - sākot ar 18.gs. 30. gadiem un līdz 19.gs. vidum, jo pēc 50./60.g. strauji sāka rukt tās piekritēju skaits un tā zaudēja savu aktualitāti. Šajā laikā ietilpa gan abi Vidzemes brāļu draudžu kustības "ziedu laiki" /18.gs. 40. gadu sākums un 19.gs. 20.-40.gadi/, gan "klusais gājiens" - laiks, kad brāļu draudzes bija aizliegtas /1743.-1817.g./, tad arī risinājās Vidzemē gan 18.gs. 70. gadu, gan 1802.g. Kauguru zemnieku nemieri, gan 19.gs. 40.gadu konversijas kustība, gan klajā nāca 1804.g. un 1819.g. likumi zemniekiem - to mijiedarbība ar brāļu draudžu kustību atstāja savu ietekmi uz abām pusēm. Turklāt logiski nobeigt kustības apskatu šajā darbā ne tikai sakarā ar tās popularitātes mazināšanos gadsimta vidū, bet arī tā apstākļa dēļ, ka šajā laikā uz Latvijas vēstures skatuves uznāca jauna kustība, kas bija progresīvāka par hernhūtismu, un proti - Jaunlatvieši.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Darba izstrādāšanā kā avoti izmantoti apzinātie materiāli par Vidzemes brāļu draudzēm, kā arī virkne arhivāliju, kas pētniecības gaitā atrastas dažādos fondos un kolekcijās. Galvenā avotu masa ir nepublicēta.

Apzinātie materiāli par Vidzemes brāļu draudžu kustību koncentrēti divos arhīvos - Brāļu Unitātes arhīvā Hernhūtē /VDR/, kur tie veido speciālu rubriku /kolekciju/ R.19.G.a., un Latvijas PSR Centrālajā Valsts Vēstures arhīvā Rīgā 237. fonda 1.apraksta vairāk nekā simts lietās. Tāpat virkne avotu - hronikas un diāriji - glabājas iepriekšminētā Hernhūtes arhīva bibliotēkā /NB.I.R./. Daudzskaitlīgs arhivāliju klāsts atrodams LCVVA Vidzemes ev.-luteriskās konsistorijas fondā /233.f., 1.-4.apr./ - daļa lietu te ir sakomplektētas tikai ar dokumentiem par hernhūtiešiem, bet liels skaits tādu materiālu, kuri veltīti citiem jautājumiem, bet tajos atrodas arī ziņas par brāļu draudzēm. To atrašana ir ilgstošs un darbietilpīgs process, tomēr iegūtie materiāli bieži nes sevī unikālas vērtības, tādējādi dodot iespēju paskatīties uz kustību no dažādiem rakursiem un pilnīgāk to izgaismot.

Atsevišķi dokumenti glabājas Rīgas senatnes un vēstures pētnieku biedrības fondā /4038.f., 2.apr./ LCVVA.

Vērtīgas ziņas par kustību sniedz Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoli, kas atrodas LCVVA 234.fonda 1.aprakstā. Tajos iegūstama informācija par hernhūtiešiem sākot ar 1738.g., kad tika dibināts Valmiermuižā pirmais latviešu skolotāju seminārs, un līdz pat 19. gs. otrajai pusei.

Attēli, kartes un shēmas atrasti gan Brāļu Unitātes arhīvā, gan dažādos LCVVA fondos /6828.f., 6.apr.I.d.; 237.f., 1.apr./.

Izmantoti arī Valmieras novadpētniecības muzeja filiāles Sv. Sīmaņa baznīcas-koncertzāles direktora Laimoņa Liepnieka privātās kolekcijas materiāli.

Kā pozitīvs moments jāatzīmē tas, ka pateicoties hernhūtiešu brāļu draudžu tradīcijai rūpīgi saglabāt visu savas darbības vēsturi, hronikās un diārijos iemūžināja kustības gaitu, nākamām paaudzēm atstājot bagātu avotu klāstu ar augstu ticamības pakāpi. To ļauj secināt virkne arhivāliju, kas dublējas un pat trīskāršojas gan kā noraksti, gan dažādi ziņojumi vairākiem adresātiem, gan dažādu autoru sarakstītas hronikas un diāriji par kopēju laiku. Jo sevišķu vērtību nes sevī dažādie melnraksti un pirmraksti, kas rūpīgi saglabāti un bieži atšķiras no tīrraksta ar saturā esošās informācijas bagātību, kura dažādu iemeslu dēļ oficiālajā variantā palikusi noklusēta. Tā tas redzams 1743.g. Izmeklēšanas komisijas brāļu draudžu lietā protokolos un to pirmrakstos jeb stenogrammās, 1739.g. Valmieras baznīcas vizitācijas protokolos un to melnrakstā u.c.

Visu arhivāliju kompleksu var sadalīt pēc to rakstura vairākās grupās. Kā pirmo būtu jāizdala hronikas un diāriji, kā arī dažādo brāļu draudžu amatpersonu atskaites par ilgāku laika posmu, kas līdzinās diārijiem. Te jāpiemin "Summārās vēsturiskās ziņas par Jēzus Kristus paradīzes zemes sākumu un gaitu Vidzemē",¹ kas glabājas kā LCVVA, tā Hernhūtē vairākos eksemplāros un ietver sevī ziņas sākot ar kristietības izcelšanos Baltijā 12.gs. un līdz 18. gs. 70. gadiem, galveno uzsvaru liekot uz brāļu draudžu darbību; "Ziņojums par atmodas sākumiem un gaitu Vidzemē 1734.-1760.g."² vairāki Valmieras skolotāju sagatavošanas iestādes vadītāja Buntebarta diāriji³ un citi. Starp amatpersonu plašajiem pārskatu ziņojumiem jāizdala P.Heses "Īsais ziņojums par latviešu diasporu",⁴

daudzskaitlīgie Vidzemes diasporas distriktu vadītāju ziņojumi⁵ un Hernhūtes brāļa Gregora ziņojums par viņa Vidzemes vizitācijas braucienu 1775.g.⁶

Samērā līdzīga ar pirmo ir otrā grupa, kurā ietilpst bagātīgs visdažādāko materiālu kopojums, kas LCVVA koncentrēts aktīs ar nosaukumu "Communalakten".⁷ Te atrodami gan statistiski pārskati, gan ziņojumi par vispārējo darbību un atsevišķiem konfliktiem un citiem notikumiem, amatpersonu sarakste u.c., kuros, atšķirībā no iepriekšējās grupas, atspoguļots īss laika sprīdis, parasti reducēts uz kādu konkrētu datumu jeb notikumu.

Trešo grupu komplektē kustības pretinieka - luteriskās baznīcas radītie materiāli. Pirmkārt, te jāizdala 1743.g. Izmeklēšanas komisijas brāļu draudžu lietā atstātie dokumenti - nopratināšanu protokoli - kā stenogrammas, tā protokolu tīrraksti, spriedumi, ziņojumi par komisijas darbību augstākstāvošām instancēm un to rīkojumi un norādījumi komisijai un tās locekļiem.⁸ Otrkārt - jāizdala jau agrāk pieminētos Vidzemes baznīcu vizitāciju protokolus,⁹ kuros draudžu mācītāji, citviet arī skolotāji un pērminderi, snieguši ziņas par hernhūtiešu kustību, viņu klātbūtni attiecīgajā draudzē. Vidzemes konsistorijas fondā glabājas arī samērā daudzskaitlīgi materiāli par strīdiem starp baznīcu no vienas puses un brāļu kopām un to vadītājiem no otras, galvenokārt - saiešanas namu būves un ekspluatācijas dēļ.¹⁰

Savrup jāapskata Vidzemes mācītāju ziņojumi, sarakste un atmiņu pieraksti par brāļu draudžu darbību. Īpaši te būtu izdalāmi 1742.g. tapušie mācītāju ziņojumi konsistorijai par stāvokli draudzēs un par hernhūtiešu klātbūtni /vai ietekmi/ tajās.¹¹ Tie liecina kā par garīdzniecības dažādiem noskaņojumiem un attieksmēm pret jauno parādību, gan par kustības izvēršanās apjomiem, kuri no eso-

šajiem hernhūtiešu dokumentiem apjaušami tikai daļēji.

Tālāk nepieciešams izcelt sekojošās divas avotu grupas. Pirmo veido vidzemnieku vēstules kā brāļu draudzes amatpersonām Baltijā un Vācijā, tā arī citām Vidzemes oficiālās varas instancēm. Tajās izsekojama gan latviešu zemnieku attieksme pret kustību, gan jūtama tās ietekme uz viņu domāšanu un dzīves pozīcijas veidošanos. Šis zemnieku epistolārais materiāls bieži izteiktāk nekā citi atspoguļo attiecīgajā momentā kustības galveno būtību, tās darbības virzību un ietekmes efektivitāti. Kā otro jāmin O. Hūna "Topogrāfiskās ziņas".¹² Tajās jo spilgti parādās brāļu draudžu kustības ietekme uz vidzemnieku ikdienas dzīvi, tikumiem un paražām, kā arī saimniecisko darbību.

Avotu apstrādē un izvērtēšanā radās virkne grūtību un problēmu, kuras te nepieciešams atzīmēt. Pirmkārt, viena fakta vai notikuma dažādie, bieži pretrunīgie interpretējumi. Tas, neapšaubāmi, saistīts ar konkrētā avota autora politisko vai reliģisko orientāciju, kā arī nemazsvarīgs apstāklis bija adresāts, kuram attiecīgais avots tika domāts. Līdz ar to gadījumos, ja nav zināms kāds no šiem punktiem, grūti objektīvi izvērtēt dokumentu, tā ticamību un tendenciozitāti /iespējamo/ vienā vai otrā virzienā. Otrkārt, domstarpības izraisījās statistiskā materiāla apstrādē, un proti - dažādaus kustības piekritēju skaits attiecīgajā vienībā vienā laika momentā /dažreiz pat trīs atšķirīgi lielumi/. Tam par iemeslu - dažādie skaitīšanas kritēriji jeb to neesamība, jo kustības kopējais piekritēju skaits summējās no vairākām grupām, bet dažādos aprēķinos par izejas materiālu ņemti atšķirīgi rādītāji. Diemžēl ne vienmēr zināms, kādi bijuši attiecīgā avota sastādīšanas principi, tomēr pamats apgalvot, ka pastāv tendence uzrādīt mazāko rādītāju, respektīvi - tikai uzņemto skaitu, kamēr kustības kopējais piekritēju skaits, kurā ietilptu kā regulārie saiešanu apmeklētāji, tā

arī citi brāļu draudžu simpatizētāji, kas to sapulcēs un pasākumos piedalās neregulāri, bija krietni lielāks, turklāt tas bija ļoti mobils, kā dēļ tā konstatācija bija apgrūtināša.

Problemātiska ir arī vidzemnieku brāļu draudžu piekritēju īpatsvara noteikšana pārējās zemniecības masā. Gan attiecībā uz 18.gs., gan arī uz 19.gs. trūkst zinātniski pamatotas statistiskas izpētes par iedzīvotāju skaitu kā Vidzemes apriņķos, tā arī draudzēs un pagastos, kā rezultātā nākas izlīdzēties ar avotos atrastajām ziņām, bet tās ne vienmēr ir pamatotas, turklāt ne reti arī pretrunīgas. Novērots, ka pat mācītāji dažādās atskaitēs un ziņojumos devuši atšķirīgus datus. Tā dēļ darbā dotie procentuālie rādītāji par hernhūtiešu īpatsvaru jāuzskata par aptuveniem ar iespējamu labojumu /precizējumu/ nākotnē.

Vēstures zinātnē Vidzemes brāļu draudžu izpēte sākās jau vienlaicīgi ar pašu kustību un te sastopami darbi, kas veltīti tikai šai konkrētai problēmai, gan ir pētījumi, kuros tverts plašāks jautājumu loks, ierādot zināmu vietu arī brāļu draudžu kustībai Vidzemē. Historiogrāfijas izvērtējumu līdz mūsu gadsimta 30. gadiem paveicis Latvijas buržuāzistiskais baznīcas vēsturnieks Ludvigs Adamovičs darbā "Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē".¹³ Viņš šeit arī uzsver, ka visā Latvijas baznīcas vēsturē tieši brāļu draudzēm pievērsta vislielākā interese, tomēr joprojām kustības izpētē daudz nepaveikta.¹⁴ Diemžēl šodien nākas konstatēt, ka šis Adamoviča pirms 60 gadiem izteiktais secinājums spēkā arī patreiz. Līdz ar to viņa dotais historiogrāfiskais apskats ir visai pilnīgs un virkne vērtējumu vēl joprojām nav zaudējuši savu aktualitāti. Tomēr nevaram pieņemt pilnībā L.Adamoviča izstrādāto hronologisko sistēmu - konkrēti - "klusā gājiena" galējos gadus.^x

^x Skat.3.nodaļu, kā arī 10.lp.

Latviešu pirmspadomju historiogrāfijā pirmais par Vidzemes brāļu draudzēm rakstījis Indriķis Straumīte,¹⁵ tomēr pioniera godu vairāk pelnījis Matīss Kaudzīte ar savu nopietno darbu "Brāļu draudze Vidzemē".¹⁶ Kā norādījis pats autors, šajā grāmatā ietilpinātas "ziņas par brāļu draudzes celšanos un izplatīšanos vispār, bet īpaši par viņas darbu starp Vidzemes latviešiem un par saiešanu ēkām ikkatrā draudzē." Pateicoties tam, ka Kaudzīte bija kustības laikabiedrs un viņa rīcībā bija gan paša redzētais, gan citu aculiecinieku stāstītais, darbs bagāts ar atsevišķiem interesantiem faktiem un novērojumiem, kā arī tajā izpaužas kā kustības ietekme uz zemniecību, tā arī pēdējās attieksme pret kustību. Sevišķu vērtību satur saiešanu namu pārskaitījums ar katram doto īso raksturojumu, kas būtiski bagātina informāciju par kustības izplatību un saiešanu namu vēsturi.

Vidzemes brāļu draudzēm veselu nodaļu savā "Iz Baltijas vēstures" 3.sējumā veltījis Krodznieks.¹⁷ Tomēr jāsecina, ka viņš devis tikai shematisku kustības uzbūves attēlu un to pamatoti jau kritizējis L.Adamovičs.¹⁸

Viens no nozīmīgākajiem ir baznīcas vēsturnieka, jau augstāk pieminētā L.Adamoviča ieguldījums Vidzemes brāļu draudžu vēstures izpētē.¹⁹ Viņš apstrādājis vērā ņemamu arhīvu materiālu daudzumu un savos pētījumos operē ar faktiem no pirmavotiem, kas citos pētījumos nav sastopami. Tā dēļ viņa darbus - it sevišķi to faktoloģisko materiālu - varam izmantot samērā droši arī šodien. Turpretī Adamoviča faktu traktējumu izvērtē un secinājumu analīzē jāņem vērā viņa profesionālā interese un orientācija - skatīt visu caur latviešu zemnieku kristianizācijas prizmu. Bet savos vērtējumos dažviet - apzināti vai arī neapzināti - viņš pauž mums pieņemamu viedokli, respektīvi - mēs nonākam pie vienādiem secinājumiem. Tā,

Adamovičs vienprātīgi atzīst, ka brāļu draudžu kustībai Vidzemē ir sava nozīme nacionālās apziņas atmodā,²⁰ un tā nesa sevī "svarīgus sabiedrisku un tautisku centiemu dīgļus", kā arī sekmēja tautas inteligences izvirzīšanos.²¹ Simpātisks ir vērtējums tiem pārspīlējumiem, kas bija vērojami kustības laikā, it sevišķi tās sākuma posmā, un kas citu autoru pētījumos vērtēti nekritiski izsmējīgi, un proti - "Latviešu brāļu draudzes kustībai ir raksturīgas visas reliģisko atmodas kustību pazīmes. Un pie tām pieder arī dažādi pārspīlējumi un murgojumi",²² - respektīvi - Adamovičs skatījās uz to kā uz dabisku blakus parādību, nevis šausminājās par to kā citi, kas tikai šī apstākļa dēļ visu kustību izsludināja par nekur nederīgu vājprātīgo sektu.

Diemžēl ne visur L.Adamovičs ietur vienādu koncepciju - vērojama gan faktu, gan traktējumu pretruna dažādos viņa darbos. Tāpat nevar piekrist viņa kustības periodizācijas struktūrai, un proti - "klusā gājiena" hronologiskajiem ietvariem - 1747.-1770.g.,²³ saistot to ar hernhūtisma naidīgā Vidzemes luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendanta Cimermaņa darbības laiku. Nenoliedzami šai personai bija sava ietekme, tomēr par pamatu būtu jāņem juridiskās tiesības, pēc kurām vadās arī paši hernhūtieši, nosakot savas kustības pastāvēšanas apstākļus un līdz ar to "klusā gājiena" sākumu un beigas.^x

Starp latviešu buržuāziskās historiogrāfijas pārstāvjiem, kas veltījuši vērā ņemamu uzmanību Vidzemes brāļu draudžu kustības izgaismošanai, jāmin H.Enzeliņš, kurš, pētīdams Valmieras un tās novada senatni, nevarēja nepaiekt garām šī novada - kas bija savdabīgs kustības šūpulis - īpatni vietai hernhūtisma vēsturē Latvijā.²⁴

^x Skat. 3.nodaļu

Pozitīvi viņa devums mums jāvērtē jau tāpēc vien, ka tajā mēs iepazīstamies ar virkni pirmavotu, kurus Enzeliņš uzmeklējis tieši pētāmajā apvidū un tie šodien nav atrodamā zināmajās arhivāliju krātuvēs. Sava vērtība ir arī autora tieksmei samērā detalizēti izgaismot valmieriešu līdzdalību kustībā, tādējādi atdzīvinot stāstījumu ar daudzām konkrētām personībām un savdabīgiem un kolorītiem notikumiem.

Nepieciešams minēt virkni darbu, kas sniedz ziņas par Vidzemes brāļu draudžu kustības atsevišķiem izpausmes veidiem. Pirmkārt, te jānosauc A. Birkerta pētījums "Latviešu intelligence savās cīņās un gaitās",²⁵ kur, kā jau vēsta virsraksts, izvērtēts nacionālās intelligences veidošanās process, ierādot vietu arī hernhūtiešu devuma analīzei attiecīgajā jomā. Darba autors pamatoti apskata hernhūtiešu kustību Vidzemē kā vienu no tās veidošanās posmiem. Otrkārt, vienai no specifiskajām kustības izpausmēm - brāļu draudžu saiešanu namu arhitektūras vēsturei, pievērsies R. Legzdīņš,²⁶ vērtējams šo celtniecības paveidu kā vienu no tautas arhitektūras augstajiem sasniegumiem.

Noslēdzot pirmspadomju latviešu vēsturnieku devuma apskatu mums interesējošo jautājumu izzināšanā, nepieciešams atgriezties pie sākumā pieminētā Indriķa Straumīša. Viņa uzrakstīto vērtējot jāņem vērā tas, ka, būdams naivi fanātisks pareizticības pārstāvis, viņš faktiski pildījis savu maizes kungu pasūtījumu - līdzdarbojās kampaņā, kuras uzdevums bija Krievijas impērijas provinču rusifikācija. Tā dēļ viņa darbā daudz emocionālu pārspīlējumu un pat vēsturisku aplamību. Tā galvenais uzdevums bija pierādīt pareizticības un Krievijas cara pārākumu pār luterisko baznīcu un vācu muižniecību, tādējādi agitējot latviešu zemniekus pāriet cara ticībā.

Latviešu padomju historiogrāfijā Vidzemes brāļu draudžu vēstu-

rei kā patstāvīgam izpētes objektam līdz šim neviens nav pievērsies, kā rezultātā izpalicis šīs savdabīgās zemnieku kustības izvērtējums visā tās pilnībā no marksistiskām pozīcijām. Var tikai minēt atsevišķus darbus, kuros apskatot hronologiski ar šo kustību paralēli notiekošus procesus zināma uzmanība veltīta arī vidzemnieku brāļu draudzēm.

Pirmkārt, te jāmin daudzpusīgais J.Zutis,²⁷ kurš Vidzemes brāļu draudzes vērtēja kā vislielāko 18.gs. sabiedrisko latviešu un igauņu kustību.²⁸ Ierādīdams kustībai savu vietu latviešu zemnieku šķiru cīņas vēsturē, viņš minēja vairākus vēsturiski nozīmīgus aktus - 1776./77.g. notikumus, 1802.g. Kauguru nemierus, 1820. gadu politiskās cīņas, konversijas kustību 19.gs. 40. gados, kad brāļu kopas atradās to degpunktā, būtiski ietekmēdamas to norisi. Vērtīga ir arī J.Zuša veiktā kustības piekritēju sastāva sociālā analīze, kas ļauj vērtēt brāļu draudzes kā jaunās sabiedriski ekonomiskās formācijas - kapitālisma - izpausmi.

Otrkārt, monogrāfiju, veltītu luterisma vēsturei Latvijā, uzrakstījusi V.Snippe.²⁹ Arī te dažās lappusēs apskatīta Vidzemes brāļu draudžu kustība, tomēr jāsecina, ka tas ir nekas vairāk kā ģēģ L.Adamoviča un J.Zuša paveiktā šajā jomā konspekts.

Treškārt, jāatzīmē daži darbi, kas palīdzējuši atsegt Vidzemes brāļu draudžu kustības ietekmi uz atsevišķām zemnieku dzīves jomām, kā arī vispār sabiedrības attīstību. Literatūras un grāmatniecības vēsturnieks A.Apīnis vairākos savos darbos parādījis hernhūtiešu saistību ar rakstniecības, grāmatu izdošanas un izplatības un literārās darbības attīstību Latvijā.³⁰ Turklāt viņš ne tikai norāda uz tiešo ietekmi, bet analizē arī vispār kustības iedarbību uz šiem procesiem plašāk. Savukārt A.Krastiņas monogrāfija "Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē" kā specifisks pētījums arhitektūras

vēsturē apstiprina brāļu draudžu ietekmi uz vidzemnieku dzīvojamās rijas telpisko attīstību, apstiprinot gan O.Hūna "Topogrāfiskajās ziņās" izgaismotos novērojumus, gan L.Adamoviča un G.Filipa izvirzītos secinājumus.³¹

Rezumējot latviešu vēsturnieku devumu Vidzemes brāļu kopu vēstures izpētē, pamatoti lielākie nopelni pieder L.Adamovičam, turpretī no marksistiskām pozīcijām šī pirmā latviešu zemnieku kustība joprojām kā vienots vesels nav apskatīta un, līdz ar to, nav apzināta tās vieta vispārējā Latvijas vēsturē.

Pirms pievērsamies vācu historiogrāfijai attiecīgajā jautājumā, nepieciešams atzīmēt, ka interese par šo kustību, kas aptvēra arī Igauniju - atsevišķiem hernhūtiešu kustības aspektiem pievērsies igauņu padomju vēsturnieks R.Poldmāe.³²

Samērā daudzskaitlīgs ir vācu - kā Baltijas, tā Vācijas - vēsturnieku devums Vidzemes un Igaunijas brāļu draudžu kustības izpētē Baltijā.

Pirmie pētījumi, aptveroši visu kustības darbību, parādījās jau 19.gs. 60. gados. Kā pirmais jāmin T.Harnaka "Vidzemes luteriskā baznīca un hernhūtiešu brāļu draudze".³³ Tā autors, būdams Vidzemes oficiālās luterāņu baznīcas pārstāvis un tās interešu aizstāvis, vērsās savā darbā pret hernhūtismu un brāļu draudzēm kā konfesijas pretinieku. Tomēr par spīti šādai pozīcijai Harnaks zemnieku iesaistīšanos kustībā skaidroja ar viņu materiālā un tiesiskā stāvokļa analīzi. Diemžēl nevēlēšanās atzīt brāļu draudžu pozitīvo lomu jeb tās nenovērtēšana, kam pretī nostādīta akla luterisma pārākuma aizstāvība, neļauj viņam būt objektīvam kustības izvērtējumā, kaut gan faktiskais materiāls, ko izmantojis Harnaks, ir bagāts. Origināli un drosmīgi arī viņa secinājumi un vērtējumi, kurus pēc viņa nav uzdrošinājušies atkārtot nedz kustības pretinieki, nedz

arī tās simpatizētāji.

Gadu pēc iepriekšējā klajā nāca Hermaņa Plita darbs par brāļu draudzēm Baltijā.³⁴ Būdams hernhūtiētis, H.Plits savu darbu pret-svarā Harnaka grāmatai novērtēja par "pienākumu", nevis "simpātijām",³⁵ respektīvi - viņš uzskatīja savu kustības vērtējumu par objektīvāku, netendenciozāku. Tas arī izpaužas viņa reāli kritiskajā attieksmē pret kustību, tās panākumiem un kļūdām.

Pēc šīm divām monogrāfijām, kas līdz pat mūsu gadsimta 20. gadiem palika par nozīmīgākajiem darbiem par Baltijas diasporas vēsturi, sekoja virkne pētījumu, kas tikai vairāk vai mazāk bija to apkopojums ar simpātiju apliecināšanu vienai vai otrai ieinteresēto pusei,³⁶ vai arī kas pievērsās tikai kādai konkrētai problēmai vai šaurākai izpausmei kustības vēsturē. Tā zināmu diskusiju izraisīja t.s. 19.gs. 40. gadu konversijas kustība un hernhūtiešu loma tajā. Diskusijas cēlonis - luteriskās baznīcas uzbrukumi brāļu draudzēm kā galvenajam šo nemieru "vaininiekam". Šajā sakarā klajā nāca divi darbi, kas pārstāv hernhūtiešu pusi, turklāt tajos argumentēti ar skaitļiem parādīta hernhūtiešu vieta un loma šajos notikumos,³⁷ kurpretī luteriskās baznīcas pārstāvju uzbrukumi sastāvēja tikai no klajiem apvainojumiem bez reāliem faktiem.

Nepieciešams pieminēt Jūliusa Ekkardta monogrāfiju "Vidzeme 18. gadsimtā",³⁸ kurā brāļu draudžu kustībai veltīta liela uzmanība. Nosaukdams kustību par patiesi "garīgu un reliģisku lielvalsti /Grosmacht/ Vidzemē", Ekkardts pozitīvi vērtēja tās ieguldījumu Baltijas vēsturiskajā attīstībā, uzsverot, ka pateicoties hernhūtiešu draudzēm pirmo reizi vietējie pamatiedzīvotāji labprātīgi iesaistījās vācu atnestā kustībā, padarot to par nacionālu un pārņemot tajā iniciatīvu savās rokās.³⁹

Mūsdienu ārzemju /vācu/ buržuāziskajā historiogrāfijā pēdējos

15 gados tapuši virkne darbu, kuri veltīti Baltijas diasporas vēsturei, un to starpā atrodas pagaidām viens no izcilākajiem pētījumiem šajā jomā - VFR Ķelnes universitātes vēsturnieka Guntrama Filipa monogrāfija "Hernhūtes brāļu draudžu darbība starp igauņiem un latviešiem."⁴⁰ Šis fundamentālais pētījums bāzēts uz nopietnām plašu arhivāliju studijām un dziļu apjomīgas vēsturiskās literatūras analīzi. Grāmatā atdarināšanas cienīgs zinātniskais aparāts ar tabulām, kartēm un attēliem, kas būtiski papildina autora izklāstu. Pozitīvi jāatzīmē arī tas, ka Filips Vidzemes un Igaunijas brāļu draudžu darbību centies skatīt neatrauti no tur valdošās vēsturiski determinētās situācijas, kā arī viņa cenšanās līdzsvarot kustības izpēti, lielu uzmanību pievēršot tieši zemniekiem kā tās nozīmīgam elementam, kas citos vācu vēsturnieku pētījumos parasti izpaliek, jo uzmanības centrā atrodas vācbrāļi un Baltijas vācu tautības pārstāvji - garīdznieki un muļžnieki.

Kaut arī uz doto momentu Filipa darbs ir pilnīgākais pētījums par Baltijas - un līdz ar to arī Vidzemes brāļu draudžu vēsturi, pastāv iespēja to papildināt, jo VFR vēsturniekam nav bijusi izdevība izmantot savā darbā bagātīgos Latvijas PSR CVVA avotu krājumus par hernhūtiešu darbību Vidzemē un Igaunijā. Tā dēļ darbā vērojamas atsevišķas neprecizitātes, kas galarezultātā tomēr nemazina monogrāfijas zinātnisko vērtību.

Kā apstiprinājumu arvien pieaugošai interesei par hernhūtisma vēsturi nepieciešams minēt sakarā ar hernhūtiešu brāļu draudzes misijas 250 gadskārtu 1981.g. klajā nākušo H.Beka grāmatu "Brāļi starp visām tautām",⁴¹ Tajā par Baltijas diasporu veltītā nodaļa gan pamatā balstās uz jau pieminēto G.Filipa monogrāfiju, bet kā origināla jāizceļ šeit akcentētā problēma, kas pausta jau Baltijai domātā iedalījuma virsrakstā - "Baltija: diaspora vai baznīca?"⁴²

- respektīvi, Bēks uzsvēris domu, ka Vidzemes un Igaunijas brāļu draudzēm bija tendence kļūt perspektīvā par vietējo iedzīvotāju nacionālo baznīcu, un tikai luteriskās baznīcas pretdarbība, kuru sekmēja arī laicīgās varas iestādes, liedza tai šādu attīstības ceļu.

Nepieciešams uzsvērt, ka ārzemēs - galvenokārt VFR - augusi interese tieši par brāļu draudžu kustību Baltijā, par ko liecina pēdējos gados publicētie pētījumi un zinātniskie raksti. Te apskatīsim divus. Viens ir M.Haselblata "Hernhūtiešu brāļu draudze Baltijas telpā", kas ievietots 1987.g. "Baltijas gadagrāmatas" 4.numurā.⁴³ Kā jau apakšvirsrakstā norādījis tā autors, tas ir "ekskurss vēsturē", respektīvi - jau publicēto pētījumu kopsavilkums. Tomēr gribas akcentēt Haselblata doto vērtējumu hernhūtiešu kustībai, ko viņš jo sevišķi izcēlis, un proti - tā veicināja atbildības apziņas un pašapziņas augšanu, kā arī kļuva par "tautiskās un nacionālās /völkische und nationale Entwicklung/ igauņu un latviešu attīstības" pamatu, tajā "iemiesojusies pirmā sabiedrības atklāti atzītā latviešu un igauņu sociālā un nacionālā kustība" /pasvītrojums M.Haselblata/.⁴⁴ Tas norāda uz VFR vēsturnieku pozīciju attiecībā pret Vidzemes un Igaunijas brāļu draudzēm, un proti - to savdabīgās un nenoliedzami ietekmējošās lomas respektēšana, atzīstot vietējo pamatiedzīvotāju aktīvo darbošanos tajās, spēlējot tur galveno lomu.

Otrs pēdējās desmitgades laikā tapušais raksts pieder Hansam -Valteram Erbem,⁴⁵ un veltīts konkrētai personai Baltijas brāļu draudžu kustības vēsturē - Albrehtam Zutoram. Kaut arī šis aktīvais kustības piekritējs no mācītāju kārtas darbojās Igaunijas teritorijā, rakstā skartās problēmas ne reti attiecināmas uz visu kustību Baltijā. Dodot brāļu draudžu darbības izvērtējumu, H.-V.Erbe

atzīmējis tieši to sociālo ietekmi uz Vidzemes un Igaunijas pamatiedzīvotāju dzīvi, jo īpaši izglītības laukā, kas sekmēja viņu garīgo atmošanos un sevis kā nācijas apzināšanos.⁴⁶ Erbe gan norāda uz pilnīgu sociāli-revolucionāru tendenču izpalikšanu Baltijas brāļu draudzēs starp vietējiem iedzīvotājiem,⁴⁷ kam nevar piekrist. Turklāt pats šīs domas autors jau nākamajā rindkopā pakļauj apšaubīšanai savu izteikumu, norādīdams uz garīdzniecības un muižniecības pretdarbību kustībai, jo tā apdraudējusi sociālpolitisko kārtību Baltijā.⁴⁸ Savukārt luterāņu mācītāja A.Zutora nopratināšana 1743.g., kas notika Vidzemes brāļu draudzes izmeklēšanas komisijas darbības ietvaros un uz ko atsaucas Erbe, skāra "sociālās iekārtas un pakļaušanos priekšniecībai" problēmas,⁴⁹ kur tika apšaubīta totālā augstākstāvošo tirānija pār zemākstāvošajiem. Tāpat mums nepieņemami ir atsevišķi hronologiskie dati,⁵⁰ kas, patapināti no Filipa, nes sevī tādas pašas kļūdas un atšķiras no dotajā disertācijā minētajiem.

Historiogrāfijas apskats par hernhūtes brāļu draudžu darbību konkrētā regionā - Baltijā /Vidzemē/ liecina par pieaugošu vēsturnieku, un līdz ar to arī sabiedrības interesi par šo īpatnējo vietējo iedzīvotāju - latviešu zemnieku sabiedrisko kustību, un vienlaicīgi nākas secināt, ka latviešu padomju vēsturnieku devums šajā aspektā līdz šim ir izpalicis un dotā disertācija ir mēģinājums aizpildīt šo robu.

ZA 73
R.K. 2150

1. nodaļa

VIDZEMES ZEMNIEKU STĀVOKLIS UN VIŅU GARĪGĀ APRŪPE

18.gs. pirmajā trešdaļā

Politiskās pārmaiņas. Ekonomiskais un tiesiskais stāvoklis.

18.gs. pirmā trešdaļa Latvijas un jo sevišķi Vidzemes vēsturē iezīmējās ar būtiskām pārmaiņām. Nozīmīgs faktors bija Ziemeļu karš /1700.-1721.g./ un tā noslēgumā parakstītā Nīstades miera līguma rezultātā notikušās izmaiņas šī regiona politiskajā kartē.¹ Faktiski jau 1709.g., bet juridiski sākot ar 1721.g., Vidzeme un Rīga atradās Krievijas impērijas sastāvā, tādējādi iegūstot ilggaidīto politisko stabilitāti un iekšējo drošību un mieru. Pēc varas maiņas Baltijas administratīvais iedalījums netika pārkārtots - Rīgas /vēlāk Vidzemes/ guberņā ietilpa Vidzeme - kā latviešu, tā igauņu apdzīvotā, un Sāmsala. Šīs guberņas iedzīvotāju politisko un tiesisko stāvokli noteica Nīstades līguma 10. pants un tam analogie Rīgas kapitulācijas noteikumi, un tie tikai apstiprināja visas vecās muižnieku privilēģijas, pat vēl vairāk - bijušajiem īpašniekiem tika atdotas zviedru redukcijas gaitā atņemtās muižas. Gala rezultātā muižnieki ieguva legimitētas tiesības uz dzimtcilvēku ekspluatāciju. 1739.g. tapusi Rozena deklarācija² koncentrētā veidā izteica Vidzemes muižniecības nostādni zemnieku jautājumā - tā uzskatīja pamatiedzīvotājus par neapstrīdamu muižnieka īpašumu, ar kuru viņš var rīkoties brīvi, bet viņa darba produkts pilnībā pieder zemnieka īpašniekam. Tajā pašā laikā Vidzemes muižnieki panāca vēl vienu savu vēlmju pārvēršanu likumā, būtiski pasliktinot zemnieku stāvokli, un proti - tika atcelts vecais princips "pilsētas gaiss dara brīvu" - uz Rīgu vai citu pilsētu izbēgušo dzimtcilvēku jebkurā gadījumā vajadzēja atdot tā īpašniekam un viņu vairs nespēja

glābt tradicionālais noteikums par brīvības juridisko iegūšanu pēc attiecīgā termiņa /Rīgā - divi gadi/ nodzīvošanas pilsētas mūros. Līdz ar to Vidzemes zemnieki no politiskās varas maiņas nekādus labumus neieguva, bet muižniekiem izdotās privilēģijas nesa dzimtzemniekiem tikai ļaunumu.

Ziemeļu karš un 1710. gada mēris atstāja smagas rētas Vidzemē. Līdz pat par divām trešdaļām bija samazinājies iedzīvotāju skaits.³ Lielākos zaudējumus piedzīvoja tieši zemnieku ģimenes, kaut arī tika krietni paretinātas arī muižnieku un garīdznieku mājas. Tajā pašā laikā, neskatoties uz nule aizvadīto karu, saimnieciskā dzīve ātri atguva rosību. Muižnieki, tiekdami pēc lielākas peļņas, palielināja sējumu platības un arvien plašākos apmēros pievērsās preču zemkopībai, kā rezultātā pieauga zemnieku klaušas. Vidzemes iedzīvotāju ekspluatācijas līmeņa kāpinājums, kuru sekmēja zemnieku personisko tiesību un viņu īpašumtiesību arvien pilnīgāka ierobežošana, padarīja viņus vairāk un vairāk vergiem līdzīgus.

Šāda zemnieku ekonomiska un tiesiska degradācija veicināja viņu neieinteresētību savā darbā un dzīvē un spieda meklēt izeju no bezjēdzīgās verdziskas eksistences. Zināms spriedzes noņēmējs un zemnieku mierinātājs, solot svētlaimi viņšaulē, bija kristīgā baznīca, kas savās rokās turēja garīgās dzīves monopolu.

Garīgās aprūpes stāvoklis. Būtiska loma zemnieku dzīvē ierādāma baznīcai. Tā pavadīja viņu no dzimšanas līdz kapu kalniņam. Baznīca bija izglītības organizētāja un kultūras veidotāja, tai piederēja valdošās ideoloģijas monopols. Tās galvenais uzdevums bija dzimtbūtnieciskajai iekārtai paklausīgu zemnieku audzināšanu. Vidzemē šo funkciju kopš reformācijas uzvaras Baltijā veica ev.luteriskā baznīca. Arī pēc Vidzemes pievienošanas Krievijas impērijai šāds stāvoklis saglabājās un to apstiprināja Nīstades miera līguma 10. pants; tomēr jāņem vērā, ka ar Krievijas uzvaru pār protestan-

tisko Zviedriju Ziemeļu karā Baltijas teritorija bija nonākusi zem varas, kas pārstāvēja tai līdz šim svešu konfesiju - ortodoksālo pareizticību.

17.gs. Vidzemes baznīca guva zināmus panākumus vietējo zemnieku kristianizācijas procesā. Izglītība, kurai piederēja svarīga loma iedzīvotāju ideologiskajā apstrādē, sāka izvērst savu ietekmi tautas masās, jo tika radīti materiāli pamati lauku skolu izveidei. Pēc Ziemeļu kara un 1710.g. mēra latviešu zemnieku garīgā aprūpe bija atkritusi tik zemā līmenī, ka tā faktiski atradās krīzes stāvoklī. Virknē draudžu trūka mācītāju: par epidēmijas upuriem bija kļuvuši 67 Vidzemes draudžu gani; Rīgā sērgu pārdzīvoja tikai viens pastors; savukārt daļa mācītāju gāja bojā gūstā, bet citi aizbēga uz Zviedriju, no kurienes vairs neatgriezās.⁴ Tur, kur viņi vēl bija, dzīves un darba apstākļi bija neapskaužami - baznīcu ēkas bija sagrautas, jeb atradās avārijas stāvoklī, pastorāti iznīcināti un to zemnieki apmiruši jeb aizmukuši, sakarā ar ko mācītāji dzīvoja uz bada robežas. Nebija retums tādu gadījumu, kad atsevišķās draudzēs ilgstoši netika noturēti dievkalpojumi. Lai kompensētu garīdznieku trūkumu, dažos novados ar augstāko instanču rīkojumu vienam mācītājam uzdeva apkalpot vairākas draudzes jeb arī vienu bezmācītāja draudzi cirkulārā noteiktā secībā vajadzēja apmeklēt kaimiņu draudžu mācītājiem. Tas tikai šķietami normalizēja garīgo aprūpi; patiesībā rezultāts šādiem pasākumiem bija pretējs - mācītāja atdeve bija nepietiekama gan viņa paša, gan piespiedu kārtā iedalītajā draudzē. Tā, 1732.g. Cesvaines mācītājam Vidzemes konsistorija nosūtīja rīkojumu, kurā norādīts, ka viņam un trim tuvāko draudžu mācītājiem jānodrošina pilnvērtīga garīgā dzīve Alūksnes draudzē, noturot tur regulārus dievkalpojumus.⁵ Mācītāju trūkums nopietni uztrauca vadošās instances, kuru uzdevums bija nodrošināt pilnasinīgu religisko dzīvi Vidzemes laukos. Par tās kritisko stāvokli liecinā-

ja tas, ka par izvairīšanos no citu draudžu garīgās aprūpes mācītājiem draudēja sods. 1739.g. mācītājam, kam bija jāapkalpo Mazsalacas un Alojās draudzes, uzlika sodu 15 Alberta dālderu apjomā konsistorijas labā plus vēl 2,5 dālderu un 4 graši kā kancelejas nodoklis par to, ka viņš izlaidis vairākus dievkalpojumus Alojā, kā rezultātā tur norādītajā gadā tika noturēti tikai septiņi dievkalpojumi, bet katehizēšana vispār nenotika.⁶

Šādās situācijās nebija retums gadījumu, kad mācītāja mantiju ieguva šim darbam nepiemēroti cilvēki, kuru dzīves galveno saturu veidoja bagātināšanās, dzīres un pat morāla izlaidība. Ne velti vēlākais Vidzemes ev.luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendents K.D.Lencs savā postillā "Sprediķu grāmata par tiem svētdienu un svētku evangēlijiem" par šādiem amata brāļiem rakstīja, ka viņi "darot savus amata darbus maizes un vēdera pēc vien", "... dzer, guļ, piekopj miesas kārību, lamājas, nicina nabagus, tiecas pēc mantas un naudas".⁷ Gandrīz anekdotiska Gaujienas draudzes mācītāja Einberga rīcībā, par kuru konsistorijai ziņoja viņa patrons barons fon Dellvigs - garīdznieks pieņemot mājās lielu skaitu laulājamo pāru, turklāt šajā rituālā viņš iznāk, gērbies naktskreklā un naktsmicē, rituālu izved tādā steigā, ka aizmirstot jaunlaulātos nosvētīt, sadodot rokas un likt ar gredzeniem apmainīties. Dievkalpojumos šis kancelejas huligāns publiski lamājis Gaujienas skolotāju un ķesteri, kā arī tos zemniekus, kas viņam kaut kādu subjektīvu iemeslu dēļ nav patikuši, nolādēdams tos un pielaizdams citus ekscesus.⁸

Kopsummā tas radīja vietējos iedzīvotājos neuzticību pret baznīcu un tās kalpiem, ko trāpīgi raksturoja viens no pirmajiem Hernhūtes brāļu draudzes sūtniem Vidzemē namdaris Kristiāns Dāvids /1690.-1751/ vēstulē kustības patriarham grāfam Nikolajam Cincen-

dorfam 18.gs. trīsdesmitajos gados: "Ļaudis šē ļoti baidās no mācītājiem un nelolo nekādu uzticību tiem, tikko viņi redz mācītāju nākam, viņi jau laižas skriešus. Es gribu būt drīzāk pie Dieva kunga jokdaris nekā mācītājs Vidzemē".⁹

Sabiedriskās domas un reliģiski-filozofisko uzskatu evolūcija.

18.gs. sākumā Vidzemē vērojamas zināmas izmaiņas sabiedriskajā domā un teologiskajos uzskatos. Viens no šo procesu iemesliem - Rietumeiropas humānistu apgaismotāju darbības atbalss Baltijā. Otrs ietekmējošs faktors bija tā saucamās Halles skolas ideju ienākšana un izplatība Baltijā.

Vietējā valdošā aristokrātija bija ieinteresēta jaunu kvalificētu teologu spēku ieplūšanā izpostītajā Vidzemē.¹⁰ Bet šajā jomā bija zināmi šķēršļi. Tā, sakarā ar to, ka 1710.g. beidza darbību Tērbatas universitāte, studēt bija jādodas uz Vācijas augstskolām. Nokļuvuši tādos humānisma un jauno strāvojumu centros kā Jēnā, Vittenbergā un Hallē, studenti nonāca kontaktā ar pietismu un ietekmējās no šī strāvojuma teorētiķa Franka mācības un viņa personības.¹¹ Brāļu draudzes hronikā "Summārās vēsturiskās ziņas" atrodama vēl cita versija - pēc 1721.g. Abojas miera līguma no Sibīrijas gūsta uz dzimteni atgriezās zviedru virsnieki; tā kā viņu ceļš vedis caur Vidzemi, tad viņi blakus šeit esošajam ortodoksālajam jeb vecajam luterismam deva apriti Halles skolas idejām.¹²

Lai apmierinātu slāpes pēc jaunajām idejām, no Vācijas uz Vidzemi tika aicināti ar vien jauni Halles skolas piekritēji - pietiski noskaņoti mācītāji, skolotāji un citas inteligentas personas. Pietisma idejas Baltijā nonāca jau 18.gs. sākumā, tomēr sākotnēji ortodoksālais luterisms energiski centās aizšķērsot tam ceļu, līdz Ziemeļu karš pavēra brīvu ceļu tā izplatībai.¹³ Vietējās muižniecības un garīdzniecības aprindās izveidojās pulciņš domubiedru ar

centru Valmierā pie generāļa fon Hallarta atraitnes viņas īpašumos Valmiermuižā. Viņa bija ne tikai iepazinusies ar Halles skolas idejām un tām tuvu stāvošo hernhūtismu, kas kā kustību 18.gs. 20. gados sāka izvērsties Saksijā, bet arī nodibinājusi personīgus kontaktus ar atsevišķiem šo strāvojumu piekritējiem. Drēzdenē Hallarti iepazinās ar Franku un Cincendorfu. 1720.g., vēl dzīvojot Drēzdenē, viņi pie sevis no Halles par mājas mācītāju ataicināja pietistu Albertu Antonu Fīrortu. Viņš pēc 1721.g. pavadīja Hallartu ģimeni uz Krieviju, kuras kara dienestā iestājās tās galva. 1725.g. ģimene pārcēlās uz Vidzemes Valmiermuižu.

Kvēls pietisma un hernhūtisma piekritējs Baltijā bija B. fon Kampenhauzens ar ģimeni, kurš vairākkārt bija apmeklējis Halli un atradās spēcīgā Augusta Hermaņa Franka ietekmē. Viņš bija arī pazīstams ar Hallartiem vēl tad, kad tie dzīvoja Drēzdenē.

Pietisma izplatību Vidzemē veicināja Jākoba Benjamiņa Fišera iecelšanu 1736.g. par Vidzemes ev.luteriskās baznīcas ģenerālsuperintendantu - viņš bija studējis Hallē un personīgi pazīstams ar Franku.¹⁴

Līdz 18.gs. 20. gadu vidum Vidzemē popularitāti bija guvušas tikai pietisma idejas. 1727.g. vasarā A.H.Franks nomira, un pietiski noskaņotajās aprindās iestājās neziņa un apjukums. Bet tieši tajā pašā gadā Bertelsdorfas tuvumā Oberlauzicā tika noslēgta savienība starp morāviešiem un citiem grupējumiem, izveidojot t.s. atjaunoto brāļu draudzi.^x Par tās ideologisko vadītāju kļuva grāfs Cincendorfs. Jaunizveidotā kopa zināmā mērā kļuva par Halles skolas iedibinātā strāvojuma turpinājumu jaunā viedolā.¹⁵ Par tās teorētisko centru kļuva Jēnas universitāte, kur apgrozījās arī N.Cincendorfs. Tā kā ar pietismu pārņemtā fon Hallarte ar lielu pacilātību

^x Skat. 25.lpp. u.t.

un dedzību sekoja visiem no Vācijas šajā laukā atnestajiem jauniešiem, tad pietisma radniecīgais jaunais brāļu draudzes virziens ātri ieguva viņas simpātijas un līdz ar to piekritējus Vidzemē.

2. nodaļa

Vidzemes brāļu draudžu darbības sākumi un viņu pirmie "ziedu laiki" 1729.-1743. g.g.

Hernhūtisma priekšvēsture. Brāļu draudžu pirmsākumus rod jau 15.gs. pirmsreformatoriskajā kustībā Bohemijā, kuras dibinātājs bija Jans Huss /1369.-1415./ 1457.g. tika nodibināta evangēlisko kristiešu savienība, kuru dēvēja par "Fratres Legis Christi", vēlāk - "Unitas Fratrum", bet tās locekļus - par brāļiem un māsām. 1620.g.novembrī kaujā pie Baltā kalna šī savienība tika sakauta un tās locekļi bija spiesti atkal pakļauties katoļu baznīcas diktātam, tomēr atmiņas par "Unitas Fratrum" bija tik vitālas, ka tika pārnestas no vienas paaudzes atmiņas uz nākošo.

18.gs. pirmajā ceturksnī, nespēdami vairs paciest katoļu baznīcas kundzību un censdamies pievērsties savu senču ticībai, kas daudzējādi bija līdzīga agrīnajam kristiānismam, bijušo "Unitas Fratrum" locekļu pēcnācēji nolēma meklēt sev jaunu dzimteni, kur tie varētu brīvi atjaunot savu savienību. Viņi pameta Morāviju un K.Dāvida vadībā devās uz Oberlauzicu. 1722.gada 17.jūnijā netālu no Bertelsdorfas reihsgrafa Nikolaja Ludviga grāfa fon Cincendorfa īpašumos tika nocirsts pirmais koks un uzsākta brāļu draudzes apmetnes celtniecība Hutberga piekājē. Tai bija lemts kļūt par šīs no jauna izveidotās kustības centru, kas pārņēma tuvumā esošā kalna nosaukumu un deva vārdu visai atjaunotajai brāļu draudžu kustībai - Hernhüte, hernhūtisms.

N.L.Cincendorfs/1700.-1760./jau bērnībā bija ļoti reliģiozs, un ar laiku pārņēma ideju apvienot vienā kopā visus "atšķirtos dieva bērnus".¹ Viņš ticēja, ka t.s. sirds reliģija - apžēlotā grēci-

nieka mīlestība uz paradīzi, kas sastopama visās konfesijās, - kļūs par ikvienas un visu baznīcu kopības kvintesenci, pret kuru būs bezspēcīgas jebkuras citas mācību differences un uz tās pamata būs iespējama visas cilvēces apvienošanās.

Šādu garīgo pasaules izpratni grāfs guva, pievērsoties studiju un pēcstudiju gados iepazītajai Filipa J.Špenera un A.H.Franka pietiski ideālistiskai filozofijai. Sākotnēji Cincendorfs ilgāku laiku bija neskaidrībā kā par savu turpmāko laicīgo karjeru, tā arī par savām jūtām. Viņš meklēja ceļus, kā varētu realizēt dzīvē - atbilstoši savai jūtu pasaulei - sirdsmīlestības jeb cilvēkmīlestības un labdarības idejas. Kontakts ar katolicisma vajātajiem bēgļiem no Morāvijas palīdzēja viņam atrast īsto ceļu.

1724. gadā Hernhūtē jau bija sapulcējušies ap 300 cilvēku, bet pēc astoņiem gadiem to skaits bija dubultojies.² 1727.g.13. augustā tika izveidota kristiešu kopība - atjaunotā brāļu draudze.³ Bez morāviešiem jeb bohēmiešiem tajā bija iesaistījušies arī reformāti, luterāņi, pietisti un separātisti no visas Vācijas, kuru dažādos, bieži pat diametrāli pretējos uzskatus vienā kopīgā spēkā izdevās sakoncentrēt ar spējīga organizatora talantu un reliģisku fanātismu apveltītajam N.Cincendorfam.

Drīz pēc izveidošanās Hernhūtes brāļu draudze uzsāka nodarboties ar savas ticības pamatpatiesību izplatīšanu tuvienē un tālīenē. Tā attīstījās diasporas un misijas darbs.

Tomēr nepareizi būtu uzskatīt hernhūtismu par baznīcas teoloģisku kustību. Kaut arī tas bija Halles un Jēnas pietisko skolu auglis, būtībā tomēr tā bija profāna kustība, jo to radīja amatnieki - laji teoloģijā; arī grāfs Cincendorfs nebija baznīcas teologs, kaut arī bija nokārtojis teoloģijas eksāmenus un ieguvis tiesības sprediķot baznīcā.⁴

Hernhūtiešu ierašanās Vidzemē un viņu mācības nostiprināšanās. Hernhūtes brāļu ceļi aizvījās uz visām debesu pusēm, un viens no viņiem veda arī uz Baltiju. Sakarā ar to, ka brāļu draudze savus skatus vērsa uz turieni, kur vēl vāji ieviesies kristiānisms un pamatiedzīvotāji cieta garīgu un fizisku apspiestību, tad Vidzeme un Igaunija pilnībā atbilda šiem nosacījumiem. Pozitīva ietekme bija arī tam, ka atsevišķi vietējās muižniecības un garīdzniecības pārstāvji bija gatavi sadarboties ar hernhūtiešiem viņu misijas realizācijā. 1729.g. viens no brāļu draudzes ievērojamajiem darbiniekiem Dāvids kopā ar brāļiem Timoteju un Johanu Fīdleru pēc Krimuldas mācītāja Johana Justusa Grīnera^x uzaicinājuma ieradās Vidzemē.⁵ Pēc īsas uzkavēšanās Rīgā un Krimuldā viņi nonāca Valmiermuižā pie generālienes Hallartes.

Baltijā ieradušies hernhūtieši, neapmierinādami ar piekriktējiem vāciskajās muižnieku, garīdznieku un birgeru aprindās, uzsāka meklēt kontaktus ar vietējiem iedzīvotājiem - latviešu un igauņu zemniekiem, kā dēļ viņi faktiski te bija ieradušies. Tomēr sākotnēji vietējo zemnieku attieksme pret hernhūtiešiem bija vēsa. Tam bija vēsturiski nosacīts pamats, un proti - Vidzemes zemnieks sākot jau ar 13.gs. piedzīvoto "vācu tirgotāju un garīdznieku uz zēgelēšanu" un tai sekojošo savas brīvības zaudēšanu uz visu vācisko - lai tas savā būtībā būtu labs vai slikts - skatījās ar neuzticību un aizdomām, pirmām kārtām - kā uz jaunu ar viņu tālāku paverdzināšanu saistītu notikumu. Tikai ar laiku Vidzemes un Igaunijas zemnieki atvēra savas sirdis brāļu draudzes sludinātājiem, kuru dzīves veids krasī kontrastēja ar mācītāju un muižnieku piekopto dzīves stilu. Brāļu starpā valdīja izteikts demokrātisms un vienkāršība; viņi visi vienlīdz aktīvi piedalījās jebkurā darbā un

^x Grīners 1717.g. bija studējis Hallē, 1727.g., 1728.g. apmeklēja Hernhūti, bet no 1728.g. bija Krimuldas draudzes mācītājs.

bija vienlīdzīgi arī garīgajā aprūpē, kur iztika bez tradicionālās baznīcas hierarhijas. Šis brāļu starpā kultivētais demokrātisms garīgajā aprūpē radīja vietējos zemniekos interesi par jauno kustību. Viņi redzēja tajā iespēju atbrīvoties no visaptverošās laicīgo un it sevišķi garīgo kungu uzraudzības, kas gadsimtiem bija lolotais latviešu zemnieku sapnis. Būtisks un latviešu zemnieku dziļi ietekmējošs fakts bija brāļu draudzes pārstāvju dienišķās maizes pelnīšanas veids, un proti - izejot no savu statūtu 2.daļas 11.para-grāfa, kas noteica, ka "ikvienam brāļu draudzes loceklim jāstrādā klusu ciešot un jāēd paša nopelnītā maize",⁷ respektīvi - tā viņiem jānopelna ar savām rokām, strādājot vienkāršo, zemniekam tik pazīstamo darbu - apkopjot laukus, ceļot ēkas un nodarbojoties ar amatniecību, turklāt viņi parādīja atzīstamu amata meistarību, it sevišķi kā namdari, audēji un galdnieki.

1731.gadā hernhūtieši jau varēja novērtēt sava darba pirmo ražu - viņu pulkā tika uzņemts pirmais vietējais iedzīvotājs - Krišu Pēteris no Valmieras draudzes, tādējādi kļūdamas par pirmo "atmodināto" latviešu zemnieku starpā.⁸

Vidzemes brāļu draudžu vēsturē kā pagrieziena punkts jāuzskata 1736.gads, kas vainagojās ar kustības līdera grāfa N.L. fon Cincendorfa vizīti.⁹ Viņš apmeklēja E.Hallarti Valmiermuižā un tikās ar brāļiem. Šis apciemojums deva spēcīgus impulsus tālākai kustības attīstībai.

Saskaņā ar vienošanos 1737.gadā no Vācijas Vidzemē ieradās 5 brāļi¹⁰ - bijušais Jēnas universitātes teoloģijas students Magnus Frīdrihs Buntebarts, kurš apmetās pie generālleitenanta fon Kampenhauzena Kūduma muižā un pildīja guvernanta pienākumus,¹¹ Mārtiņš Hadvigs, Pependiks, kas sāka dzīvot pie generālienes Hallartes, Turks un Šmits, kurš kļuva par rektoru Valmieras vācu skolā.

Sajuzdami Vidzemes zemnieku pretīmnākšanu, hernhūtieši kāpināja savas darbības apjomus, un K.Dāvids par vienu no turpmākās darbības pamatuzdevumiem izvirzīja speciālas mācību iestādes organizēšanu vietējo zemnieku jauniešiem, kur tos hernhūtieši sagatavotu par tautas skolotājiem un vienlaicīgi kustības propagandistiem, jo viņš uzskatīja, ka vislabākie tautskolotāji ir viņas pašas dēli.¹² Tādu K.Dāvida viedokli atbalstīja arī Hallarte, kura dažus gadus vēlāk vienā no saviem paskaidrojumiem Vidzemes baznīcu ģenerālvizitācijas komisijai deklarēja savus uzskatus dotajā aspektā, un proti - Valmiermuižas, gan citu latviešu zināšanu trūkums viņai irzināms, bet tā kā skolu un centīgu skolotāju deficīts Vidzemē vienmēr ir bijis par galveno šķērslī "nabaga tautai" izprast ticību, tad viņa nolēmusi ierīkot tādu privātu iestādi, kurā sagatavotu skolotājus un "tautas draugus".¹³

1738.g. tika veikti visi nepieciešamie priekšdarbi, lai Valmiermuižā varētu tuvākajā laikā uzsākt skolotāju sagatavošanu. Par Hallartes līdzekļiem tika iepirkti zeme un būvkoki nākošās ēkas celtniecībai,¹⁴ un tajā pašā gadā ģenerāliene lika kā diakonam uz Valmieru ataicinātajam mājas sprediķotājam Barlaham vadīt būvdarbus. Būvdarbus veica ģenerālienes algotie krievu namdari, un jaunuzcelto ēku nodēvēja par diakonātu.¹⁵

1738.g.23.augustā no Kūduma muižas uz Valmiermuižu tika pārcelts M.Fr.Buntenbarts,¹⁶ kuram tika uzticēti jaundibinātās mācību iestādes direktora un skolotāja pienākumi.¹⁷ Pirms uzsākt pedagogisko darbību, Buntenbarts Rīgā, Vidzemes konsistorijā, nokārtoja nepieciešamos pārbaudījumus, iegūstot no ģenerālsupertntendenta Fišera oficiāli apstiprinātu atļauju nodarboties ar izglītošanas darbu. Pirmos audzēkņus - skaitā 8 - Latvijas pirmajam skolotāju semināram izvirzīja pati Valmiermuižas saimniece Hallarte, un tie visi bija viņas zemnieki: Rugēna Juris, 18 g.v., Kungeta Jēkabs, 17 g.v.,

Pauska Kaspars, 16 g.v., Sausiņa Dāvids, 14 g.v., Lielķīšu Sīmanis, 12 g.v., Kreita Mārtiņš, 12 g.v., Lielgaiļa Mārcis, 11 g.v. un muižas Miķelis, 7 g.v.¹⁸

Vienlaicīgi ar Valmieras skolotāju semināra darbības uzsākšanu brāļu draudzē aktīvi sāka līdzdarboties augošs latviešu zemnieku skaits jeb, kā to dēvēja vācbrāļi, - "atmodinātie nacionālo starpā". Starp kustības pionieriem vietējo iedzīvotāju vidū bija Šķesteru Pēteris, kas kādu laiku apmeklēja arī minēto Valmiermuižas mācību iestādi.¹⁹

1739. gadā, kad Vidzemē norisinājās baznīcu generālvizitācija, Buntebarta apmācībā bija jau 15 jaunieši. Bez iepriekš pieminētajiem uz 1739.g. pirmo mēnesi klāt bija nākuši Auduļa Pēteris no Liepupes /30 g.v./, Salnieka Miķelis /19 g.v./ un Kūduma muižas Aleksandrs Andersons /17 g.v./ no Kūduma, muižas Jānis /16 g.v./ un Jaunsalas Jānis /10 g.v./ no Kārķiem, Dīķa Krišs /13 g.v./ no Rozula un Grotes Miķelis /15 g.v./ no Ances.²⁰

Kā komisijai liecināja Buntebarts, viņš mācījis savus audzēkus pēc M.Lutera katķisma, kā arī rakstīšanu, dziedāšanu pēc notīm, lasīšanu un bokšķerēšanu, turklāt nodarbības noritējušas visu gadu.²¹

Semināristus, kuri nāca no Valmiermuižas, ar bezmaksas ēdienu, drēbēm un grāmatām nodrošināja generāliene Hallarte; citu jauniešu saimniekiem bija uzlikts par goda pienākumu sagādāt visu nepieciešamo.²² Tā kā vairums semināristu nāca no tām muižām, kuru īpašnieki bija hernhūtiešu kustības simpatizētāji, tad nekādu domstarpību un sarežģījumu šajā aspektā nebija.

Attiecībā uz apmācības metodēm nepieciešams atzīmēt, ka vienā no 1739.g. vizitācijas protokoliem Valmieras draudzē, atreferējot Buntebarta sniegtās liecības, minēts, ka viņš jaunekļus apmācot pēc kādas īpašas un vieglākas metodes bokšķerēt, lasīt un rakstīt; sakarā ar to, ka latviešiem grūti iemācīt pareizi dziedāt, tad viņš

skolojot tos notīs, lai pēc tam varētu pareizi noturēt meldiņu.²³ Algu Fr. Buntebartam generāliene maksāja natūrā apgērba un pārtikas veidā.²⁴

Vietējo zemnieku interese par hernhūtiešiem pieņēmas spēkā, un brāļi sāka tiem organizēt pirmās sanāksmes - dievkalpojumus. Pirmā sanāksme bija 1739. gada 8. janvārī Buntebarta novadītā svētdienas stunda Valmieras vācu skolas telpās.²⁵ Atsaucība uz šo dievkalpojumu bija tik pozitīva, ka jau pēc 4 nedēļām telpu mazās ietilpības dēļ sanāksmes vajadzēja pārcelt uz jaunā diakonāta ēku, bet vēl pēc pavisam īsa laika - atkal telpu trūkuma spiesti - tās turpināja noturēt laukā zem klajas debess pie diakonāta ēkas, par kanceļi izmantojot tā trepes.²⁶ Kādā 1739. gada 29. maijā datētā vēstulē K. Dāvids liecināja: "Jau vairāk kā 200 latviešu nāk mūsu svētdienas sapulcēs".²⁷

Gada beigās Valmieras skolotāju semināra audzēkņu skaits, salīdzinot ar gada sākumu, bija dubultojies un sasniedza 30, jo pēc vizitācijas tās komisija un pēdējās padome, ģenerālsuperintendentu Fišeru ieskaitot, izteicās par šo iestādi ļoti pozitīvi,²⁸ aicinot turp sūtīt mācīties jaunekļus no visas Vidzemes.

1739. gadā kustība jau tiktāl bija iekarojusi Vidzemes zemnieku sirdis, ka tā vairs nespēja norobežoties tikai vienā Valmieras draudzē, un, kā tika rakstīts hernhūtiešu hronikās, - "uguns nāca arī pie kaimiņiem Cēsu, Trikātas, Raunas un Smiltenes draudzēs",²⁹ bet visiespaidīgākā "atmoda" esot bijusi starp Kaugurmuižas latviešiem, kur visi meži no dziesmām skanējuši un visapkārt lūguši pēc žēlastības.³⁰ Pieplūdums hernhūtiešu rīkotajās sanāksmēs un citos viņu organizētajos pasākumos bija tik liels un progresīvi pieaugošs, ka vienlaicīga visu apkopšana vācbrāļiem viņu ierobežotā skaita dēļ kļuva apgrūtināša. Sakarā ar to 1739.g. lielo pulku sāka dalīt mazos pulciņos,³¹ kas ļāva katram saiešanas apmeklētājam veltīt vai-

rāk laika un uzmanības. Ģenerāliene Hallarte, redzējama lielos pānākumus un vidzemnieku atsaucību, sāka gatavoties speciālas saiešanu rijas celtniecībai, kurā varētu izvietot 18 klases. Lai nerastos sarežģījumi, viņa savlaicīgi ieguva ģenerālsuperintendenta Fišera aprobāciju šādas celtnes ierīkošanai.³²

1740. gadā Valmieras skolotāju sagatavošanas iestādes slava jau bija izgājusi tik tālu, ka turp sūtīja jaunekļus no 20 jūdzes attāliem pagastiem. Pēc tam, kad to bija apmeklējuši mācītājs Loskīls no Vānes draudzes un vēl kāds nezināms mācītājs un inspektors no Kurzemes, sāka ierasties audzēkņi arī no Kurzemes hercogistes. Audzēkņu kopskaits bija pieaudzis līdz simtam.³³ Tā kā Buntebarts nespēja tikt galā ar visiem pienākumiem, tad viņam palīgos tika norīkots teoloģijas students Johans Ernsts Heims.³⁴ Skolotāju seminārs saņēma uzslavas no vizitācijas komisijas, kas darbojās Cēsu apriņķī.³⁵ Šajā laikā semināristu skaitā bija Cēsu pilsnovada Gavēņu Andžs /30 g.v./, priekuliešu Daukšu Jānis un Staļa Juris no Jaunraunas.³⁶

Brāļu draudžu kustībai vēršoties plašumā, hernhūtiski noskaņotie muižniecības pārstāvji sadarbībā ar brāļiem savos īpašumos pastiprināti sāka ierīkot skolas zemnieku bērniem. Tā, 1740. gadā tādās tika atvērtas Mārsnēnēs, Liepā, Kūdumā, Jaunmuižā, Ances un Rozula muižās, kā arī Āraišos un Cēsu draudzē,³⁷ turklāt strādāt turp tika norīkoti "krietnie skolotāji no Valmieras iestādes".³⁸ 1739./40.g. ziemā Straupes draudzē sāka darboties pirmie Valmiermuižas semināra audzēkņi - Salenieku /Salniešu/ Miķelis Kūduma un Ungurmuižas skolās un Grotes /Grošu/ Miķelis Anciema muižas skolā.³⁹

Vienlaicīgi klajā nāca hernhūtiešu pārtulkotā bībele latviešu valodā,⁴⁰ kā arī tika izdotas no vācu valodas atdzejotas 60 hernhūtiešu dziesmas,⁴¹ kuras dziedāja ne tikai brāļu draudžu sanāksmēs, bet dažviet arī oficiālās luterāņu baznīcas dievkalpojumos.

Samērā konkrētu materiālu par brāļu draudžu darbības efektivitāti varam iegūt attiecībā uz Raunas draudzi no 1740. gadā tur veiktās vizitācijas.⁴² Uz jautājumu, vai tiek piegriezta uzmanība dievkalpojumu kavētājiem, mācītājs paskaidroja, ka pēdējā laikā stāvoklis šajā aspektā pasliktinājies, jo Jaunmuižā un Mārsnēnos tiek noturētas hernhūtiešu sanāksmes, kādēļ ļaudis vairs nenāk uz baznīcu. Jaunmuižā sanāksmes noturot hernhūtietis Hēfners /Höffner/, bet Mārsnēnos - Bergholts jaunākais un kāds zemnieku puisis. Sanāksmes tiek noturētas trešdienās un svētdienās. Draudzes teritorijā esošajās muižskolās -Mārsnēnos un Jaunmuižā - par skolotāju strādāja kāds zemnieku puisis, kurš mācījies diakonātā Valmiermuižā. Mācītājs arī norādīja, ka skolām visu nepieciešamo sagādājot paši zemnieki - gan skolotājam algu, gan mācību līdzekļus.⁴³ Uz vizitācijas dievkalpojumu no draudzes 270 saimēm bija ieradušies tikai 30 cilvēki - ja rēķina, ka no katras saimes ieradīs vismaz viens pārstāvis, kā tas prasīts baznīcu likumos, tad pārstāvēta tikai devītā daļa saimju.

Tikmēr "atmoda" bija tiktāl iekarojusi savas pozīcijas, ka brāļu draudzes hronikā "Summārās vēsturiskās ziņas par Jēzus Kristus" žēlastības zemes sākumiem un gaitu Latvijā" kustības piekritēju skaits 1740.g. tika novērtēts uz 4 līdz 5 tūkstošiem.⁴⁴ 1743. gada 10. augustā pret brāļu draudzi vērstās izmeklēšanas komisijas priekšsēdētājs O.R. fon Igelštroms savā ziņojumā augstākstāvošām instancēm bija spiests atzīt, ka mācītāji, kuriem bija uzdota zemnieku garīgā aprūpe, nebija panākuši uzlabojumus, sakarā ar to situācija joprojām bija kritiska, turpretī hernhūtiešu ietekmē simti un tūkstoši tika aizrauti kustībā.⁴⁵

Arī audzēkņu pieplūdums Valmiermuižas seminārā bija tik prāvs, ka generāliene Hallarte sāka domāt par lielākas ēkas būvi, jo pavisam nesen celtais diakonāts nespēja ietilpināt sevī visus, kas vē-

lējās mācīties, kā arī draudzes sanāksmju apmeklētājus.⁴⁶

1741. gada septembrī tika iesvētīta jaunā skolotāju sagatavošanas iestādes ēka, bet viss ar Hallartes gādību radītais brāļu draudzes centrs tika nodēvēts par Jērakalnu.⁴⁷ Centrs ātri iekaroja vidzemnieku uzticību un turp steidzās simti un tūkstoši no tuvākiem un tālākiem Vidzemes nostūriem. Šajā sava veida Vidzemes hernhūtiešu brāļu draudžu "Mekkā" viņi sabrauca ar lielu sajūsmu un apgarotību, jo te visi izjuta brālību un nebija jāpazemojas pret muižniekiem un mācītājiem; brāļu viesmīlībā viņi tur pavadīja divas un vairāk dienas, parasti sestdienas un svētdienas, un arī par pajumti nebija jāraizējas - pārnakšpot varēja plašajās Jērakalna kompleksa ēkās.⁴⁸⁻⁴⁹ Lūgšanām un citām brāļu draudzes vajadzībām domātos namus uzbūvēja par Hallartes naudu. To uzcelšanai pēc zemnieku izteikumiem esot iztērēts ap 3 līdz 4 tūkstoši baļķu un katrā no abām ēkām bijis vietas 1000 dvēselēm.⁵⁰

1742. gadā Vidzemes brāļu draudžu kustība bija sasniegusi jau tādus apjomus, ka vācbrāļi uzskatīja par nepieciešamu piesaistīt vietējos zemniekus vēl tuvāk kustībai,⁵¹ tādējādi gan ciešāk saistot viņus ar hernhūtismu, gan nostiprināt savu mācību un pozīcijas. Tika nolemts veidot no izvēlētiem "atmodinātajiem" atsevišķas kopas. Šajā nolūkā 14. aprīlī tika rīkots mielasts,⁵² kurā piedalījās nākamo pulciņu amatpersonas - vecākie, kalpotāji un palīgi. Šajā mielastā piedalījās 72 zemnieki brāļu draudzes locekļi no Valmieras, Straupes un Liepas draudzēm. 19. aprīlī Valmieras draudzē tika iesvētīts pirmais latviešu zemnieku pulciņš.⁵³ 28. augustā tam sekoja Straupes, 12. septembrī Liepas un Mārsnēnu pulciņu iesvētīšana.⁵⁴ Pie iesvētīšanas katrā pulciņā izvirzījās vecākie, palīgi un kalpotāji. Valmieras draudze kļuva par Latvijas diasporas mātes draudzi,⁵⁵ tajā darbojās 40 brāļi un māsas, kuru aprūpē bija 4-6 zemnieki.

Katru pirmdienu pulciņu vecākiem Valmieras pastorātā tika rīkotas konferences, bet palīgiem - trešdienās; regulāri kopā sanāca arī kalpotāji.

Visumā 18.gs. 40. gadu sākums bija Vidzemes brāļu draudžu ziedu laiks un daži vēsturnieki to nozīmību salīdzina ar Reformāciju 16.gs.⁵⁶

1742. gadā hernhūtisms Vidzemē bija kļuvis par garīgu un reliģisku lielumu, kas nostādīja zem jautājuma ev.luteriskās baznīcas monopolkundzību un ar to izsaukdama uz sevi tās pretreakciju.

1742. gada vasarā prethernhūtiskie noskaņojumi bija tiktāl nobrieduši, ka Vidzemes konsistorijā radās doma organizēt izmeklēšanu brāļu draudžu lietā. Ģenerālsuperintendents Fišers 29. jūnijā izdeva memorandumu, kas konsistorijai deva rīkojumu uzsākt izmeklēšanu.⁵⁷ Sakarā ar to visiem Vidzemes prāvestiem un mācītājiem tika pavēlēts iesūtīt ziņojumus par hernhūtiešu darbību viņu pārziņā esošajās draudzēs. Rezultātā ienāca ap 60 ziņojumu, kas sniedza spilgtu priekšstatu par brāļu draudžu darbību Vidzemē laikā līdz 1742.g., kustības teritoriālo izplatību, mācītāju attieksmi un vispārējo gaisotni.

Vienu no apjomīgākajiem un saturā bagātākajiem ziņojumiem iesūtīja Rīgas l. baznīcas apriņķa /Valmieras/ prāvests un dedzīgs hernhūtiešu simpatizētājs, kas pats vēlāk iestājās brāļu draudzē, - Fridrihs Justus fon Bruinings.⁵⁸ Viņš atzīmēja, ka ar Hernhūtes brāļu ierašanos izmainījies ļaužu garīgums - viņi kļuvuši sirsnīgāki un jūtīgāki, un ar kritisku skatu raugās uz savu agrāko vienaldzību.⁵⁹ Brāļu draudžu slava izplatījies ar tādu spēku, ka no citām draudzēm uz Valmiermuižas Jērakalnu nākot pūļiem, un neesot iespējams atturēt ļaudis ne ar kādām pūlēm - nākot pat no 8 jūdzes tālām vietām. Bruinings norādīja, ka tā ir "pirmā kustība, kas zemē izraisījusi tādu ievērību".⁶⁰ Pēc prāvesta rīcībā esošām ziņām Val-

mieras pilsētā un tās apkaimē ir 50 vācu tautības hernhūtiešu un pāri par 600 latviešu.⁶¹ F.J. Bruinings konstatēja, ka kopš brāļu draudžu kustības izvēršanās Vidzemē baznīcas tiekot labāk apmeklētas, mācītāji savu amatu piekopjot centīgāk un darbu godīgāk padarot.⁶²

Visnotaļ pozitīvi par brāļu draudzi savā ziņojumā izteicās Valmieras draudzes diakons Kaspars Berlahs, kurš pats pirms trim gadiem bija apprecējies ar no Vācijas ieceļojušo "morāviešu māsu".⁶³ Nepieciešams atzīmēt, ka arī Berlahs bija aktīvs brāļu draudžu kustības darbinieks.

Ādažu draudzes mācītājs M.B.Bergmans savā 1742.g. 26. jūlija ziņojumā norādīja, ka galvenais brāļu draudžu darbības izpausmes veids ir tikai viena maza latviešu dziesmu grāmata, kurai nosaukums ir "Kahdas islasitas garrigas jaukas Dzeesmas", turklāt labā latviešu valodā uzrakstītas".⁶⁴ Bergmans norādīja, ka dažas hernhūtiešu dziesmas dziedot arī baznīcas dievkalpojumā. Ādažu filiāldraudzē Bīķerniekos zemnieki Staņa Jānis un Attis un viņu sievas, kā arī Gīzes pusmuižas Andrejs un Kuplastu Anša sieva Dārta esot brāļu draudzē. Brāļu draudzes izmeklēšanu materiālos par šo pašu ziņojumu atrodama norāde, ka Bergmans, uzdodot minētos zemniekus kā kustības dalībniekus, vēl piebildis, ka viņi sanāksmes apmeklējot dažreiz Rīgā, bet lielākoties - Dolē, kur pavadot sestdienas un svētdienas, bet otrdienās un trešdienās sanākot kopā mājās.⁶⁵

Arī Krimuldas mācītājs J.J. Grīners - pirmo hernhūtiešu ataicinātājs uz Vidzemi - savā ziņojumā izteicās pozitīvi par brāļu draudzēm.⁶⁶

Daugavgrīvas draudzes gans J.Fanters ziņoja, par Mangaļu zemniekiem - Trēmes Balcaru no Jaunciema, kuru gribējuši iesaistīt hernhūtiešos viņa radi Dolē, un Briežu Miķeli no Garciena, kura Dolē dzīvojošais dēls Jēkabs ir brāļu draudzes loceklis.⁶⁷ Turpretī

mācītāja J.Fr.Zīlmaņa ziņojumā no Doles pastorāta lasām, ka viņš ir pārlicināts par to, ka viņa draudzē nav neviena hernhūtietis, jo viņš par šo kustību neko neesot dzirdējis.⁶⁸

Siguldas draudzes mācītājs J.Tīcmans gan bija atklātāks un rakstīja,⁶⁹ ka sanāksmes viņa aprūpē esošajā teritorijā vēl nenoturot, tomēr "daži no maniem latviešu klausītājiem, ziņkārības pāvedināti, bijuši pie viņiem /hernhūtietiem - G.S./ Straupē, Valmierā un Liepā", ziņojumā tiek minētas arī konkrētas personas: 1/ Kalna Namdēnu Pēteris /Siguldā, saimnieks/ - viņš Valmieru un Straupi apmeklēja jau pirms 2 gadiem; 2/ Šakkara Mārtiņš /Siguldā, saimnieks/, viņa sieva un dēls, pie kuriem atrasta maza latviešu dziesmu grāmatīņa ar 7 svešām dziesmām; 3/ Enes Trīne /saimnieka Miķeļa sieva Ķempjos/, pirms 2 gadiem pametusi vīru un devusies uz Valmieru, kur, pēc pašas izteikuma, atbrīvojusies no visiem grēkiem; 4/ Blodziņa Jānis /Palsmane, saimnieks/, aizsūtījis savus bērnus mācīties uz Liepu - pēc gada viņi jau pratuši lasīt, bet lasījuši nevis katķismu, bet gan visādas dzejas; 5/ Lejasmuižas Ieva /saimniece/, apmeklējusi saiešanas Straupē.

Ikšķiles un Salaspils mācītājs J.Kristofers Dunkans Vidzemes konsistorijai atbildējis,⁷⁰ ka ikšķilietis Indriķis iestājies Valmierā jaunajā kustībā un izturoties nicīgi pret dievkalpojumiem un svēto vakarēdienu. Viņš esot mācītājam stāstījis, ka Doles salas pagastā apmeklējis hernhūtietu saiešanu, kurā piedalījies arī vietējais mācītājs. Indriķis Salaspils krogā esot sludinājis hernhūtietu mācību; kad kāds aizrādījis, ka viņš esot grēku pilns, viņš atbildējis: "Dieva bērniem grēks neko daudz nenozīmē".

Suntažu mācītājs L.Kleinhempels ziņoja par kādu zemnieka dēlu Miķeli, kurš Dolē Jaunzemju pagastā pie audēja Jāņa mācījies amatu. Šis 18-20 gadus vecais puisis ieradies pie mācītāja un darījis tam zināmu, ka Doles draudzes mācītājs Zīlmans esot viņu "at-

modinājis".⁷¹

Straupes mācītājs Tobiass Šprekelsens savā ziņojumā,⁷² ziņojot par hernhūtiešu dzīves stilu un viņu draudžu organizāciju, atzīmēja, ka latvietis - brāļu draudzes kalpotājs - tiek ar citu latviešu garīgo apkopšanu sekmīgāk galā nekā mācītājs.⁷³ Šprekelsens šajā sakarā arī liecināja, ka apmēram 150 zemnieku no viņa draudzes esot kļuvuši par brāļu draudzes piekritējiem.⁷⁴ Bet, kā norādījis L.Adamovičs savos pētījumos, šie 150 zemnieki bija tikai ceturtdaļa no tiem Straupes draudzes zemniekiem, kuri bija iekļāvušies kustībā.⁷⁵ Tā kā piekritēji tika dalīti 3 kategorijās - apžēlotos jeb ciešākā vienībā esošos, atmodinātājos jeb kopības locekļos un aizkustinātājos jeb gaidītājos, tad mācītāja uzdotais skaits attiecas tikai uz 1.kategoriju, kamēr otro esot bijis ap 200, un vēl apmēram tik pat daudz dvēseļu jārēķina gaidītāju kategorijā.

Interesantu ziņojumu no Burtnieku draudzes iesūtīja mācītājs Matiass Filips Forhofs.⁷⁶ Viņš ziņoja, ka hernhūtiešu brālis Justus izvedot lūgšanu sanāksmes zemniekiem. Daudzi burtniecieši apmeklējot Jērakalnu, bet kāda sieva vārdā Anna no Kalniekiem kāda Burtnieku zemnieka Iggaša Jāņa bērēs teikusi, ka mācītājs esot krāpnieks, kurš cilvēkus ved uz elli pie velna; muižniekus un mācītājus neesot obligāti jāklausa, jo viņi ir tikai laicīgie kungi,⁷⁷ bet mācība, kuru sludinot mācītājs pēc katķisma un citām svētām grāmatām, ir nederīga.⁷⁸

Rubenes draudzes gans C.Georgs Brauns rakstīja par hernhūtiešiem Kokmuižā un Lenčos.⁷⁹

Samērā pozitīvi uz brāļiem skatījās Umurgas mācītājs Georgs Jākobs Maijs,⁸⁰ kuram simpatizēja viņu garīgā un laicīgā dzīve. Viņš atzīmēja, ka brāļu draudžu kustības piekritēji ļoti reti apmeklē Umurgas baznīcas dievkalpojumus: kāds no zemniekiem esot teicis, ka viņi labprātāk apmeklējot Straupes dievnamu, jo tur neprasot katķis-

mu, bet citi norādījuši, ka Umurgas dievkalpojums noraidot tāpēc, ka tajos neesot brālības sajūtas.⁸¹

Dikļu mācītājs G.Gotšeds ziņojumos rakstīja par Jaunburtnieku zemnieku Zēmeli Jāni - "skabargu mācītāja sirdī", - kurš viņam teicis: "Jūsu mācība ir laba, bet paradīzē jūs ar to vēl netiksiet."⁸²

Plašu vēstuli 1742.gada jūlijā konsistorijai iesūtīja Raunas mācītājs E.Hinkeldeis.⁸³ Tajā viņš ziņoja, ka Jaunmuižas muižā dzīvojot brālis Johans Kaspars Hafners, kurš pulcējies pie sevis muižas sulaini Nadas Hohenbergu, zemnieku Staļļa Jāni, kā arī citus no Cēsu, Āraišu un Raunas draudzēm uz t.s. lūgšanas jeb mācību stundām svētdienās pēc dievkalpojuma, kā arī nedēļas vidū. Mārsnēnos brālis Turks kopā ar zemnieku Ansi rīkojot sanāksmes muižā, kurp ierodas arī Smiltenes un Trikātas draudžu zemnieki. Uz Valmieru bieži ceļu mērojot Baižkalna zemnieka Kareļļa dēls Jēkabs un raunēnietis Krūķzemju Jēkabs. Brāļu draudzes piekritēji Raunas baznīcā iegriežas reti: brīvdienās viņi, nodrošinājušies ar pārtikas krājumiem, dodas uz Valmieru un Liepu, kur pavada vairākas dienas. Mācītājs hernhūtiešu piekritēju skaitu savā draudzē vērtēja uz 2000 dvēselēm.⁸⁴

Cēsu mācītājs Liborius Meijs ziņoja par kādu latviešu skolotāju no Priekulei - Daukšu pagasta zemnieku Jāni, - kurš bija brāļu draudzes piekritējs.⁸⁵ Kādās hernhūtieša Daukšu Anša bērēs bijis pāri par 1000 pavadītāju no dažādām draudzēm;⁸⁶ dokumenta autors no tā secināja, ka mirušais bijis draudzes vadītājs. Meijs arī ziņoja, ka pirms gada zemnieki pēc svētdienas dievkalpojuma mēdza pulcēties Cēsu birģera Filipa Ernsta Krīģera mājā uz slepenām sanāksmēm.

Trikātas mācītājs Dīts,⁸⁷ apstiprinādams hernhūtiešu klātbūtni Vidzemē, uzsvēra, ka viņi savu darbību izvērsuši tieši luteriskās baznīcas "areālā"; viņiem esot virkne priekšrocību,

ar kurām tie sekmīgi iekarojuši vietējo zemnieku sirdis, - latviešu valodas un konversācijas zināšanas, skolu ierīkošana un labāko skolnieku izvirzīšana pa sabiedriskās hierarhijas un prestiža kāpnēm.

Vairāk kā 14 lappuses garu ziņojumu iesūtīja Āraišu draudzes mācītājs Johans E.Štauve.⁸⁸ Viņš paskaidroja, ka 1741. g. pie viņa ieradies Cēsu pils pagasta saimnieka dēls Randena Jānis un nodevis sveicienus no "teem brahļeem"; kad mācītājs viņam draudējis ar pieslēgšanu pie baznīcas kauna staba, puisis vienaldzīgi atbildējis: "O, mans mīļais skolotāj, esi tik labs un parādi man mīlestību, nosūdziet mani, kur gribiet, es kļūšu cienīgs un kā Jēzus paklausīgi pacietīšu kaunu".⁸⁹ Brīvzemnieka Voitiņa Jāņa sētā esot ierīkota skola, kur "peektwakarā" naktīs notiekot sapulces;⁹⁰ kad nu viņu kā skolotāju iztaujāja, kas viņu iecēlis šajā amatā, viņš atbildējis, ka dievs to esot darījis. Uz Voitiņiem ejot Rencēnu muižas meita Anna Glak, savu gājienu uzdodama par iešanu mācībā, bet par iespējamo sodu viņa lepni izteicās: "Ļauj viņam /baronam - G.S./ pērt miesu, dvēseli viņš tāpat nevar sist".⁹¹ Spāres muižas zemnieka Putnu Jāņa sieva pēc hernhūtiešu saiešanu apmeklēšanas teikusi, ka "tas mahzītais suhdos mettams".⁹²

Kad mācītājs apmeklēja Cēsu pilspagastā brāļu draudzes saiešanu, tās dalībnieki, ieraudzījuši svēto tēvu, metušies bēgt. Vēlāk visi aizbēgušie atgriezušies un, turpinot sanākumi, runājuši un dziedājuši, bet noslēgumā dzejoļus teikuši Randena Jānis, Prēdes Juris, Astītes Pēteris un Juris.⁹³ Mācītājs ziņojumā arī žēlojās par vājo dievkalpojumu apmeklētību, jo svētdienās dažreiz nākoties katehizēt tukšā baznīcā un tikai dažiem baznīcēniem sprediķi lasīt. Pēc Štauves domām vairāk par pusi visas latviešu draudzes locekļu pievērsušies hernhūtiešu kustībai.⁹⁴

Smiltenes draudzes gans Nikolais Fridrihs Harnaks ziņojumā ap-

stiprināja brāļu draudžu darbību viņa aprūpētajā teritorijā.⁹⁵ Pēc viņa ziņām hernhūtiski noskaņotie zemnieki ar nievāšanu izturoties pret svēto grāmatu gudrībām un tiem, kuri tās proponē, tām pretī likdami "galwa guddribu".⁹⁶ Harnaks uzdeva arī konkrētus zemniekus brāļu draudzes priekritējus - Mārsnēnu skolotāju Ansi, Smiltenes audēju saimnieci no Kažoku pagasta, Tīrumlaužu Bērtuli.⁹⁷

Plašu informāciju sniedzis konsistorijai Taurenas draudzes mācītājs Kristiāns Dāvids Lencs - vēlākais Vidzemes ģenerālsuperintendents.⁹⁸ Viņš atzīmēja, ka Taurenas draudzē vēl nemana brāļu draudzes aktīvāku rosību, tomēr viņam ir zināmi kaimiņos esošo hernhūtietu centri un centieni. Lencs uzteica Liepas skolotāju hernhūtieti Sauselinu, kurš, strādādams ar 80 bērniem, panācis ideālu kārtību klasē.⁹⁹ Pēc Lenca ziņām, pie viņa divreiz nedēļā uz mācībām sanākot ap 100 cilvēku.¹⁰⁰ Valmierā esot pāri par simtu, ja ne pat 200 brāļu draudzes saiešanu apmeklētāju. Par Jērakalnu Lencs ziņoja, ka tur pa dienu apgrozoties tikai vācbrāļi, bet pret vakaru sāk ierasties tie zemnieki, kuri ir palīgi un kalpotāji.¹⁰¹ Katrs no brāļiem darbojas ar 5-6 zemniekiem "speciālā saskarsmē".

Kalsnavas draudzes mācītāja J.Šrēdera ziņojums liecina par to, ka viņa draudzē hernhūtietieši savu darbību vēl nav izvērsuši.¹⁰² Šrēders savā vēstījumā, atsaukdami uz dzirdēto, secināja, ka:

- 1/ hernhūtietieši noniecina sabiedriskos dievkalpojumus un rīko privātas sanāksmes;
- 2/ sabiedriskos dievnamus viņi sauc par bābeli;
- 3/ nerespektē ministriju /iekšlietu ministrija - G.S./ un ļauj mācīt un sprediķot ikvienam;
- 4/ visus, kas pie brāļu draudzes nav pieslējušies, uzskata par neizglītotiem;
- 5/ farizejiski cenšas ar dāvanām ievilināt savā sektā jaunus locekļus.¹⁰³ Tādējādi Šrēders, nezinādams patieso stāvokli, ietekmējās no baumām, izdodams tās par patiesību.

Par hernhūtietu esamību draudzē ziņoja Gaujienas mācītājs, kurš

norādīja, ka tur notiekot sanāksmes un ļaudis tādējādi atraujot no baznīcas; 1742. g. pavasarī gaujienieši no savām dziesmu un lūgšanu grāmatām esot izrāvuši lappuses ar 10 baušļiem, tēvreizi un dažām dziesmām, pie kam daži no viņiem - Zagašk Pēteris, Smidze Pauls u. c. - to darījuši sevišķi demonstratīvi.¹⁰⁴

No ziņojumiem var secināt, ka 1742. gada pirmajā pusē brāļu draudžu kustība Vidzemē bija aptvērusi Ādažu, Āraišu, Burtnieku, Cēsu, Daugavgrīvas, Dikļu, Doles, Gaujienas, Ikšķiles, Liepas, Mārsnēnu, Krimuldas, Raunas, Rubenes, Salaspils, Siguldas, Smiltenes, Straupes, Suntažu, Trikātas, Umurgas un Valmieras baznīcdraudzes.

Pārējo Vidzemes draudžu mācītāji savos ziņojumos rakstīja, ka viņu draudzēs neesot hernhūtiešu un viņi vispār neko nezina par šo kustību.

Brāļu draudžu darbība Vidzemē pievilka sabiedrības uzmanību. Tās panākumi pamudināja Vidzemes luteriskās baznīcas vadību ķerties pie izmeklēšanas hernhūtiešu lietā; jau 1742. gada augustā sāka organizēt izmeklēšanas komisiju.¹⁰⁵ Tā paša gada nogalē komisija uzsāka darbu un konsistorija deva rīkojumu visiem mācītājiem atbalstīt viņas darbu.¹⁰⁶

Valmieras draudzē izmeklēšanas komisija darbojās no 1743. g. marta līdz tā paša gada augustam.¹⁰⁷ Tās sastāvā bija barons Otto fon Igelštrēms, H. fon Knorings un mācītāji Jākobs Andreā un Gothards Johans Dīts. Izmeklēšanas laikā tika vesta dienasgrāmata.¹⁰⁸

Izmeklēšanas komisija bija pieaicinājusi apkārtnes zemniekus, kuri ieņēma dažādus atbildīgus amatus - pērminderus, tiesnešus, stārustus un skolotājus. Starp tiem, kā vēlāk izrādījās, vērā ņemama daļa bija brāļu draudžu locekļi: starp pērminderiem - Kauguru Zeibods Jānis un Kigguļa Mārtiņš, Mūrmuižas Sietiņu Jānis; starp tiesnešiem - Leinemaņu Jānis un Kokmuižas un Drulle Jānis no Kauguriem; starp stārustiem un šķilteriem - Zābaks Miķelis no Valmier-

muižas, Gaides Jānis un Mītceļa Jānis no Kauguriem; starp skolotājiem - Krišu Jānis, Antiņu Dāvids un Mērnieka Ansis no Valmiermuižas, Breže Jānis no Valmieras pilsētas, Brūveļu Pēteris no Mujāniem, Mucenieka Ansis no Kokmuižas un Šķesteru Pēteris no Kauguriem.¹⁰⁹ Šī saraksta analīze rāda, ka 100% visu skolotāju bija brāļu draudžu locekļi; starp muižām visvairāk brāļu draudzes locekļu zemniekiem pieejamos amatos bija Kauguros.

Kā nopratināšanu gaitā noskaidroja Izmeklēšanas komisija, 1743. gada vidū Valmieras draudzē bija 788 brāļu draudžu locekļi, tai skaitā - 699 latviešu tautības brāļi un māsas, 12 Hernhūtes pārstāvji, 77 - Valmieras draudzes vācu tautības iedzīvotāji - muižnieki, garīdznieki, birģeri, skolotāji u.c.¹¹⁰ No šiem gandrīz septiņiem simtiem latviešu 102 zemnieki bija dažāda ranga hernhūtiešu kopu amatpersonas - vecākie, palīgi, priekšnieki, kalpotāji un strādnieki, kā arī kandidāti uz šiem amatiem - gaidītāji.¹¹¹ Izmeklēšanas komisijas diārijā visas personas, kuras ieņēma brāļu kopās dažādos amatus, ir uzskaitītas.¹¹²

Te nepieciešams arī noskaidrot to brāļu draudzes amatu, kurus veica vietējie zemnieki, būtību. Kā liecina arhīvos atrastie amatu izskaidrojumi,¹¹³ vecākie lūdza kopu dienās un dažreiz arī kopu stundās, piedalījās konferencēs, runāja ar brāļiem par dvēseli. Viņiem bija jābūt vērīgiem un jātur savā uzmanības lokā visa draudze un strādnieki, kas ir viņu pārziņā. Palīdzētāji jeb palīgi atrodas vecāko pakļautībā un visu dara ar viņu atļauju jeb pēc viņu pavēles; viņu pārziņā ir mazie pulciņi - pa 6-8 dvēselēm katrā; viņiem bija uzticēta līdzstrādnieku uzraudzība, kuri uzturēja sakarus starp draudzes locekļiem. Priekšnieki bija sadalīti pa apvidiem; viņu pārziņā ir 10 līdz 12 strādnieki. Kaloptāji kā zemākie šajā sistēmā nodarbojās, galvenokārt, ar saimniecisku darbību - sakārtoja saiešanas telpu, rūpējās par apgaismojumu un tā tālāk.

Visi attiecīgās draudzes locekļi dalījās klasēs.¹¹⁴ Pirmo, kur "dvēseles atradās kopībā ar evangēliju", - sauca par kopu draudzi, otru klasi - dvēseles, kuras atradās tuvākā apkopšanā - par gaidītājiem, trešo, kuru sauca par pulku, - dvēseles, kuras, brāļu draudzes vārdiem izsakoties, apkopa sākumā. Pēc šīs trīspakāpju sistēmas, tikai apgrieztā kārtībā, tika noturētas arī draudzes saiešanas - pirmajā tās daļā piedalījās visi draudzes locekļi, tad pulki saiešanas namu pameta un sanāksmē palika gaidītāji un kopa, bet tās trešajā daļā piedalījās tikai draudzes pārstāvji.

Izmeklēšanas materiālos redzams, ka Valmiermuižas Krišu Pēteris vadīja stundas zemniekiem Jērakalnā, Kokmuižas dzirnavnieka dēls Jānis vienreiz nedēļā noturēja sanāksmes ar zemniekiem pie Kocēnieša Cēles, bet Brenguļu Kergle sarīkoja stundas savās mājās.¹¹⁵ Kā izriet no zemnieku atbildēm izmeklēšanas komisijai, atsevišķos pagastos 5-6 cilvēki bija brāļu draudzes locekļi, bet bija arī pagasti, kuros simtprocentīgi visi zemnieki bija iesaistījušies kustībā. Sanāksmes parasti tika noturētas katru nedēļu trešdienās un sestdienās, dažreiz agri no rīta, bet citreiz - vēlu vakarā.¹¹⁶ Zemnieki arī atzina, ka agrāk saiešanas tika rīkotas tikai naktīs un mežos, bet, kopš pastāv Jērakalns, galvenokārt tikai dienā.¹¹⁷

Valmierā darbojošās Izmeklēšanas komisijas rīcībā nonāca ziņas arī par Liepas draudzes zemnieku līdzdalību brāļu draudžu kustībā. Kā izriet no vārdiskā saraksta, tad tur 1743.gadā bija 608 brāļu kopu apmeklētāji; vēl 10 dvēseles nākušas uz Liepas draudzi uz hernhūtiešu sanāksmēm no Āraišiem.¹¹⁸ Liepā latviešu brāļi un māsas tika sadalīti sešās klasēs plus klātpienācēju klase no Āraišiem; sestā klase sanāca uz sanāksmēm nevis Liepas draudzē, bet gan Valmieras Jērakalnā. Liepas saraksts liek domāt, ka dalījums klasēs ataino saiešanu skaitu draudzē.¹¹⁹ Sakarā ar to, ka 76 Liepas draudzes zemnieki apmeklēja Jērakalnu, tad faktiski šajā drau-

dzē bija 684 brāļu draudžu kustības aktīvie dalībnieki.

Komisija noskaidroja, ka Smiltenes un Mārsnēnu draudzēs kopā bija 195 kustības piekritēji, no kuriem 31 pildīja dažādus amatus. Šajā reģionā darbojās trīs saiešanu vietas - Mārsnēnos, Smiltē un Trikātā.¹²⁰ Citviet komisijas materiālos redzams, ka Mārsnēnu distriktā bijis ap 200 līdz 300 zemnieku-brāļu kopu locekļu,¹²¹ Komisijas dokumentos parādīts tikai oficiāli registrēto draudžu locekļu skaits, bet nebija pārskatīta tā prāvā zemnieku masa, kas vēl draudžu locekļos uzņemta nebija, bet dziļi simpatizējot kustībai, apmeklēja tās pasākumus.

Komisijas dienasgrāmata glabā sevī ziņas arī par hernhūtiešiem Rīgas pievārtē. 78 dvēseles, kā vēstī vārdiskais saraksts, 1743.gadā apmeklējušas saiešanas Dolē.¹²²

Samērā liels brāļu draudžu piekritēju pulks atradās Straupes draudzes teritorijā. Pēc Vidzemes konsistorijas arhivāliju fonda izriet, ka Straupē bija 60 vīri, 59 puīši, 63 sievas un 67 meitas hernhūtiešu brāļu kopu locekļi, kopā - 249 zemnieki, kas kopā ar 65 amatpersonām sastāda - 314 dvēseles.¹²³

Vidzemes brāļu draudžu kustība bija skārusi arī Rīgu - Pārdaugavā mastu šķirotājs Šteinhauers noturēja sanāksmes 20 līdz 30 latviešiem.¹²⁴ Tajās viņš ne tikai vadījis lūgšanas un dziedājis, bet pats teicis runas, kurās runājis par savu stāvokli Rīgā un par kādu "Pārdaugavas lietu".¹²⁵ Šteinhaueru ģimeni vācbrāļi vērtēja ļoti augstu un viņai droši uzticējās, pat plānodami izvietot viņu mājās kādu vācbrāli jeb hernhūtiešu laulāto pāri, lai tie varētu organizēt darbu Rīgā un tās priekšpilsētā latviešu starpā. Diemžēl, kā atzina hernhūtieši, mājas stāvoklis, problēmas Šteinhaueru ģimenē un izmaiņas brāļu draudzes statusā Baltijā neļāva īstenot šo ieceru.¹²⁶

Rīgas latviešu kopa domāja arī par speciālas mājas celšanu, kurai Šteinhauers dāvāja 120 lielus baļķus.¹²⁷

No iegūtajiem ziņojumiem, nopratināšanām, liecībām un citiem informācijas avotiem izmeklēšana rezumēja, ka "hernhūtiešu klātbūtne ietekmējusi pilnībā vai daļēji bez Valmieras draudzes arī Doles, Daugavgrīvas, Ādažu, Straupes, Āraišu, Burtnieku, Cēsu, Dikļu, Dzērbenes, Gaujienas, Liezeres, Matīšu, Palsmanes, Piebalgas, Raunas, Smiltenes, Trikātas un Umurgas baznīcu draudzes.¹²⁸ Šim sarakstam klāt jāpieskaita Krimuldas, Siguldas, Ikšķiles, Salaspils, Suntažu, Liepas, Mārsnēnu un Rubenes draudzes.¹²⁹ Vidzemes brāļu draudžu saiešanu centri bija Valmieras draudzē, kurus bez šīs draudzes ļaudīm apmeklēja zemnieki no Trikātas, Burtniekiem un Matīšu draudzes regulāri; pārējo Vidzemes draudžu ļaudis, kur bija iesakņojusies kustība, Valmieru apmeklēja epizodiski, parasti - nozīmīgākās saiešanās. Otrs ievērojams centrs bija Liepas draudzē, kuru apmeklēja arī Āraišu, Cēsu un Raunas zemnieki. Uz trešo centru - Mārsnēnu draudzē devās arī Smiltenes, Trikātas un daļēji Raunas ļaudis.¹³⁰

Kaut arī brāļu draudžu kustībā iesaistījušies zemnieki daļēji vēl izmantoja luteriskās baznīcas pakalpojumus, apmeklējot dievkalpojumus un saņemot svēto vakarēdienu,¹³¹ kā arī laulājosies, kristoties un pie sēru procesijām, tomēr arvien lielāku lomu viņu dzīvē sāka ieņemt brāļu draudze un tās organizētā garīgā aprūpe. Sakarā ar to zemnieki biežāk precējās Jērakalnā.¹³² Pastiprinājās arī iesvētīšana un apbedīšana ar brāļu draudzes starpniecību.¹³³ Monopola zaudēšana Vidzemes zemnieku garīgajā aprūpē, kas nesa luteriskai baznīcai arī zināmus ienākumus, bija galvenais uztraukuma iemesls un viens no pārmetumiem hernhūtiešiem izmeklēšanas gaitā.

Izmeklēšanas protokoli liecina par to īpatnējo situāciju, kāda bija izveidojusies Vidzemē, it sevišķi Valmieras draudzē, sakarā ar brāļu draudžu darbības vēršanos plašumā un dziļumā. Notika sadalīšanās vairākās grupās ar sarežģītām savstarpējām attiecībām. Vienu kopu veidoja prohernhūtiski noskaņotie mācītāji un muižnieki, kuri

faktiski bija brāļu draudžu centienu aktīvi atbalstītāji. Otru sastādīja zemnieki, kuri iesaistījās kustībā jeb izturējās pret to ar simpātijām. Šo abu grupu savstarpējās attiecības bija pozitīvas. Opozīcijā pret viņām atradās grupa, kuru veidoja antihernhūtiskie mācītāji un muižnieki - ortodoksālā luterisma piekritēji, un grupa, kurā ietilpa zemnieki, kuri noraidoši izturējās pret brāļu draudzēm. Bija arī tādi, kas bija vienaldzīgi pret hernhūtismu. Izmeklēšanas laikā šie grupējumi mēģināja noskaidrot savas attiecības. Rezultātā izcēlās konflikts, piemēram, starp virkni Valmieras draudzes zemnieku un prāvestu Bruiningu. Zemnieki - Skangaļu Jānis no Mūrmuižas un Valmiermuižas Sallaka Kaspars un Bebru Miķelis neesot pielaisti pie vakarēdiena, jo viņi neapmeklējot Jērakalnu.¹³⁴ Bruinings savu rīcību motivēja ar to, ka sūdzētāji neesot cienīgi saņemt dieva žēlastību, jo Kaspars esot dzērājs, bet Bebru Miķelis "viens no izlaidīgākajiem un nepaklausīgākajiem".¹³⁵ Līdzīgs konflikts risinājās arī starp diakonu Barlahu un Brūveļu Jāni, kurš bija plaši pazīstams ar savu dzeršanas kāri un ļauno dabu.¹³⁶ Kā minēts izmeklēšanas protokolu 2.sējuma, Valmieras draudzē prohernhūtisko mācītāju dēļ svēto vakarēdienu neesot saņēmuši zemnieki no 31 pagasta.¹³⁷

Konflikts izvērās starp Bruiningu un zemnieka Draņķes ģimeni.¹³⁸ Jēkabs Draņķe liecināja, ka prāvests neesot no viņa mirstošās mātes pieņēmis grēksūdzi un nav devis viņai vakarēdienu; Bruinings aizrādīja, ka mirēja pati no šiem sakramentiem atteikusies, bet sūdzētājs esot liels žūpa un kauslis, kurš sitis pat savu māti. To apstiprināja arī viņa brāļi, kurus Jēkabs izsmējis kopā ar citiem brāļu draudzes piekritējiem par to, ka tie tikai uz Jērakalnu skriedami, mājās neko nedarot.

Konfliktēšanās starp diviem zemnieku grupējumiem izpaudās tādejādi, ka komisijai denunciācijas par brāļu draudzes piekritējiem

iesniedza antihernhūtiskie zemnieki, bet viņu liecībām vairāk nenovīdības raksturs. Parasti zemnieki nopratināšanā komisijai atstāstīja dažādus brāļu draudzes piekritēju izteikumus. Tā, zemnieku brālis Drone Mārcis no Bauņu kroga esot teicis, ka Vecā derība ir "muižas pārvaldnieks", bet Jaunā - "stārasts", baznīcas dziesmas - "šķilters", un to visu vajagot mest pa durvīm laukā.¹³⁹ Vēlāk tiesā Mārcis gan centās noliegt šos savus vārdus, aizbildinoties, ka tos teicis reibumā.¹⁴⁰ Kokmuižas zemnieks Jēkabs komisijai ziņoja, ka brāļi katrismu dēvējot par "izkultiem salmiem".¹⁴¹ Valmiermuižas pērminderis Antiņu Pēteris sūdzējās, ka Valmieras pastorāta zemnieks Rugēna Ants uz viņu teicis: "Tu, vecais Antiņ, tu mal ar savām vecajām lūgšanām un 10 baušļiem tikai tukšus salmus".¹⁴²

Kā liecina komisijas ziņojums no Valmieras, baznīcas draudzes diakons Berlahs dievkalpojumos bieži atkāpjoties no liturģijas, noturējis tos hernhūtiskā garā. Kādā dievkalpojumā pēc tam, kad no kanceles viņš nolāsījis dažas pasiones vēstures, teicis "cits"; uz to kāds no vīru solu rindas turpinājis lasīt viņa iesākto gabalu; tad vēlreiz noskanēja "cits", un lasītāji mainījušies. Tā tas noticis vairākkārt kā ar vīriešu, tā arī ar sieviešu kārtas dievlūdzējiem.¹⁴³

Kaut arī izmeklēšana savu darbu vēl nebija beigusi, 1743. gada 15. aprīlī pēc tās rīkojuma tika likts aizslēgt un aizzīmogot Jērkalna kompleksa ēkas, bet 14. maijā tika stingri aizliegtas visas "privātās" sanāksmes Vidzemes teritorijā.¹⁴⁴ Ar šiem rīkojumiem Vidzemes konsistorija un tās izveidotā izmeklēšanas komisija brāļu draudžu lietā cerēja līdz jautājuma izskatīšanas beigām un galīgā sprieduma iznešanai neitralizēt hernhūtiešu kustību, lai apturētu tās attīstību, kas mazināja ev. luteriskās baznīcas un tās mācītāju lomu Vidzemes zemnieku garīgajā aprūpē. Tomēr par spīti aizliegumiem un komisijas klātbūtnei draudzēs kopējās apkopšanas sanāksmes joprojām

tika noturētas.

Ziņas par brāļu draudzes darbību Vidzemē bija aizsniegušas arī Pēterburgu un carieni Elizabeti. Baltijas muižniecība un garīdzniecība, kas atradās ortodoksālā luterisma pozīcijās un neatzina pietismu, izvērta galmā pārdomātu kampaņu pret hernhūtiēšu kustību. Elizabetes neiecietība pret visa veida sektantismiem un reliģiskām šķeltniecībām bija visnotaļ izdevīga brāļu draudžu ienaidniekiem, kuri centās imperatrīsei attēlot jauno kustību kā galēju sektantismu, kurš bīstams Krievijas impērijas drošībai. Rezultātā carienes lēmums bija samērā ātrs un viennozīmīgs - 1743. gada 16. aprīlī, kad Izmeklēšanas komisija vēl nebija savā darbā tikusi līdz pusei, tika izdota Elizabetes pavēle, kas aizliedza hernhūtiēšu kopu darbību Krievijas impērijas teritorijā.

Vidzemes konsistorija un Izmeklēšanas komisija negribēja akli pakļauties Pēterburgas diktātam, pirms pati nebija tikusi skaidrībā ar hernhūtiēšu kustību. Tāpēc 1743. gada 11. maijā, atsaucoties uz 16. aprīļa pavēli, Vidzemes konsistorija atzīmēja, ka viņa gan dara zināmu ķeizarskai majestātei, ka Vidzemē darbojas kāda jauna sekta, kuras locekļi saucoties par hernhūtiēšiem un tās iniciatore esot kāda zināma grāfiene Cincendorfa; šī sekta jau ir tik plaši izvērtusi darbību, ka sākusi būvēt savām vajadzībām lielas ēkas un noturēt tajās sanāksmes; tajā darbojoties daudz Vidzemes bruņniecības, garīdzniecības un pilsoņu pārstāvju, bet jo sevišķi - zemnieki. Konsistorija uzskata, ka tomēr iesāktā lieta jāizpēta līdz galam.¹⁴⁵ Tātad, Vidzemē vēl nesteidzas ar galīgā sprieduma pasludināšanu brāļu draudžu kustībai. Zināma ietekme šādai attieksmei bija vispārējam noskaņojumam vietējā muižniecībā un garīdzniecībā, kuru ievērojama daļa pret brāļu draudzēm izturējās ar simpātijām jeb arī toleranci.

Pastiprinot spiedienu, Pēterburga pieprasīja nekavējoties iz-

beigt izmeklēšanu un pieņemt galīgu spriedumu, un tam jāsasaska ar galvaspilsētas viedokli. Jau 1743.gada 22.aprīlī ķeizarienes vārdā generālleitnants Jeropkins griezās pie Izmeklēšanas komisijas ar rīkojumu paātrināt tās darbu.¹⁴⁶ 29.aprīlī viņš atkal pieprasīja komisijai ātrāk beigt darbu; tas jau bija trešais šāda veida pamudinājums pēc 16.aprīļa pavēles.¹⁴⁷ Zīmīgi, ka generālleitnants pēdējā rīkojumā atgādināja, ka majestātes speciālā pavēle pēc komisijas slēdzienu saņemšanas būšot tikai hernhūtismam negatīva. Maijā Rītinghofs un Budbergs steidzināja Mēderu Cēsu tiesā ātrāk izsūtīt komisijas protokolus, draudot viņam ar 50 dālderu lielu naudas sodu rīkojuma savlaicīgas neizpildīšanas gadījumā.¹⁴⁸ Kā liecina arhīva materiāli, tad tā paša gada 12.jūlijā uz Mēderu šāds sods bija uzlikts.¹⁴⁹

Jākobs A.G.J.Dīts - Trikātas mācītājs un viens no Izmeklēšanas komisijas locekļiem - šajā sakarā rakstīja konsistorijai, ka Vidzemes brāļu draudžu kustība jāvērtē kā "šķelšanās un atklāta atdalīšanās no evangēliskās baznīcas;... brāļi, kuri uzdodot sevi par draudzēm, apmeklē daudzas verstis tālās saiešanas, tur tiekot vāktas kolektis un vestas krājķases grāmatas".¹⁵⁰ Dīts arī ziņoja, ka brāļu draudžu rīcībā bija vācu izdevumi, latviešu dziesmu grāmatas, kā arī vairāki sīkāki drukas darbi; Valmieras draudzē zemiekiem esot atņemts ap 100 dažādu šādu grāmatu eksemplāri, bet ar to visi pie viņiem esošie izdevumi neesot konfiscēti.¹⁵¹ Dītam bija zināmi arī 6 lūgšanu jeb saiešanu nami, bet viņš bija pārliecināts, ka esot vēl vairāk šādu ēku, kas gan tiekot izdotas kā sabiedriskās skolas, bet apgādātas ar zvaniem, patiesībā kalpojot brāļu draudzes vajadzībām kā lūgšanas nami.¹⁵²

1743.gada oktobrī Vidzemes generālgubernators savā memorandumā Krievijas carienei rakstīja, ka izpildot viņa majestātes pavēli no 16.aprīļa, visas saiešanu vietas Latvijā: -Valmiermuižā divas,

straupē, Liepā, Mārsnēnos un Smiltēnē - ir slēgtas un aizzīmogotas, bet brāļu draudzes piekritējiem atņemts ap 2000 mācību un dziesmu grāmatu un dažādas bībeles versijas.¹⁵³ No Lielstraupes tika ziņots, ka 1743. gadā zemnieku mājās esot konfiscēts 206 grāmatas.¹⁵⁴

Tādējādi kustības attīstībā iestājās jauns posms, kas pazīstams ar apzīmējumu "klusais gājiens". Par spīti carienes lēmumam, kustība Vidzemē nenorima un tā turpināja pastāvēt; zemnieki sanāca uz saiešanām, bet nu jau atkal mežos, pamestos nostūros, grūti pieejamās vietās, nost no muižnieku un garīdznieku acīm, un naktīs.

Kā vērtējama brāļu draudžu kustības izcelšanās un darbība Vidzemē 18.g. 30.g. un 40. gadu sākumā?

Kaut arī brāļu kopas radās zem ticības karoga un tās Baltijā tika dibinātas, galvenokārt, reliģiskai darbībai, iesaistot pamatiedzīvotājus kristiānismā un veicot reliģiski pamatotu labdarību, Vidzemē un Igaunijā tās kļuva par savdabīgu nacionālu un sociālu kustību, kura atstāja paliekošu ietekmi uz zemnieku ikdienas dzīvi vairākos aspektos.

Pirmkārt, izmainījās vidzemnieku attieksme pret reliģiju. Brāļu draudzes iezīmēja Latvijas reliģijas vēsturē to pagrieziena punktu, ar kuru var runāt par relatīvi labprātīgu latviešu zemnieku ieaugšanu kristietībā. Hernhūtiešu ietekmē zemnieki pamazām sāka apgūt teoloģijas proponētos ideālus un izprast svēto rakstu saturu un jēgu, kā rezultātā viņu līdzdalība dievkalpojumos vairs nebija formāla atsēdēšana - viņi jau varēja sekot līdzī mācītāja sprediķim un iekšēji pārdomāt dzirdēto, kas bagātināja viņu jūtu pasauli. Paralēli attīstījās viņu aktivitāte kulta ceremonijās, kas, savukārt, cēla viņu pašapziņu un apliecināja spēju darboties garīgā laukā. Zemnieka iesaistīšanos kristiānisma procesos pozitīvi ietekmēja arī tas, ka brāļu draudzēs starp viņu un dievu vairs nepastāvēja starpnieks mācītāja viedolā; visi draudzes locekļi atradās vienādā stāvoklī,

bet personas, kas pildīja dažādus amatus saiešanā, bija viņu pašu draugi, radi un kaimiņi ar adekvātām juridiskām tiesībām, izglītību un saimniecisko cenzu.

Vidzemnieku pilnīgāka nonākšana kristiānisma ideoloģijas aprītē, kad saiešanas aizņēma viņa brīvo laiku, sekmēja saišu saraušanu ar pagātnes reliktiem - pagānismu. Brāļu draudzēs plaši izplatītā dziedāšana un samērā bagātais dziesmu klāsts ar zemniekam saprotamiem un tuviem tekstiem, hernhūtisma pārņemtajos novados spēja sekmīgi konkurēt ar tautas dziesmām. Šajā sakarībā nepamato ti kritizēt hernhūtiešus kā personas, kas iznīcinājušas latviešu kultūras senākos pieminekļus. Nav noliedzams hernhūtiešu kultūras augstāks līmenis, kuras augļus vidzemnieki pārņēma brīvprātīgi un to sekas apjaušamas vēl šodien.

Brāļu draudžu locekļi kritiskāk skatījās uz luteriskās baznīcas dievkalpojumu un tajā sludinātajām patiesībām. Bieži viņu vērtējumi bija pārspīlēti jeb arī vienkāršoti, tomēr tie apliecināja zemnieku uzdrīkstēšanos runāt par baznīcu negatīvā izteiksmē.

Notika arī izmaiņas atsevišķu kristiānisma rituālu izmantošanā ikdienā. Tā, brāļu draudžu zemnieki pārstāja skaitīt baušļus,¹⁵⁵ turpretī pie galda pirms un pēc ēšanas dziedāja.¹⁵⁶ Interesanti, ka šādi rīkoties viņiem neviens nebija mācījis, un kā atzīmēja arī hernhūtietis Heims, to viņi esot paši noskatījušies pie vācbrāļiem un ieviesuši savā ikdienā.¹⁵⁷

Faktiski šajā laikā tika likti pamati nacionālās baznīcas izveidošanai, jo pamatiedzīvotāji, kā to atzīmējis savā monogrāfijā J.Ekkardts, labprātīgi iesaistoties vācu kustībā, īsā laikā pārņēma tajā iniciatīvu savās rokās, padarot to par latviešu zemnieku kustību.¹⁵⁸ Tikai dubultā pretdarbība - Vidzemes muižniecības, garīdzniecības un Krievijas valsts varas institūtu - kļuva par grūti

pārvarāmu šķērsli šī procesa attīstībai.

Otrkārt, brāļu draudžu kustība jūtami ietekmēja Vidzemes zemnieku izglītības līmeņa celšanos. Šajā aspektā tās darbību jāvērtē kā visai efektīvu un rezultatīvu. Hernhūtietieši nodibināja skolotāju semināru - speciālo mācību iestādi latviešiem, kur pirmo reizi Latvijas vēsturē no vietējiem iedzīvotājiem sagatavoja izglītības un līdz ar to arī ideologiskos darbiniekus. Semināra darbības rezultātā Vidzemes lauku skolas saņēma speciāli sagatavotus skolotājus, jo līdz tam šajos amatos darbojās gadījuma cilvēki. Turpmāko gadu baznīcu revīziju materiālu studijas pārlicinoši pierāda, ka tieši tajās draudzēs, kur darbojās brāļu kopas, kā arī tur, kur par skolotājiem strādāja Valmiermuižas mācību iestādes audzēkņi, zemnieki un to bērni uzrādījuši labas un priekšzīmīgas zināšanas dievvārdos un lasīšanā, bet apvidos, kuros hernhūtietiešu kustība nerada sev labvēlīgu augsni, vērojamas tikai viduvējas un vājas zināšanas. Kā atzīmēts kādā Vidzemes konsistorijas 1746.g.16.aprīļa dokumentā, Valmieras skolotāju seminārs ne tikai deva jauniešiem zināšanas, bet arī attīstīja viņos gribu un tieksmi uz tikumību.¹⁵⁹ Pozitīvu ietekmi uz izglītības izplatību un tautas pašapziņas attīstību atstāja tas apstāklis, ka skolotāji, kuri bieži veica arī sprediķotāju funkcijas saiešanas namos, bija nevis teologiju studējuši sveštautībnieki, bet gan Vidzemes pamatiedzīvotāji - zemnieki.¹⁶⁰ Izglītošanas darbs notika ne tikai mācību iestādēs, bet arī hernhūtietiešu saiešanās, kur pat bija izdalītas speciālas bērnu stundas. Tajās jaunā paaudze apguva dievvārdus, lasīšanas māku, dziedāšanu un attstāstīšanu; šajos pasākumos ņēma dalību arī pieaugušie. Vidzemes brāļu draudžu darbība prasīja no tās locekļiem tiem laikiem augstu izglītības pakāpi - prasmi lasīt un pat rakstīt, kā arī māku izteikt savas domas publiskā runā. Ne velti hernhūtietiešu starpā radās vieni no pirmajiem latviešu tautības rakstnie-

kiem.¹⁶¹

Treškārt, ar hernhūtiešu darbību sākās zināma sievietes sociālā stāvokļa augšupeja. Parādījās pirmās sievietes - sabiedriskās darbinieces un skolotājas, bet pagaidām gan tikai brāļu draudžu kustības ietvaros un dzimuma determinētā vidē.¹⁶² Tomēr tas jau bija pirmais solis uz sievietes garīgo un sociālo atmodu.

Ceturtkārt, ar hernhūtiešu darbības aktivizēšanos Vidzemē jūtami izmainījās vietējo iedzīvotāju tikumiskais klimats. Mazumā gāja viens no paverdzināto zemnieku jaunākajiem lāstiem - dzeršana. Alkohola noiets saruka tik strauji, ka ienāca pat sūdzības no krodziniekiem par zemo alus un degvīna patēriņu, un tie izteica bažas par iespējām piedzīvot šādos apstākļos bankrotu.¹⁶³

Ar dzeršanu bija cieši saistīta arī noziedzības problēma. Virknē brāļu draudžu kustības apvidos atsevišķos gados likuma pārkāpumi samazinājās līdz minimumam.¹⁶⁴

Alkoholisma veiksmīga apkarošana veicināja arī zemnieku morālās stājas uzlabošanos, un šo aspektu hernhūtieši bija izvirzījuši par vienu no savas darbības galvenajiem uzdevumiem.¹⁶⁵

Ņemot vērā brāļu draudžu centienus cīņā pret alkoholismu un tās panākumus, šodien ir pamats to vērtēt arī kā pirmo organizēto atturības kustību Latvijas vēsturē.

Sava vieta tikumiskās situācijas uzlabošanai, raugoties caur seksuālās audzināšanas un ģimenes saišu stiprināšanas prizmu,iederēja t.s. laulāto stundām, kā arī citiem brāļu draudzes rīkotajiem pasākumiem.¹⁶⁶ J.Kaspars Barlahs šajā sakarā Izmeklēšanas komisijai deva sekojošu paskaidrojumu: "Tiek rīkota viena laulāto stunda ar latviešiem, kurā runā par to, kas tiem nepieciešams laulībā."¹⁶⁷ Apskatītajā aspektā brāļu draudžu darbību var uzskatīt par visai efektīvu tautas tikumiskā veidola saglabāšanā un attīstīšanā.¹⁶⁸

Brāļu draudžu rīkotajās saiešanās tika apspriestas arī prob-

lēmas, kas nebija saistītas ar reliģiju. Uz to norādījis akadēmiķis J.Zutis savā darbā "Baltijas jautājums XVIII gs.": "... to dalībnieki savās naktīs saiešanās apsprieda un kritizēja atsevišķus muižu pārvaldes rīkojumus, un bija gadījumi, kad viņi realizēja savus lēmumus pretēji patriomoniālās varas pretenzijām."¹⁶⁹

3. nodaļa

BRĀĻU DRAUDZE "KLUSĀ GĀJIENA" LAIKĀ /1743.-1817.g./

"Klusā gājiena" periodizācijas problēmas. Par spīti brāļu

draudzes aizliedzoša likuma pastāvēšanai arī pēc 1743.g. Vidzemē šī kustība turpinājās. Jaunajos apstākļos saiešanas vairs gan nevarēja noturēt brīvi, bet par piederību jeb simpātijām kustībai nedrīkstēja atklāti runāt. Tāpēc saiešanas notika nelegālos vai pusnelegālos apstākļos.

Šo jauno posmu kustībā hernhūtieši nodēvēja par "klusu gājienu". Ja par šī posma sākuma gadu brāļu draudžu historiogrāfijā pastāv samērā vienprātīgs viedoklis, tad par tā nobeiguma gadu vieni uzskata 1764., bet citi 1817.g. Šajā sakarībā nepieciešams noskaidrot "klusā gājiena" galējo robežu, lai izvērtēšanai varētu pakļaut pareizo laika posmu.

Pirmo versiju - 1764.g. - daļa vēsturnieku pamato ar šajā gadā izdoto Krievijas cārienes Katrīnas II likumu, kas tika parakstīts 11. februārī kā "žēlastības vēstule".¹ Tajā, pamatojoties uz 1763. gada 22.jūlijā pieņemto Manifestu par ārzemnieku iebraukšanu Krievijas impērijā, Augsбургas konfesijai piederošajiem brāļiem tika piešķirtas līdzīgas brīvības un tiesības apmesties Krievijā un brīvi nodoties savas ticības kopšanai.² Šī likuma pieņemšana ienesa izmaiņas brāļu draudzes darbībā Krievijas telpā. Pirmkārt, vācbrāļi atguva tiesības brīvi iebraukt Krievijas teritorijā, garantējot viņiem drošību un aizsardzību,³ ja viņi pēc iebraukšanas būs nodevuši attiecīgā instancē zvērestu ievērot likumību.⁴ Otrkārt, viņi varēja legāli nodarboties ar savu ticību. Treškārt, ar 1764. gadu sāka darboties pirmā hernhūtiešu kolonija Krievijā - Sarepta Volgas lejastecē Astrahaņas tuvumā.

Tikmēr Vidzemes brāļu draudzēs Katrīnas II likums neienesā pār-

maiņas, kas spētu ietekmēt "klusā gājiena" gaitu, jo tas absolūti neskāra vietējos zemniekus. Tiem joprojām bija liegts iestāties brāļu draudzēs un apmeklēt legāli to rīkotos pasākumus. Tāpēc pēc 1764.g. "klusais gājiena" Baltijā turpinājās. Šo domu izsaka daži vēsturnieki, kuri par oficiālo šī posmā beigu gadu uzskata 1764. gadu.⁵

1817.g. kā "klusā gājiena" nobeiguma gads tiek pamatots ar šajā gadā izdoto cara Aleksandra I "Žēlastības vēstuli".⁶ Ņemot vērā Sareptas kolonijas pozitīvo pieredzi, it sevišķi tās rūpīgo saimniekošanu un kopienas locekļu centību un tikumību, kā arī Vidzemes brāļu iepriekšējos panākumus, it īpaši izglītībā un kristiānisma apgūšanā, bet kuriem gan vēl neesot tādu privilēģiju, kā viņu Sareptas biedriem, cars 1817.g. 27.oktobrī nolēma tās dāvēt arī Baltijas hernhūtietiem.⁷ Tādējādi ar šo likumu Vidzemes un Igaunijas zemnieki ieguva likumīgas tiesības darboties brāļu draudzēs; oficiāli tika atļauti saiešanu nami un to izmantošana tieši vietējo zemnieku apkopei. Ar to Vidzemes brāļu draudzēs iestājās jauns posms, kas nomainīja 74 gadus ilgo "klusu gājienu". No augstāk izklāstītā izriet, ka šis trīs ceturtdaļas gadsimta ilgais kustības posms jāvērtē pēc viena kopēja kritērija, nesadalot to divos /1743.-1764.g. un 1764.-1817.g./ dažādos periodos. Šo koncepciju izsacīja J.Ekkardt H.Plits, J.Laurents,⁸ kā arī L.Adamovičs darbā "Die lettische Brüdergemeine 1739.-1860.",⁹ kaut gan citur viņa darbos viedoklis ir atšķirīgs.¹⁰ Šīs koncepcijas pareizību apstiprina virkne arhīvu materiālu. Tā, 1825.g. brāļu draudzes sinodē tika atzīmēts, ka pēc apmēram 80 gadu ilgā "klusā gājiena" hernhūtietu darbība ar cara Aleksandra I "Žēlastības vēstuli" ieguvusi sabiedrisku atzinību un atbalstu.¹¹ Ar 1842.g. 8.oktobri datētā vēstulē landmaršalam Jaunpiebalgas brāļu draudzes pārstāvji atzina, ka vēl pirms 30 gadiem pie viņiem bijusi "liela garīga tumsība" un tikai pēc 1812.g. parādīju-

šies pirmie viņu draudzes locekļi.¹² Tātad - "klusais gājiena" il-
dzis līdz 19.gs. otrajam gadu desmitam.

Vidzemes brāļu draudžu darbība, izplatība un apjomi "klusā gājiena"
gados; ietekme un nozīme. Kaut arī visu "klusā gājiena" laiku Vidze-
mes brāļu draudžu kustība nebija atļauta, tās darbību šajā laikā ne-
var raksturot kā totāli nelegālu. Saiešanas gan tika noturētas sle-
penībā un parasti naktīs,¹³ tomēr pareizāk draudzes darbību būtu
vērtēt kā nosacīti slepenu, paslēptu tikai no plašākas sabiedrības
acīm un ausīm. Sanāksmes izvedot centās ievērot agrāk izstrādāto pe-
riodiskumu un secību. Jau pēc aizlieguma 1743.g. novembrī augstāk-
stāvošām instancēm tika ziņots, ka Raunas draudzē Jaunmuižā pie kap-
teiņa fon Gāvela atraitnes dzīvojošais morāviešu brālis Turks orga-
nizējot sanāksmes 200-300 dvēselēm.¹⁴ Starp zemniekiem, kas ieņēma
draudzēs amatus, pienākumi bija sadalīti konkrētu klašu apkopšanā
un stundu noturēšanā; tā, Krišu Pāvilam un Annai un Pāvulēnu Jēcim
un Annai, piemēram, bija jānodarbojas ar laulāto un bērnu lietām.¹⁵
Kā atzīmēts "Piezīmēs par saiešanu vēsturi Latvijā", ar 1746.g.
aprīli sanāksmju ritms atbilda brāļu draudzes izstrādātai sistē-
mai;¹⁶ tajā pašā hronikā redzam, ka jau ar 1744.g.janvāri regulāri
saimēs notika ikdienas rīta un vakara lūgšanas, kā arī vecāko kon-
ferences un koru sanāksmes; februārī notika svinīga 27 jauno locek-
ļu uzņemšana, martā - dažu šķirējtiesnešu izvēlēšana no latviešu
pulku vidus, maijā - svētdienas ceturtdaļstundu atsākšana Valmier-
muižā, jūnijā - amatu darbības pilnīga atjaunošana, augustā - lūg-
šanas stundu atjaunošana un Šķesteru Pētera iesvētīšana par vecāko,
septembrī - "baznīcas disciplīnas" atjaunošana tiem, kas nodarbojas
ar pagānismu jeb izmanto tā pakalpojumus, novembrī - skolas atvērša-
na Lenčos.¹⁷

1744.g. jūlijā tika izdots stingrs reskripts, vērsts pret vi-
sām sanāksmēm un jebkādiem sakariem ar brāļu draudzi.¹⁸ Tā paša ga-

da nogalē bijušais Valmieras baznīcas apriņķa prāvests un hernhūtiešu brālis Bruinings un viņa palīgs diakons Barlahs griezās pie carienes ar lūgumu pārskatīt lēmumu par brāļu draudžu aizliegšanu un norīkot jaunu izmeklēšanas komisiju lietas atkārtotai izskatīšanai, jo iepriekšējā, neiedziļinājusies kustībā, centās to aizliegt, visas zemes nelaines uzveļot brāļiem.¹⁹

Kaut arī jau 1743.g.Elizabetes pavēles rezultātā daudzi vācbrāļi atstāja Baltiju, hernhūtiešu pretinieki, starp tiem ievērojamas un ietekmīgas personas Vidzemē un Pēterburgā galmā, pielika visas pūles, lai panāktu visu hernhūtiešu izraidīšanu no zemes.²⁰ 1745.gadā šī kampaņa tika turpināta, izvirzot dažādus izdomātus apvainojumus brāļu draudzes locekļiem, it sevišķi vācbrāļiem. Tā paša gada oktobrī generālsuperintendentu Fišeru nomainīja reakcionārais ortodoksālā luterisma piekritējs Cimmermanis, kurš nekavējoties izdeva pret brāļu draudzi vērstu reskriptu.²¹

Līdz tā izdošanai kustība un tās piekritēju skaits jūtami nesaruka.1745.g.pirmajā pusē Straupes apkārtnē joprojām bija 800 hernhūtiešu, kurus aprūpēja brāļi Hedvigs, Gerts Hansens un Cīglers, bet Lenču skolā mācījās ap 120 audzēkņus; Valmierā prāvesta Bruininga, brāļu Bīfera, Buntebarta, Eskuša, Kreimaņa, Mikšu laulātā pāra, Kleina un Valmieras vācu draudzes skolas rektora Šmidta vadībā darbojās 700 piekritēji; Liepas iecirknī - 800 locekļu apkopa laulāto pāris Hēfneri un brāļi Bartels Nīlsens un Heims; Mārsnēnos Turku pāris strādāja ar 400 dvēselēm.²² Rīgā un tās apkārtnē ar hernhūtiešiem darbojās Zimheni, mācītājs Blaufuss un Šteinhauseri.²³ Kopsummā Vidzemē bija pāri par 2700 brāļu draudzes piekritēju.

Pēc reskripta pasludināšanas brāļu draudzes bija spiestas pār-

skatīt savu darbību, sakarā ar ko 15.novembrī Valmieras pastorātā sanākusī konference, kas ne tikai tik daudz baiļu, cik piesardzības un kustības saglabāšanos interešu mūdināta, pieņēma lēmumu uz laiku atsacīties no sanāksmēm un aicināja nacionālos brāļus un māsas darboties tikai ļoti šaurā uzticamāko cilvēku lokā.²⁴ Tādējādi Vidzemes brāļu draudzes cerēja nosargāt kustību un nodrošināt tai kaut minimālas darbības iespējas.

Tomēr, kā liecina turpmākā notikumu attīstība, arī Cimmermaņa akcijām nebija vēlamā efekta, jo pat piekritēju skaita ziņā kustība nesajuta izmaiņas. 1746.g.martā Vidzemes hernhūtiešu konferencē Fr.Buntebarts ziņoja, ka "atmodināto" latviešu skaits neesot mazāks par 600 piekritējiem Straupē, 700 Valmierā, ap 1000 Liepā, 400 Mārsnēnos un Smiltēnē, ap 200 jūrmalā, kopsummā - ne mazāk par 3000.²⁵ No tiem 600-700 bija strādnieki dažādos amatos. Buntebarts arī norādīja, ka latviešiem esot zināmas grūtības brīvā laika trūkuma dēļ regulāri apmeklēt saiešanas. No visiem latviešiem brāļu draudžu locekļiem Buntebarts izdalīja Šķesteru Pēteri, raksturojot viņu kā latvieti, uz kuru vislielākā mērā var paļauties.

Tā paša gada septembrī Londonā, kur notika hernhūtiešu sinode, Buntebarts savā vēstījumā par Latvijas diasporu atzīmēja, ka latviešu nacionālie brāļi un māsas noturot sapulces par spīti aizliegumam; viņi sanākot naktīs, jo laika ziņā esot ļoti noslogoti; saiešanas vadot tikai latvieši, jo vācbrāļi sakarā ar izmeklēšanas komisijas darbību vairs nenotur kopstundas.²⁶

1746.g.14.aprīlī Vidzemes hernhūtieši pieņēma lēmumu atjaunot sanāksmju izvešanu pilnā apjomā.²⁷ 1747.g.Valmieras pastorāts Vidzemes konsistorijai ziņoja,^x ka apmēram ceturtdaļa baznīcas uzticīga hernhūtiešiem un faktiski neesot nevienas sētas, kur vismaz 1-2 cilvēki nebūtu piederīgi kustībai.²⁸ Aktīvākie esot zemnieku

^x Domājams, ka ziņotājs bijis Valmieras draudzes mācītājs - G.S.

kalējs Krišs Pēteris, kurš mācot sētās un kuram palīgos esot Valmiermuižas skolotājs Kungeta Jēkabs, Cēle Ansis no Kokmuižas, Kainažu Mārcis Liepā un Kauguru pērminderis Zeiboda Jānis.

Viens no apstākļiem, kas zemniekiem deva iespēju turpināt darboties hernhūtiešos - zināma pietisma radītā un Vidzemes garīdzniecības un muižniecības daļā iesakņojusies tolerance un humānisms. Bija pat gadījumi, kad viņi turpināja atbalstīt savus zemniekus - brāļu draudžu locekļus gan materiāli, gan morāli. Hronikā šajā sakarā atzīmēts, ka virkne muižnieku pozitīvi skatījās uz savu zemnieku kristianizēšanos un tās ietvaros - izglītības līmeņa celšanos, uzcītības un apzinīguma pieaugumu, kā arī dažādu netikumu - dzeršanas, dzimumizlaidības, kriminalitātes - mazināšanos.³⁰

Otrs apstāklis, kas noteica kustības aizlieguma neefektivitāti, bija kontroles un informētības trūkums. Pēc aizlieguma izsludināšanas no kustības bija spiesti distancēties vācbrāļi, par ko liecina Buntebarta ziņojums sinodē Londonā, kā rezultātā saiešanas un to pulki nonāca faktiski pilnīgā vietējo zemnieku pārziņā, līdz ar to saraujot saites ar vācu tautības hernhūtiešiem, mācītājiem un muižniekiem. Daži Baltijā palikušie vācbrāļi periodiski inspiceja brāļu kopas Vidzemē un Igaunijā, bet tas deva tiem tikai ierobežotu priekšstatu par esošo stāvokli; iespējas aktīvi iedarboties uz kustības gaitu viņiem bija liegtas. Mācītāji un muižnieki, it sevišķi brāļu draudzēm naidīgi noskaņotie, pēc 1743.g. aizlieguma uzskatīja brāļu draudzes par neesošu parādību. Tā rezultātā Vidzemes brāļu draudzes "klusā gājiena" laikā ieguva zināmu autonomiju un par tās vai citas saiešanas eksistēšanu bieži nevienam nekas nebija zināms.

Par kustības ideologiskajiem organizatoriem "klusā gājiena" gados kļuva bijušie Valmieras skolotāju semināra audzēkņi - vēlākie pagastu un muižu skolu skolotāji. Buntebarts, piemēram, konsta-

tēja, ka visur esot iespējams sastapt audzēkņus.³¹ Paralēli pedagogiskajai darbībai viņi bija arī aktīvi saiešanu organizētāji, kas neļāva izsīkt 18.gs. trīsdesmitajos gados iedegtajai ugunij. Tā, Fr.Buntebarts, rakstot par kādu no saviem inspekcijas braucieniem pa Vidzemi 1745.g.janvārī,³² atzīmēja, ka braucot garām Grāvkrastu skolai, sastapis vietējo skolotāju - bijušo Valmiermuižas mācību iestādes audzēkni, kurš vienlaicīgi bija arī klases priekšnieks vietējā saiešanā. Straupes draudzē par skolotājiem muižu skolās strādāja divi bijušie Valmiermuižas semināristi. Kā liecina šīs baznīcas 1744.g.vizitācijas materiāli, Kuduma skolā darbojās Salenieku Miķelis, bet Ances skolā - Grotes Miķelis.³³ Aktīvs bija arī Āraišu skolotājs, ar kura gādību par šīs draudzes zemnieku vecāko iecelts kāds Ansis - arī hernhūtiešu piekritējs; vairāki zemnieki aizlieguma gados šajā draudzē turpināja regulāri apmeklēt saiešanas, sakarā ar ko konsistorijā tika apspriesta skolotāja atvaļināšana no darba, pasludinot viņu par nemiera cēlāju draudzē un jaunu dvēseļu maldinātāju.³⁴

Lai sekmētu Vidzemes brāļu draudžu darbību, neraugoties uz aizliegumu, ik pa laikam ieradās jauni vācbrāļi no Hernhūtes. 1747.g. pēc kārtējā papildinājuma no Vācijas vecbrāļu skaits sasniedza 51 cilvēku.³⁵ Protams, ka oficiālā laicīgā un garīgā vara centās panākt jauniebraukušo vācbrāļu izraidīšanu, bet, nespēdama šo nodomu pilnībā realizēt, centās ar citiem represīviem mēriem kustību ierobežot. 1746.g.janvārī muižnieks G.Šrēders no Doles Vidzemes konsistorijai lūdza atļauju mainīt mācītāju, jo līdzšinējais mācītājs Zīlmanis bija brāļu draudzes piekritējs.³⁶

1748.g.brāļu draudzei naidīgi noskaņotais mācītājs Hilde, kurš Valmierā bija nomainījis dedzīgo hernhūtieti Bruiningu, apsūdzēja diakonu Barlahu, sakarā ar ko pēdējais bija spiests divkārtīgi ierasties Rīgā virskonsistorijā uz nopratināšanu.³⁷ Tajā

tika noskaidrots, ka Barlahs bieži baznīcā no kanceles dziedājis hernhūtiešu dziesmas un noturot sprediķus hernhūtiskā garā.³⁸

Draudzes zemniekiem vēl vairumā esot brāļu draudzes izdotās dziesma-grāmatas, no kurām tie savās nakts saiešanās dziedot dziesmas.³⁹

Zemnieki uz sanāksmēm sanākot Ķīšu Pētera un Šķesteru Pētera mā-jokļos diakonātā un Jērakalnā, Kokmuižā Cēles sētā, Mujānos pie Ķikuļa, Kaugurmuižā pie pērmindera Zeibota un Liepā pie Kainaža; parasti sanākot pievakarē trešdienās un sestdienās; saiešanas va-dījis Ķīšu Pēteris, Cēle Ansis, Zeibota Jānis, Kainažu Mārcis un Valmiermuižas skolotājs Kungeļa Jēkabs. Uz tām ierodoties ne ti-kai tuvākie kaimiņi, bet arī ļaudis no citiem pagastiem un pat draudzēm, tai skaitā no Burtniekiem.⁴⁰ Nopratināšanā noskaidro-jās, ka kādā mežā esot arī iekārtotas sanāksmju vietas ar galdiem un soliem, kur notiekot arī "mīlestības mielasti".⁴¹

Nolūkā nodrošināt kustībai oficiāli ieceltu patstāvīgu vadī-bu un nostiprināt disciplīnu, Vidzemē esošie vācbrāļi Leonards un P.Hesse 1749.gadā apmeklēja latviešu saiešanas un 1.martā ar ro-kas uzlikšanu iesvētīja par kalpotājiem Podiņu Mārci, Lodes Mažu un Stikina Mažu, bet Šķesteru Pēteri par laulāto kalpotāju visā Latvijā, bet Podiņu Lauri par kalpotāju neprecētiem brāļiem Val-mieras iecirknī.⁴²

Iespējams, ka daļa zemnieku tomēr pirmajos aizlieguma gados pameta kustību, bet šis atbirums bijaniecīgs. Tā, ziņās par Vi-dzemes brāļu draudžu skaitlisko sastāvu 1749.gadā redzam:⁴³

<u>Kopas /draudzes/</u>	<u>Saiešanas / klases/</u>	<u>Uzņemto skaits</u>
I Valmieras	1.Valmiermuižas	217
	2.Kokmuižas	142
	3.Kaugurmuižas	213
	4.Liepas	75
		647

II Liepas	1. Medņu	106
	2. Lodes	103
	3. Podiņu	184
	4. Stikņu	173
	5. Zēles	74
	6. Vaitiņu	112
		752
III Straupes	1. Lielstraupes	234
	2. Augstrozes	51
	3. Kūduma	94
	4. Rozulas	50
		429
IV Mārsnēnu		84
V Smiltenes		88
Kopā		2000

Tajā pašā laikā Vidzemes vācbrāļu skaits bija ap 100. Latviešu kopu locekļu skaitam vēl jāpieskaita 400 personas, kuras vēl neatradās hernhūtiešu ciešākā apkopē; tādējādi kopējais Vidzemes brāļu draudžu piekritēju skaits jāvērtē uz 2500 personām, no kurām apmēram 2400 bija vietējie zemnieki. Galvenie draudžu aktīvistu no latviešu vidus un attiecīgo kopu priekšnieki bija Valmierā Šķesteru Pēteris, Cēle Ansis un Kungela Jēkabs, Liepā - Podiņu Mārcis un Ūdes Pēteris /viņš arī Kēgala P./, Mārsnēnos - Žagatas Mārcis un Slaunes Ansis, Smiltenē - Vēliņa Reinis, Straupē - Birzgaļa Miķelis un Apiņa Kaspars.⁴⁴

Pēc hroniku un citu arhīvu materiālu ziņām izriet, ka latviešu brāļi un māsas dzīvoja Vidzemē 57 dažādās vietās, un proti:⁴⁵

I Valmieras draudzē: 1. Valmiermuiža /kroņa/ - pārvalda Hallarte^x, 2. Kokmuiža - disponēta krievu generālim^x, 3. Kaugurmuiža un 4. Mūjāni - pieder prezidentam Mengdenam^x, 5. Dukershof - majors Meks, 6. Liepas muiža - feldmaršals Lasī^x, 7. Mūrmuiža /kroņa/ - disponents kāds Amtam, II Cēsu draudzē: 8. Cēsu pils un 9. Priekuļi - disponēti krievu generālim^x, 10. Lenči - generālleitnants Kampen-

hauzens^x, 11. Gravkrasti - zemes tiesnesis Šternfelds^x, 12. Liepas muiža - feldmaršals Lasī^x, 13. Brieži, 14. Bumpershof, III Raunas draudzē: 15. Raunas pils - disponēta krievam, 16. Jaunmuiža - fon Gāvele^x, 17. Mārsnēni /kroņa/ - disponēti fon Bergholca kundzei^x, 18. Cempi - Mengdeni, disponēti f. Bergholcei^x, 19. Stūri /kroņa/, IV Smiltenes draudzē: 20. Smiltene - majors Taube^x, 21. Matīsēni - Mattheuseus^x, 22. Blome - barons Kēlers^x, V Trikātas draudzē: 23. Trikātas pils, 24. Lipskalns - disponēti fon Albediliem^x, 25. Vecvāle - disponēts fon Ceumessa kundzei, 26. Plāņi - landrāts Ungerns, 27. Lubi - fon Patkuls^x, 28. Lielprenguļi - Tīzenhauzeni^x, VI Straupes draudzē: 29. Lielstraupe - Lasī^x, 30. Mazstraupe - grāfs Lovenvolds^x, 31. Rozula - landmaršals Patkuls^x, 32. Kūdums /Orellen/ - generālleitnants Kampenhauzens^x, 33. Kūdums - tas pats^x, 34. Ance - majors Albedils^x, 35. Stalbe - generāldirektors fon Budbergs^x, 36. Inciems - tas pats^x, 37. Augstroze - īpašnieks nav vārdiski minēts^x, VII Matīšu draudzē: 38. Jaunburtnieki, 39. Ozoli, 40. Jumprava, 41. Dikļi - grāfiene Lovenvolde^x, 42. Zemeļi - brīvi^x, VII Rubenes draudzē: 43. Kiegeļi - fon Cimermanis, 44. Pāpēnmuiža - fon Krīdners^x, 45. Mazbrenčuļi, IX Burtnieku draudzē: 46. Burtnieku pils - krievu generālis, X Siguldas draudzē: 47. Feldmaršala Lasī muiža^x, XI Umurgas draudzē: 48. Vainaži, XII Mazsalacas draudzē: 49. Inspektora Rothentie muiža^x, XIII jūrmalā: 50. Schutzenhof - apmeklē Straupi, XIV Krimuldā, kur par mācītāju strādā Grīners: 51. muižā, XV Liezeres draudzē: 52. Liezeres muiža - majors Funks^x, 53. Asesora Glmsteda muiža^x, 54. kapteiņa Igelštrēma muiža^x, XVI Rīgā: 55. ar latviešu mācītāja Elfera atļauju latvieši turas pie mācītāja Blaufūsa^x, 56. Pārdaugavā - pie Šteinhauera, XVII Doles draudzē: 57. Zīlmanis savas dvēseles ir pametis, tāpēc tās dodas pēc apkopšanas pie Šteinhauera.

^x norāda, ka īpašuma turētājs pēc hernohtiešu domām draudzīgi noskaņots pret brāļu draudzēm un kustību.

Smagus pārdzīvojumus kustība piedzīvoja 1750.gadā - 30.janvārī nomira generāliene fon Hallarte un kustības centrs - Jērkalna komplekss - nonāca zvērināta brāļu draudzes naidnieka kambarjunkura Zīversa rīcībā.⁴⁶

Kad no Londonas sinodes bija pienākuši jauni norādījumi par turpmāko draudžu darbību jaunajos apstākļos, 1750.g.martā steidzīgi tika izveidota apvienība no Liepas un Straupes draudžu piekritējiem, kas pirmo reizi sanāca Krīpēnu saiešanā Gravkrastos, kur runāja Šķesteru Pēteris. 6.martā tai sekoja nākošā apvienība - tās sastāvā iegāja Valmieras, Mārsnēnu un Smiltenes hernhūtieši, kuri tika pulcināti Kaugurmuižā Zeiboda sētā, kas kopā ar Krīpēnu un Benca saiešanām kļuva par šo apvienību galvenajām saiešanām.⁴⁷

1751.gadā kustībai bija mierīgs, sakarā ar ko "klusais gājieni" varēja netraucēti turpināties.⁴⁸ Par parastajām jeb ierindas saiešanām "nacionālajiem brāļiem un māsām" Valmieras apkārtnē bija izveidojušās Zeiboda Jāņa un Gaides sētas, Straupes un Liepas apvienībā - Krīpēnu, Benca Laura un Lodes sētas, Mārsnēnos un Smiltēnē - Vēliņa sēta, Priekuļos - Skundriķa sēta, kas skaitījās vienlaicīgi viena no Liepas klasēm.⁴⁹

Valmieras draudzes gana klaji naidīgā nostādne pret brāļu draudzēm bija par iemeslu tam, ka Valmieras un Liepas teritorijā sanāksmju noturēšana kļuva arvien problemātiskāka. Rezultātā 1752.g. vairāki zemnieki bija spiesti pamest darbošanos saiešanās, jo mācītājs Hilde uz stingrāko aizliedza jebkādu sanāksmju noturēšanu; Zeiboda Jānis, mācītāja vajāts, vairs nespēja savās mājās noturēt saiešanu stundas; 1751.gadā viņš šī iemesla dēļ jau tika sistis pa pirkstiem, un, ja pareizi izprasts avots, eksekutators bijis Hilde.⁵⁰ Tāpēc, lai glābtu stāvokli, draudze nolēma pārcelt saiešanas vietu no Zeiboda pie Liberta, bet straupēnieši vienlai-

cīgi ieguva sev speciālas saiešanu vietas pie Kinges un Vecstārasta.⁵¹

Arī 1753.gadā mācītājs Hilde centās dažādi kavēt brāļu draudžu sanāksmju noturēšanu.⁵² Pret hernhūtiešiem noskaņotais prāvests Dīts Lodes sētā, kur tika noturētas saiešanas, izmetināja cara armijas virsniekus, bet Zīvers 10.februārī deva rīkojumu sākt Valmiermuižā Jērkalna ēku noplēšanu. 14.martā Jērkalna dzīvojamās mājas tika sazāgētas un aiztransportētas citām vajadzībām.⁵³ Lai arī kā Hilde cīnijās pret draudzi, 1753.g.22.septembrī Valmieras pulks pēc ilgāka pārtraukuma atkal sanāca kopā Gaidās.⁵⁴ Tajā pašā gadā hernhūtieši zaudēja Straupē esošo saiešanu namu, jo to, nonākušu sabrukuma stāvoklī, drošības dēļ bija jānojauc.⁵⁵

Aizlieguma gados savu darbību brāļu draudžu kustībā nepārtrauca arī mastu šķirotājs Šteinhauers Rīgas Pārdaugavā. Viņa mājoklī ik pa laikam apmetās hernhūtieši, it sevišķi - caurbraucēji vācbrāļi pa ceļam no Vācijas uz Vidzemes diasporu. Tā, 1753.g.jūnijā tur pārnakšņoja vācbrāļu grupa, kas no Jaunmuižas devās uz Gnādenbergu.⁵⁶

1753.g.septembrī Valmieras apkārtnē pastāvēja 4 pulki jeb saiešanas, kas veidoja vienu kopu. Mārsnēnu kopā, kur ietilpa arī Smiltenes draudzē dislocētie brāļu piekritēji, bija kārtīgi iekopta saiešana. Sakarā ar to viņu bieži apciemoja arī Valmieras apkārtnē dzīvojošie kustības piekritēji. Šo labvēlīgo gaisotni veicināja arī tas apstāklis, ka draudzes mācītājs bija draudzīgi noskaņots pret hernhūtiešiem. Liepas kopā ietilpa Liepas, Āraišu, Cēsu un Priekuļu pulki, un to locekļu skaits esot ap 1000 cilvēku. Viņi visi varēja netraucēti sanākt uz sanāksmēm, jo draudzes mācītājs un muižnieki attiecībā pret brāļiem bija labvēlīgi. Straupes draudzes 350 brāļu kopas locekļi veidoja 4 pulciņus. Viņi va-

rēja sanākt netraucēti, jo, kaut gan vietējie kungi esot ne pārāk labi noskaņoti pret hernhūtietiem, tomēr pagaidām liekot viņus mierā. Salīdzinot šos datus ar 1746.g. un 1749.g. materiāliem, redzam, ka Liepā izmaiņas nebija notikušas, bet Straupē bija vērojama hernhūtietu piekritēju samazināšanās.

Salīdzinot augstāk izklāstītos datus ar hronikas materiāliem, atklājas to differences.⁵⁸ Tā, no 1749.g. Valmieras pulciņš strukturāli nav izmainījies, jo tajā bija 6 klases; Liepā klašu skaits sarucis no 6 uz 4; bet Straupē, turpretī, pieaudzis no 4 uz 5 klasēm: Augstrozes, jūrmalas, Kūduma, Lielstraupes un Stalbes; Māršnēnos un Smiltēnē klases nav bijušas, kaut gan saiešanu apmeklētāju tur netrūka. Tādējādi kopējais garīgo apkopjamo skaits vērtējams uz 2255 cilvēkiem, no tiem 1430 bija kopu locekļi, 383 kandidāti un 442 bērni. Pamats lēst, ka ap 1753.g. Vidzemē brāļu draudzēs darbojās 2,2 līdz 2,5 tūkstoši zemnieku, un tas bija zemākais hernhūtietu piekritēju skaits kopš "ziedu laikiem" 1743.gadā.

Kā "nacionālo" kalpotāji un priekšnieki 1753.g.sāka izvirzīties Benca Lauris Valmierā, Podiņu Lauris Liepā un Birzgaļa Ansis Straupē.⁵⁹ Tika atvērti arī jauni saiešanu nami Palsmanē, Brūnīšos, Dutkas muižā, Cērtēnē un Biksējas muižā.⁶⁰

1754.g. iezīmējās ar zināmu pacēlumu kustībā. Veiksmīgi darbība izvērtās bērnu vidū - tika noturētas sanāksmes ar zēniem, lielāku popularitāti ieguva bērnu stundas.⁶¹ Notika arī vairāku "aizmaldījušos avju" atgriešanās pulkos,⁶² šajā sakarībā tika atvērtas vairākas jaunas saiešanu vietas, piemēram, Cēsu un Māršnēnu apkārtnēs - Gavēnos, Incēnos u.c.⁶³ Tai pašā laikā vidzemnieki saņēma latvisku liturģijas tulkojumu un Sarena grāmatas dziesmu izlasi.⁶⁴

Joprojām nenorima domstarpības starp Valmieras draudzes mācītāju Hildi un diakonu Barlahu. Tā, Hilde pārmetis Barlaham, ka viņš

1755.gada Zaļajā ceturtdienā no kanceles runājis par kāju mazgāšanu, pieskaitīdams to sakramentam⁶⁵ un vērtējot kā ļoti nepieciešamu⁶⁶, kas neatbilda oficiālā luterānisma principiem. Hilde arī sūdzējās, ka baznīcā diakona vadītos pasākumus aktīvāk apmeklējot brāļu draudzes locekļi,⁶⁷ bet viņa izvestajos dievkalpojumos dziedātas hernhūtiešu dziesmas.⁶⁸

Šo domstarpību dēļ Barlaham nācās ierasties Rīgā uz nopratināšanām tiesā. No tās protokoliem izriet, ka Barlahs ir pat bijis labi sagatavots reliģijas aspektos, jo konsistorijas pārstāvji svētajos rakstos orientējušies vājāk par apsūdzēto.⁶⁹ Gala rezultātā tiesa spēja diakonam inkriminēt tikai piederību hernhūtiešu sektai.⁷⁰

Vidzemes konsistorijai "klusā gājiena" gados, it sevišķi 50.gados, daudz rūpju sagādāja Cēsu un Āraišu draudzēs darbojošies brāļu kopu locekļi. 1755.g. augustā Āraišu mācītājs F.V.Meders konsistorijai ziņoja, ka tikai nesen viņam kļuvis zināms, ka zemnieki Bikkars un Vienāts sadarbojoties ar kādu skolmeistaru - hernhūtieši no Cēsu draudzes; pils zemnieks - hernhūtiētis Smīde Juris uzmeties par skolotāju savā, kā arī Astiņa Pētera sētās; viņu sanāksmju laiki esot stingri noteikti, un to apmeklētāju pulks krietni liels.⁷¹ Liborijs Meijs - Cēsu draudzes mācītājs - 23.augustā rakstīja, ka starp "sirdsrunātājiem" esot Gavēņu Jānis no Cēsu pils Gavēņa sētas, Bieķera Jānis no Ruckas, Vaisula Jānis no Zeklera muižas, Benca Lauris no Cēsu pils, kā arī Podiņu Mārcis no Skudriņu sētas Priekuļos, Vesesons Jānis no Cēsu pils, Kegel Pēteris un Sigata Jānis no Liepas Lodes sētas.⁷² Mācītājs arī pieļāva domu, ka tiek rīkotas arī slepenas sanāksmes.⁷³

1755.g.oktobrī Vidzemes konsistorija griezās pie abiem tikko pieminētajiem draudžu mācītājiem ar rīkojumu, kurā bija norādīts,

ka viņu draudzēs naktīs, bet svētdienās arī dienā pēc sabiedriskā dievkalpojuma dažās sētās zemnieki - brāļu draudžu locekļi sanākot uz saiešanām, kuras vadot zināmas personas pēc hernhūtiešu stila un viņu mācības,⁷⁴ bet pēdējo jāuzskata par augstākā mērā aplamu, sakarā ar ko mācītājiem un viņu pakļautībā esošajiem pērminderiem jāseko, lai turpmāk šādi notikumi neatkārtotos.⁷⁵

Vidzemes konsistorijas materiāli par 1756.g. liecina, ka luterāņu baznīca nespēja sev pakļaut hernhūtisma piekritēju mācītāju Zīlmani, kurš pozitīvi izturējās pret brāļu draudžu kustību un neatteicās no saviem uzskatiem.⁷⁶ Kaut arī saiešanas Dolē luteriskās baznīcas pretdarbības dēļ ar 1756.gadu nevarēja izvest, daudzi zemnieki - Zīlmana uzticīgie skolnieki - turpināja tās apmeklēt, bet jau mežos.⁷⁷

Savdabīgas emocijas uzvirdījās 1760.g., sakarā ar to, ka Liepas muiža nonāca pulkveža Hāgemeistera īpašumā, bet mācītājs Baumanis stājās Cēsu draudzes gana postenī. Brāļu draudzes šos abus notikumus uzņēma ar cerībām uzlabot savu stāvokli, jo minētie bija pazīstami kā personas, kas lojāli noskaņotas pret hernhūtiešu kustību; ne gadījuma pēc hernhūtisma pretinieki centās kavēt šo abu izmaiņu īstenošanos.⁷⁸

Arī 1760.gadā Cēsu draudzē bija rosīgas brāļu kopas. Šajā sakarībā konsistorija bija spiesta atzīmēt, ka "hernhūtiešu sēkla zemniecības starpā vēl nav pilnīgi iznīdēta un ir reālas iespējas jaunu nekārtību atsākšanai".⁷⁹ Cēsu draudzes ķesteris Dāvids Bokmanis atbildē konsistorijai norādīja, ka Cēsīs ap 300 cilvēku piekaitāmi "hernhūtiešu partijai". Viņam bija zināms, ka starp zemniekiem ir daudz hernhūtiski noskaņotu personu; tie sanākot svētdienās pēc latviešu dievkalpojuma Cēsu baznīcā; virkne saiešanu notiekot pilsnovada teritorijā Skundriķu sētā un Priekuļos pie Stiķēniem, bet Liepas muižas zemniekiem - Lodē.⁸⁰ Priekulietis Stiķē-

nu Mārcis pie savas rijas esot piebūvējis saiešanu kambari, kas ir 5 x 6 pēdas liels un celts bez atļaujas. Šajās sanāksmēs runāts par brālību, paradīzi, svēto garu sirdī un tā mīlestību; sievietes un vīri sanākot atsevišķi.⁸¹ Kā saiešanu turētājus un vadītājus ķesteris minējis Benca Lauri no Cēsu pilsnovada, Podiņu Mārci no Priekuļiem un Stiķēnu, kā arī kādu skolotāju, kas vadot saiešanas.⁸² Āraišu draudzē notiekot "pietiekoši daudz sanāksmju", bet mācītājs tās esot aizliedzis, kāpēc āraišnieki dodoties uz Cēsu draudzē izvestajām saiešanām.⁸³ Āraišu skolotājs Gavēņu Andžs, tāpat kā agrāk mirušais Cēsu latviešu skolotājs un viņa dēls Daukšu Mārcis esot vieni no ievērojamākiem hernhūtiešiem.⁸⁴ To pašu liecināja arī draudzes mācītājs Fr.V.Međers, kas vēl piebildis, ka Smīdes sētā katru svētdienu sanāksmes vadot Smīdes Juris.⁸⁵ Par to, ka Āraišu draudzē zemnieki sanākot uz nakts sanāksmēm, generālsuperintendentam sūdzējās arī citu draudžu mācītāji, un viņš, atsaucoties uz šīm sūdzībām, centās apkarot hernhūtiešu kustības uzplūdus.⁸⁶

1761.gadā Vidzemes brāļu draudzēs nebija būtisku notikumu, sakarā ar ko hronikā tas nodēvēts par svētdienas gadu.⁸⁷

1762.gada oktobrī tajos Vidzemes muižu apvidos, kuru īpašnieki bija hernhūtiešu pretinieki, notika plaša virsnieku un kareivju izmetināšana, kas dažviet apgrūtināja draudžu darbību; nereti tas noveda arī pie vardarbības pielietošanas attiecībā pret hernhūtiešiem.⁸⁸

1763.gadā Podiņu sētā tika ierīkots ļoti liels un ērts kambaris saiešanām, ar ko divkārtīgi tika aizpildīts Skundriņu saiešanas zaudējums iepriekšējā gadā.⁸⁹

Jau 18.gs.60.gadu sākumā vācbrāļi sāka lolot ideju atjaunot Valmiermuižas Jērkalna kompleksu tā agrākajā statusā. Hernhūtē tika ievākti dati par Jērakalna tapšanu un tā stāvokli.⁹⁰ Šī darba no-

lūks - atjaunot to kā hernhūtisma šūpuli Vidzemē, kā arī mācību centra atkalizveidošana. Šo darbu sekmēja arī hernhūtiešiem tipiskā savas darbības pieminekļu un vēstures rūpīga saglabāšanas tendence. 1763.gada februārī pēc divdesmit gadu ilgas atsavināšanas pēc augstākstāvošu instanču rīkojuma Jērakalns tika piešķirts hernhūtiem Bruiningam.⁹¹ Domu par mācību iestādes atjaunošanas nepieciešamību hernhūtiešu paspārnē apstiprināja arī M.Fr.Buntebar-ta un P.Hesses "Priekšlikums Ģenerāldirekcijai sakarā ar dažu skolu - internātu ierīkošanu Vidzemē un Igaunijā" no 1764.g.10.martā.⁹² Tajā viņi izsacījās, ka, pastāvot labvēlīgai situācijai - un tāda bija izveidojusies, - nepieciešams dibināt skolas - internātus atsevišķi zēniem un meitenēm. Šādus internātus varētu apkalpot: zēniem - divi vācbrāļi kā skolotāji un daži neprecētie latviešu brāļi kā apkalpotāji; meitenēm - divas vācu tautības māsas kā guvernantes un skolotājas un dažas latviešu māsas kā apkalpotājas. Priekšlikuma autori ieteica ierīkot tāda veida skolas muižās; kā piemērotākās, vadoties no to īpašnieku attiecībām pret kustību, tika minētas Kūduma un Veselavas muižas.

1764.gads Vidzemes brāļu draudžu vēsturē bija zīmīgs ar 10. martā Katrīnas II parakstīto senāta ukazu. Tā rezultātā vācbrāļi varēja brīvi apmeklēt Baltijas diasporu. Tomēr šim dokumentam bija būtisks trūkums, un, proti, tas nepieļāva Vidzemes zemnieku darbību brāļu draudzēs.

1765.gada marta sākumā ar brāļu Nordenu palīdzību tika savesta kārtībā Jērakalna komplekss, un 26.martā pēc ilgāka pārtraukuma tur notika svinīga sanāksme, bet jau tā paša gada jūlijā zibens izraisīja postošu ugunsgrēku Jērakalna ēkās.⁹³

Tā paša gada Vasarsvētkos tika atvērtas vēl divas jaunas saiešanu rijas - Tomēs un Gaidās.⁹⁴

1765.gadā brāļu draudzē bija vērojamas bažas par turpmāko kustības attīstību, jo nākošā gadā Valmieras un vēlāk arī citās draudzēs Vidzemes ev.luteriskā baznīca bija nolēmusi rīkot vizitāciju. 1766.g.martā komisija ieradās Valmierā, tomēr tās darbība brāļu draudzei beidzās labvēlīgi, bet tās saiešanām reģionā netika likti nekādi šķēršļi.⁹⁵

Komisijas darbības rezultāti atspoguļoti attiecīgo draudžu vizitēšanas protokolos; tur rodams arī ziņas par brāļu draudzēm. Valmieras draudzē uz jautājumu, vai draudzē ir tādas personas, kas notur slepenas vai atklātas sanāksmes, tika dota apstiprinoša atbilde.⁹⁶ Kaugurmuižas pērminderis Zeibods liecināja, ka ļaudis no pagasta un arī no viņa sētas sanākot kopā pie stārasta Gaides Bērtuļa, bet viņam neesot zināms, ar ko viņi tur nodarbojoties. Starp viņiem galvenā persona esot diakona Barlaha kalps Pēteris; savām vajadzībām iepriekšējā pavasarī viņi esot uzbūvējuši ēku. Arī Kokmuižas pērminderis ziņoja par saiešanas pastāvēšanu pie zemnieka Brēmeļa. Bet tad, kā liecina protokols, esot piecēlies Kokmuižas pārvaldnieks un norādījis uz stārastu Jēkabu kā vienu no saiešanu apmeklētājiem. Pēdējais, savukārt, liecinājis, ka sapulcēs tiekot atkārtoti sprediķi, ko tikko dzirdējuši svētdienas dievkalpojumā baznīcā; sapulcē arī aprunājoties no sirds savā starpā, jo viņi jūtot sevī lielu labestības trūkumu. Kas mākot lasīt, nolasot kādu gabalu no bībeles; dziedot dziesmas no dažādām dziesmu grāmatām.

Cēsīs vizitātori uzzināja, ka notiekot dievkalpojumi un arī citas sanāksmes ārpus baznīcas, bet šo saiešanu vietas atrodoties Liepasmuižā un Priekuļos.⁹⁷

Āraišu draudzē vizitēšanas komisijai liecināja, ka arī te notiekot saiešanas un dievkalpojumi ārpus sabiedriskā dievnama; viena no šādām vietām esot Cēsu pilsnovadā esošā Šmīdes sēta. Zemnieki gan zvērēja, ka šajās saiešanās viņi atkārtojot tikai baznīcā

dzirdēto sprediķi.⁹⁸

Interesantu informāciju komisija ieguva Raunas draudzē. Tā, vienā no protokoliem norādīts, ka Raunā par saiešanām nav nekas zināms, bet tās notiekot kaimiņos Liepā, kur iepriekšējā vasarā ierīkots lūgšanas nams, sakarā ar ko izcēlušās atsevišķas nekārtības dievkalpojumos.⁹⁹ Šī ēka atrodoties Tomju sētā un to cēluši Jaunmuižas, Baižkalna, Liepasmuižas un Raunas zemnieki, kuri apmeklēja tur saiešanas. Tās pasākumu vadītājs esot Liepas muižas zemnieks Kegala Pēteris. Uz jautājumu, vai kāds šīs saiešanas apmeklēja un kāds no tām labums, Jaunmuižas pērminderis Prikuļu Ansis atbildējis: "Kur uguns kurrs tur jaeet!"¹⁰⁰ Savukārt, citi pērminderi žēlojās par pēdējo, ka viņš tos kā saiešanu neapmeklētājus izsmējis un apsūkājis par "nezālēm", tādējādi ienesot draudzē šķeltniecību. Vizitācijai arī kļuva zināms, ka zemnieki mēdzot sanākt pie pērmindera Ince Tanne Mārsnēnos.¹⁰¹ Šo faktu apstiprināja arī cits Raunas draudzes vizitācijas protokola variants,¹⁰² pēc kura mācītājs esot liecinājis, ka baznīcas dievkalpojumi tiekot vāji apmeklēti; it sevišķi kūtri esot Mārsnēnu un Staru muižas zemnieki.

Smiltenes draudzē komisijai arī tika norādīts, ka draudzes teritorijā esot saiešanu vietas, kur zemnieki pēc dievkalpojuma sanākot, lai atkārtotu baznīcā dzirdēto.¹⁰³

Pats par sevi fakts, ka sanāksmes notika, ir neapstrīdams, tomēr neskaidrību izraisa šo saiešanu traktējums - zemnieki parasti liecina, ka tajās notiekot tikai baznīcā dzirdēto dievvārdu un sprediķa atkārtošana. Bet vai tikai tādēļ zemnieki mēroja dažkārt tālu ceļu uz saiešanu namiem? Te mēs sastopamies ar zemnieku acīmredzamu prasmi konspirēties, ar mērķi pasargāt brāļu kopas no varbūtējām represijām.

1767. gadā Vidzemes brāļi un māsas ieguva virkni jaunu saiešanas namu. Lieldienās - 19.aprīlī - tika iesvētīta tikko uzbūvētā sa-

iešanu rija Benca sētā; tad pat durvis vēra jauna saiešana Lodē, bet 29. augustā Skundriķu sētā rijai tika piebūvēts saiešanu kambaris.¹⁰⁴ Septembrī Straupes, Mārsnēnu un Liepas brāļi un māsas rīkoja savas pirmās kopsanāksanas.¹⁰⁵ Šādu pasākumu izvešana ievērojama ar to, ka vienkopus sanāca zemnieki no samērā plašas apkārtnes un, savstarpēji kontaktēdamies, paplašināja savu redzesloku, uzzinot par tuvāku un tālāku apvidu dzīvi un zemnieku problēmām, panākumiem un neveiksmēm brāļu kopu darbībā. Šādi pasākumi attīstīja zemniecības šķirisko un nacionālo apziņu.

1768. gadā komisija apmeklēja Straupi, bet arī tur sakarībā ar generālleitnanta fon Kampenhauzena nelokāmo nostādni pret latviešu brāļu saiešanām represīvus pasākumus neizveda.¹⁰⁶

Tās pašas draudzes mācītājs komisijai stāstīja, ka viņš pirms dažiem gadiem Zemmeru sētā Stalbē, kur ir piebūvēts saiešanu kambaris, pēc baznīcas dievkalpojuma pārsteidzis apmēram 15-18 personas, kas, tūlīt pametušas telpu, nozudušas, bet dažus no viņiem viņš bija redzējis baznīcā klausāmiešos sprediķi.¹⁰⁷

Kā atzīmējusi komisija, vizitējamais dievkalpojums Straupes baznīcā bijis vāji apmeklēts.¹⁰⁸

Tajā pašā gadā notika arī vizitācija Dikļos. Tur gan neatklāja tiešus hernihūtiešu darbības apliecinājumus, tomēr skolotājs aptauja par izmantotām grāmatām. Minējās brāļu draudžu izdoto "Gehra Grahmatu", par ko viņš saņēmis pārmetumus, bet jau nākošajā rītā viņam šo grāmatu vajadzēja nodot komisijai.¹⁰⁹

Komisija konstatēja brāļu draudzes klātbūtni 1768.g. arī Matīšos. Uz jautājumu par saiešanām mācītājs apstiprināja to esamību, bet piebilda, ka zinošāki šajā jautājumā esot pērminderi.¹¹⁰ Pēc viņu ziņām laudis svētdienās pēc baznīcas dievkalpojuma sanākot Zēmeļu sētā, kur atkārtojot tikko baznīcā dzirdēto, kā arī nodziedot kādu dziesmu, bet, kā uzsvēra pērminderi, runas tur neviens gan

neturot.¹¹¹ Zemeļu saimnieks gan norādīja, ka saiešanas viņa sētā vairs nenotiekot, jo esot pārceltas pie pērmindera Celme, ko pēdējais arī apstiprināja.¹¹²

1768. gada 30. aprīlī Vidzemes konsistorija, griežoties ar cirkulāru pie visiem 8 prāvestiem, aicināja pielikt visas pūles, lai apturētu zemnieku vidū plašumā ejošo hernhūtietiešu mācību. Mācītājiem tika uzdots no kanceles un katehizējot, māju apmeklējumos un citos gadījumos atturēt tautu no šīs maldīgās mācības, kā arī neļaut izplatīt to starp zemniekiem.¹¹³

P.Hesse nosūtīja ziņojumu brāļu draudzes sinodei 1769. gadā par Vidzemes diasporas stāvokli.¹¹⁴ Tur norādīts, ka 4 reizes gadā notiek jaunu biedru uzņemšana pulciņā.¹¹⁵ Ziņojumā arī norādīts, ka brāļu draudzes locekļiem tiēkot rīkoti "visu svēto svētki", jo latviešu starpā esot daudzas personas, kas vēl nodarbojas ar pagānismu.¹¹⁶ Šis fakts pierāda tā uzskata maldīgumu, ka brāļu draudze būtu apzināti, plānveidīgi un mērķtiecīgi vērsusies pret pagānisma recidīviem latviešu starpā, jo jebkura karojoša pozīcija ir sveša hernhūtietiešu tolerancesi un miermīlībai; viņu dzīves kredo bija iecietība un labdarība.

Hesses ziņojumā bija arī sniegts pārskats par piekritēju skaitu brāļu draudzēs:¹¹⁷

Iecirknis	Uzņemtie Gaidītāji Kopā		
Valmieras	539	305	844
Liepas	831	694	1525
Straupes	173	37	210
Mārsnēnu & Smiltenes	130	70	200
Pavisam	1673	1106	2779

Šie gandrīz 3000 piekritēji sanāca sekojošos saiešanu nosaukumos: Valmieras iecirknī - Gaides, Libertu un Matrika saiešanās, Liepas - Benca Laura, Lodes, Tomēnu un Čiekruļu saiešanās, Straupes - Mazstraupes, Lielstraupes un Augstrozes saiešanās; Mārsnēnos un Smiltenē, kas veidoja kopēju iecirkni - Plāņu muižā Lachtschaft un Venošu saieša-

nās.¹¹⁸

1771. gadā Vidzemes brāļu draudzes netraucēti turpināja savu darbību. Tādi latviešu tautības hernhūtiešu darbinieki kā Benca Lauris, Podiņu Lauris, Benca Jēkabs, Šķesteru Pēteris un Kegala Pēteris bija izpelnījušies pārējo vidū sevišķu ievērību, bet viņu ietekmīgās runas, ieguvušas jo plašu atzinību, nāca klausīties no tuvienes un tālienes.¹¹⁹

1774. gadā Āraišu draudzē izvestā vizitācija konstatēja, ka tajā 70 zemnieki zināmi kā brāļu draudzes piekritēji, kas apmeklēja Cēsu draudzē Bumberna un Smīdes sētas, jo tur esot speciālas ēkas sapulču noturēšanai. Turp parasti dodoties svētdienās; sapulces vadot pašu izvēlēts sprediķotājs Smīdes Juris, kurš uzstājoties ar runām, sanākot arī svētkos un grēku nožēlošanas dienās, dziedot dziesmas no hernhūtiešu dziesmugrāmatām; šo saiešanu apmeklētāji esot tie, kas bieži kavējot kārtējos baznīcas dievkalpojumus.¹²⁰ Šādām aktivitātēm nebija gadījuma raksturs - Āraišu draudzē par skolotāju kopš 1740. gada strādā Gavēņu Andžs - Valmieras skolotāju semināra audzēknis.¹²¹

1775. gadā Hernhūtes brālis Gregors ieradās Baltijā vizitācijas braucienā, lai noskaidrotu brāļu kopu stāvokli.¹²² Viņa ziņojumā norādīts, ka Vidzemes hernhūtiski noskaņotā muižniecība un garīdzniecība kopā ar vācbrāļiem lolojot ideju par Hallartes dibinātā skolotāju semināra atjaunošanu. Kampenhauzens esot gatavs segt izdevumus un dot zemi. Raksturojot brāļu draudžu darbību, Gregors ziņoja, ka 24. aprīlī Krīpēnu pagastā atzīmēti svētki vispārējiem latviešu nacionālajiem strādniekiem, kurā piedalījušies visu distriktu pārstāvji, bet 4. maijā turpat rīkoti māsu svētki un tajos piedalījušās 80 strādnieces. Saiešanas latviešos notiekot organizētāk nekā igauņos un to gaita esot precīzāka. Attiecībā uz saiešanu vietām vizitātors norādīja, ka to "ir daudz: Priekuļos, Smil-

tenē, Valmierā, Mārsnēnos, Liepā, Cēsīs, Āraišos, Vidzemes jūrmalā, Dikļos, Stalbē, Rozulā, Gravkrastos, Augstrozē u.c." No Gregora ziņām izriet, ka Vidzemē pastāvējuši četri brāļu draudžu distrikti: Valmieras, kurā bija 700 pieaugušie un 400 bērni; Liepas - 800 precētie, 100 atraitņi, 300 puīši un 300 meitas, 500 bērni; Straupes - 400 pieaugušie un 200 bērni; Smiltenes - 400 pieaugušie un 200 bērni; kopā - ap 3000 pieaugušie un pāri par 1300 hernhūtiešu aprūpē esošu bērnu.

18.gs.70.gadu vidū brāļu draudžu darbībā joprojām iesaistījās Šteinhauera ģimene. Gregors gan rakstīja, ka Šteinhaueriem bijušas kādas nesaskaņas, bet nu tās esot pārvarētas; tomēr skaidrāku priekšstatu par notikušo no vizitatora neiegūstam. Iespējams, ka runa varēja būt par notikumiem, kas saistīti ar M.Svarānes pētītām Šteinhauera tiesas prāvām ar Rīgas privilģētajiem namniekiem.¹²³

Divus gadus vēlāk tapušais P.Hesses "Īsais ziņojums par latviešu diasporu" sniedza jau nedaudz atšķirīgu ainu par kustības piekritēju skaitu Vidzemē salīdzinājumā ar to, kādu devis brālis Gregors,¹²⁴ un proti: Valmieras distriktā bija 806 brāļu draudzes locekļi, ap 80 kalpotāji, kopā - ap 880 zemnieku, Smiltenes distriktā - 321 piekritējs, Liepas - 1433, Straupes - 286. Tātad, vadoties pēc Hesses ziņām, 1777.gadā Vidzemē bija ap 3000 /2928/ zemnieku brāļu draudžu locekļu - līdzīgi kā Gregoram, bet viņu sadalījums pa distriktiem - atšķirīgs /skat.3.pielikumu/.

1776./77.g. zemnieku nemieri Vidzemē savilņoja visu Latviju. Zīmīgi, ka tie notika tieši tajos apvidos, kur darbojās brāļu draudzes. No avotiem un oficiāliem dokumentiem gan nav izzināma hernhūtiešu līdzdalība tajos, tomēr virkne netieša rakstura materiālu liek secināt, ka nemiernieki bijuši samērā ciešā kontaktā ar kustību. Dziesmās, ko apcietinātie zemnieki sacerējuši un dziedājuši Rīgas cietumā, atspoguļojas hernhūtiešu reliģisko sacerējumu ietek-

me; tāpat izcēlušās esot viņu labās zināšanas svētajos rakstos.¹²⁵

1781.gadā Vidzemes brāļu draudžu kustība nostiprinājās Vidzemes ziemeļaustrumu daļā - Alūksnes - Apukalna apkārtnē. Šajā gadā Vidzemes konsistorijā ienāca mācītāja sūdzības sakarā ar Veclaicenes zemnieku nemieriem.¹²⁶ Vieni no galvenajiem to iniciatoriem esot šajā draudzē dzīvojošie igauņi, kuri hernhūtiešu kustībā ievēlot arī Laicenes Jaunmuižā dzīvojošos latviešu zemniekus. Tā, hernhūtismam nodevies stārasts Mellekaula Viļums, kurš jau kādu gadu, Mežvidus zemnieka Lenzupa Jāņa mudināts, apmeklējot Dauškānu Janku, kas noturot sanāksmes un kam pieder kāda hernhūtiešu sprediķu grāmata un dziesmu grāmata. Tā kā Laicenes zemnieki neprotot igauņiski, viņiem sprediķi tīkot pārtulkoti.¹²⁷ Brāļu draudžu kustībā iesaistījušies zemnieki no Laicenes tika uzaicināti uz Rīgu, kur ar viņiem runāja Virskonsistorijas asesors Dingelštedts, kuram hernhūtieši gan visā esot liegušies, tomēr savā spriedumā asesors atzīmējis, kā šie Laicenes zemnieki nav nekādi ķecerī un "dvēseļu samaitātāji", bet tikai hernhūtieši, kāpēc inkvizīciju pret viņiem vērst esot lieki.¹²⁸ Zīmīgi, ka šim spriedumam piekritis arī Vidzemes generālsuperintendents K.D.Lencs.

Jau Vidzemes brāļu draudžu darbības sākumos 18.gs. 30./40.gados par vienu no galvenajiem uzdevumiem hernhūtieši izvirzīja cīņu pret netikumību; šajā aspektā tika izdalīti divi darbības pamatvirzieni, no kuriem viens bija vēršanās pret alkoholismu. Kā liecina 1783.g. vecāko konferences materiāli un uzsaukums visiem ārējiem brāļiem "Pret stipriem dzērieniem"¹²⁹, tad šī negācija aktuāla bija joprojām. Uzsaukumā norādīts, ka dzeršanas liga kļūst par cēloni daudziem noziegumiem - slepkavībām, laulību pārkāpšanai, prostitūcijai u.c., tāpēc nepieciešams turpināt cīņu pret šo nelaimi.

1786.gadā ziņojumā par Vidzemes diasporu pieminēti kora svēt-

ki visiem latviešu "navionālajiem" strādniekiem, kas tika organizēti Krīpēnu saiešanā 14. un 15.janvārī.¹³⁰ Tajos piedalījās ap 500 strādnieku. Ja salīdzina to ar P.Hesses 1777.gadā uzdotajiem 300, tad varam novērot zināmu to skaitlisko attīstību. Pamats domāt, ka šāda tendence raksturīga ne tikai brāļu draudžu amatpersonu skaitam, bet arī visam piekritēju pulkam.

18.gs.80.gados Vidzemē risinājās notikumi, kas vēsturē iegājuši kā Galvas naudas nemieri. Nemazsvarīga loma tajos piederēja arī brāļu draudzēm. Uz pārdomām aicina Loskīla vēstule Lūdekam, rakstīta 1786.gada 4.jūlijā.¹³¹ Tajā norādīts, ka pēc 1784.g. Galvas naudas nemieriem aktivizējušies brāļu kopu pretinieki, apsūdzot pilsētu vietniecībai hernhūtietišus kā galvenos nemiera cēlājus, jo viņi savās sanāksmēs esot vienojušies par kopēju rīcību pret pastāvošo kārtību, turklāt no brāļu vidus nākot galvenie nemieru vadoņi un vistrakāk gājis tajos apvidos, kur dzīvojot brāļu vairākums. Pēdējam uzskatam Loskīls gan piekrita, bet tūlīt arī piebilda, ka patiesībā Vidzemes brāļu draudžu apvienotais pulciņš no šīs lietas turējies pienācīgā attālumā. Kāpēc Loskīls cenšas distancēties no Galvas naudas nemieriem? Vai patiešām brāļi nepiedalījās tajos? Neapšaubāmi, ka hernhūtietišu kustības pretiniekiem Galvas naudas nemieri deva iespēju atkal uzbrukt draudzēm, inkriminējot tām piedalīšanos nemieros. Bet vai vienmēr šie uzbrukumi bija nepamatoti? Loskīls ar šo vēstuli parādīja tikai kustības piekritēju daļas - vācbrāļu, iesaistīto mācītāju un muižnieku - savrupo pozīciju nemieros, kura nebūt nesaskanēja ar Vidzemes zemnieku, tajā skaitā brāļu draudzes locekļu mērķiem un centieniem. Ir virkne pierādījumu tieši vidzemnieku brāļu draudzes locekļu aktīvai pozīcijai Galvas naudas nemieros. Dotais gadījums arī parāda, ka kopš "klusā gājiena" sākuma izveidojusies distance starp kustības vācisko da-

ļu - vācbrāļiem un Vidzemes mācītājiem un muižniekiem - un latvisko - Vidzemes zemniekiem - pamazām pārvērtās nepārvaramā plaisā. Tas, savukārt, apstiprina Ekkarēta doto kustības raksturojumu.¹³²

1792.gada beigās Vidzemē bija jau 42 saiešanu vietas, kuras sadalītas 9 distriktos.¹³³ Četrus distriktus, tuvāk Rīgai esošos, pārzināja Ellenbergu laulātais pāris, un tie bija: 1.distrikts - Krastiņu saiešana 5 jūdzes no Rīgas, kā arī Brēšu saiešana; 2. Straupes distrikts ar Kingu saiešanu 11 jūdzes no Rīgas netālu no Kūduma muižas, kā arī Vecstārastu, Līņu un Mežoka saiešanas; 3.Burtnieku distrikts ar 4 saiešanām: Garklāvu, Celma, Briežu un Birzgaļu; 4.Cēsu jeb Liepas distrikts - 1 jūdzi no Cēsīm atradās Podiņu saiešana, kā arī vēl 9 saiešanas 1-3 jūdžu rādiusā no Podiņiem - Lodes, Krīpēnu, Benca, Stikēna, Šmīdes, Tomēnu, Kurmja, Bormaņa un Buļu.

Pārējos piecus distriktus pārzināja Grabšīnu laulātais pāris:

- 1.Blomes distrikts - Ķikuļu saiešana, kur dzīvoja paši Grabšīni, kā arī Ringes, Inces un Daudziešu saiešanas;
- 2.Valmieras distrikts ar Libertu, Gailis, Brēmeļu, Sirriņa, Gaidis, Rūnes un Daudzes saiešanām;
3. Plāņu distrikts ar Mežula saiešanu, kas atradās 3 jūdzes no Ķikuļiem, kā arī Kalēju saiešana;
- 4.Smiltenes distriktā bija trīs vietas - Mazula, Ēmuri un Varidsan;
- 5.Laicenes distriktā atradās Sila Miķeļu, Ādiņu, Melnkaula, Stillina, Anerauda, Klipju, Rumpēnu un Skapja saiešanas.

Pēc dotā avota ziņām Grabšīnu vadītajos piecos distriktos bija sekojošs locekļu skaits:Blomes - 471, Valmieras - 1388, Plāņu -336, Smiltenes - 536 un Laicenes - 1993, kā arī ap 1000 bērnu, kopsummā - 5724 /skat.4.pielikumu/. Ellenbergu vadīto četru distriktu

locekļu kvantitatīvie rādītāji nav atrasti. Ja pieņem, ka arī šajos iecirkņos bija apmēram 3500 līdz 4000 brāļu draudžu piekritēju, tad kopsummā 18.gs. deviņdesmitajos gados Vidzemē bija kā minimums ap 8000 kopu apmeklētāju.¹³⁴ Šo pieņēmumu par pamatotu liek uzskatīt ziņojums, kas atrasts Unitātes arhīvā Hernhūtē un kurā doti locekļu kvantitatīvie rādītāji latviešu societātēm Liepas, Burtnieku, Straupes un jūrmalas distriktos, respektīvi - hernhūtēšu Ellenbergu pārziņā esošajā teritorijā.¹³⁵ Tur skaitīti 2387 locekļos uzņemtie, vairāk par 1120 vispārējie sanāksmju apmeklētāji un 1173 bērni, kopā - vairāk par 4680 dvēselēm. Tas dod pamatu lēst, ka summārais Vidzemes brāļu draudžu locekļu skaits pārsniedza 10 000 cilvēku.

1802.gadā Vidzemi pāršalca notikumi, kuru atskaņas bija dzirdamas arī ārpus tās robežām, proti, Kauguru zemnieku nemieri. Kaugurmuižā un tās apkārtnē jau kopš 18.gs.30.gabu beigām bija vērojama aktīva brāļu draudžu kustība; daudzi zemnieki bija brāļu draudžu locekļi; viņu piedalīšanās Kauguru nemieros bija likumsakarīga. Tā, jau pašu nemieru sākumā savas turpmākās rīcības apspriešanai zemnieki pulcējās brāļu draudzes saiešanas namos Rābutos un Brēmeļos. Par nemieru aktīvistiem kļuva hernhūtēši Rābutu Mārcis, Brēmeļu Mārcis un Vebaižu saimnieks, kā arī Kokmuižas zemnieki Panku Ansis, Paipalu Jānis, Peļņu Pēteris, Cēļa Mārcis. Svarīga loma nemieros bija arī Valmieras Pāvuliņu māju saimniekam brāļu draudzes loceklim Vīteļu Pēterim.¹³⁶

19.gs. sākumā brāļu draudze izveidoja Vidzemē jaunus distriktus - Jaunveļķu, Lindheimas, Vēberhofas un Birkavas. Katra šī distrikta priekšgalā atradās tētiņš jeb vadītājs, kuru nozīmēja ievēribu izpelnījušies vācbrāļi.

1803.gadā Birkavas distriktā, kur vadītājs bija Rote, darbojās 1502 hernhūtēšu piekritēji.¹³⁷ Pa saiešanām aina bija sekojo-

ša:Smiltenes draudzē Mazula saiešanā - 226, Baltaču - 131, Ēmuru - 79, Plāņos Mežuļu saiešanā - 218, Daudzes - 85, Kalēju - 83, Raunas draudzes Bormaņu saiešanā - 174, Kurnju - 112, Buļu - 61, Blomē Ringes saiešanā - 201 un Daudziešu - 132.

1808.gadā kādā rīkojumā Evaldam, Baltijas diasporas presbiteram un Jaunvelķu distrikta vadītājam, tika norādīts, ka Vidzemes latviešu daļā esot apmēram 5000 personu, kuras piederīgas mazajiem pulciņiem.¹³⁸ Tātad kopējais Vidzemes brāļu draudžu piekritēju skaits bija ap desmit tūkstošiem.

Diezgan grūti spriest par brāļu draudžu teritoriālo izplatību "klusā gājiena" gados, jo trūkst regulāru vispārēju pārskatu un citu līdzīga rakstura materiālu. Tomēr daudzveidīgajos arhīvu materiālos var atrast atsevišķas netiešas ziņas, kas liecina par hernhūtiešu klātbūtni un darbību vienā jeb otrā draudzē. Tā, 1814.g. Vidzemes baznīcu vizitācijas protokolos, kas attiecas uz Raunas draudzi, atrodama norāde sakarā ar dievkalpojumu apmeklēšanas disciplīnu; viņā atzīmēts, ka Mārsnēnu, Launkalnes un Staru muižas zemnieki esot paslinki un reti ierodoties baznīcā.¹³⁹ Tā kā minētās vietas pazīstamas no agrākiem gadiem kā aktīvas brāļu draudžu kustības areāli, ir pamats secināt, ka vizitācijas protokolos dotais fakts izskaidrojams ar vietējo zemnieku piedalīšanos brāļu saiešanās.

Apkopojot augstāk izklāstīto par Vidzemes brāļu draudžu darbību "klusā gājiena" gados, secinām, ka šajā laikā teritoriālā ziņā kustība pieauga. Tas pats attiecas arī uz kopu locekļu skaitu. Ja arī sākotnēji bija novērojams neliels piekritēju kritums, tad drīz vien tas tika apturāts, bet 18.gs otrajā pusē un 19.gs. sākumā jau iezīmējās pieaugums, ja salīdzina 1743.gadu ar 19.gs.sākumu, tad brāļu draudžu locekļu skaits bija trīskāršojies. Palielinājās arī saiešanas namu skaits.

"Klusā gājiena" gadi bija pamācošs laika posms Vidzemes zem-

nieku sabiedriskās darbības attīstībā. Relatīvi nosacītā aizliegtība piespieda vidzemniekus bieži rīkoties konspiratīvi, kas attīstīja zemniekos organizētību un mērķtiecību. Vidzemes brāļu draudžu kustībā "klusā gājiena" gados samazinājās, bet daudzviet pilnībā izzuda saite ar vācu hernhūtiešiem. Kustība tādējādi kļuva par tīri nacionālu parādību, jo, zaudējot vācisko virsvadību, saiešanas pilnībā nonāca latviešu zemnieku rokās. Tas gala rezultātā atmodināja un cēla viņu nacionālo pašapziņu; zemnieki pierādīja, ka viņi spējīgi vadīt sevi un pārvaldīt savus biedrus, kā arī ieņemt atbildīgus amatus. No tautas dzīlēm kā organizatori un vadītāji izvirzījās spējīgākās personības, kurām sekoja viņu tautiešu simti un tūkstoši. Pamatoti var teikt, ka šīs kustības klēpī dzima pirmie nacionālie sabiedriskie darbinieki un nacionālās intelligences sākumi, bet tam bija nepārvērtējamas sekas latviešu tautas garīgajā, politiskajā un ekonomiskajā atbrīvošanā. Par tādiem sirds un prāta intelligentiem kļuva Šķesteru Pēteris, Kīšu Pēteris un Gavēņu Andžs. Grūti pārvērtēt pēdējā autoritāti; kad 1782.g. viņš nomira, draudzes mācītājs Eizings baznīcas grāmatā ierakstīja un pie kapa aizgājējam par godu teica: "Schis Zilvehks war uz daschadu wihsi teicams un slawejams kluht".¹⁴⁰ Savukārt, Šķesteru Pēteris baznīcas grāmatā pēc nāves /1787.g./ tika nosaukts par cildenāko latviešu mācītāju.¹⁴¹

Tādējādi "klusā gājiena" gadi jāvērtē kā būtisks posms ne tikai Vidzemes brāļu draudžu kustībā, bet vēl vairāk nozīmīgs etaps Latvijas pamatiedzīvotāju nacionālās pašapziņas atmodināšanā un zemniecības atbrīvošanās procesā.

4. nodaļa

VIDZEMES BRĀĻU DRAUDZE "OTRAJOS ZIEDU LAIKOS" /1817.-1850.
gadi/. KUSTĪBAS NORIETA SĀKUMS

1817.g. 27.oktobra cara Aleksandra manifests. 1817. gada 27.

oktobrī Krievijas cars Aleksandrs I izdeva "Žēlastības vēstuli", kuras rezultātā brāļu draudžu kustība Baltijas diasporā pārgāja jaunā statusā.¹ Ar to beidzās astoņu gadu desmitu ilgais, mokoši grūtais un pretrunu pilnais "klusais gājiens", kas visumā jāvērtē kā smaga, bet vērtīga Vidzemes brāļu draudžu locekļu nacionālās un sociālās apziņas pamatu skola.

Kas spieda varas zenītu sasniegušo valdnieku, pārvērtējot savu ķeizarisko priekšgājēju viedokli, spert šādu soli pretī hernhūtiešiem?

Gados jaunais monarhs, ar saviem karapulkiem un diplomātu svītām uzvaroši pārstaigājis apgaismības ideju pārņemto Eiropu, savām acīm redzēja augļus, kurus dod cilvēcīgums un reliģiskā tolerance. Tas noveda viņu pie personīgo uzskatu un pasaules skatījuma humanizācijas, kā arī pastiprināja viņam raksturīgo tieksmi uz idealismu un misticismu.

Otrs motīvs varēja būt 1764. gadā pie Volgas nodibinātās Sa-reptas hernhūtiešu kolonijas pozitīvais piemērs saimnieciskajā darbībā un garīgajā jomā, kas jūtami ietekmēja vietējo iedzīvotāju dzīvi - uzlabojās viņu ekonomiskais stāvoklis, ļaudis kļuva dievbijīgi, tikumiskāki un darbā centīgāki.

Trešais motīvs - līdz caram nonākušās pozitīvās atsauksmes par brāļu draudžu ieguldījumu Vidzemes latviešu un igauņu zemnieku reliģiskajā audzināšanā, izglītībā, tikumā un saimnieciskajā dzīvē.²

"Žēlastības vēstulē", kas sastāvēja no 12 punktiem, attiecībā uz Vidzemes un Igaunijas zemniekiem un brāļu draudžu kustību svarīgākais bija otrais, - tas ietvēra atļauju latviešu un igauņu apmācīšanai celt lūgšanu namus un tos visiem jebkurā laikā apmeklēt, izņemot oficiālo dievkalpojumu stundas.³ Pirmais punkts deklarēja brāļu draudžu un to mācības legalitāti Krievijas impērijas teritorijā; 3. punkts noteica, ka draudžu mitekļus kā to kopīpašumu nedrīkst patvarīgi nojaukt jeb pārvietot; 4. punktā tika uzsvērts, ka jāturpina bērnu apmācīšanas paplašināšana, bet te tika arī piebilsts, ka nedrīkst noniecināt "kompetentās garīgās un laicīgās autoritātes" un to norādījumi vienmēr jāņem vērā; te tika arī noteiktas brāļu draudžu locekļu-vācbrāļu privilēģijas un tiesības, organizatoriskā struktūra un pārstāvniecība kā arī finansiālais statuss.⁴ Atšķirībā no 1764. gada Katrīnas II privilēģijām hernhūtiešiem 1817. gada "Žēlastības vēstule" deva iespēju brāļu draudzēs darboties arī vietējiem iedzīvotājiem, ceļot viņu vajadzībām speciālus saiešanas namus. Tomēr arī šajā dokumentā bija atsevišķi strīdīgi momenti, kurus vēlāk savā labā centās izmantot Vidzemes brāļu draudžu kustības pretinieki - luteriskā baznīca, lai atrautu no kustības tās "nacionālos" piekritējus - latviešu zemniekus.

Brāļu draudžu darbība. Kustības uzplaukuma un sairuma dialektika. Pirms apskatīt Vidzemes brāļu draudžu kustību pēc 1817. gada "Žēlastības vēstules", jānorāda, ka lielākā daļa teritorijas, kur bija izvērkušās hernhūtiešu kopas, viņu darbība jau ilgi pirms tam bija ieguvusi stingru pamatu un sistēmu; tām bija stabils piekritēju pulks, kas regulāri darbojās kustībā par spīti oficiālās baznīcas un laicīgās varas spaidiem. Šajā sakarā lietderīgi pievērst uzmanību Hupela mantojumam - "Topogrāfiskajām ziņām" /Topographische Nachrichten/, kurās dots plašs Vidzemes apskats attiecībā uz 1815.-1822. gadiem. Tā, attiecībā uz Valmieras draudzi Hupels sniedzis

sekojošu informāciju: "Šeit ir daudz zemnieku, kuri piederīgi brāļu draudzēm, un vispār ievērojams, ka viņi ir strādīgāki un tikumiskāki, tātad arī pārtikušāki nekā viņu kaimiņi. Pēc dievkalpojuma hernhūtieši iet uz sanāksmēm, kamēr pārējie krogā dzer..." Tālāk viņš norādīja: "Mācītājs nespēja ar vislabāko sabiedrisko apmācību panākt to, ko iedibināja saimes tēvs savā hernhūtiskajā ģimenē."⁵ Savukārt par Apukalna draudzi lasāms sekojošais: "Zemnieku kāzu paražas šeit ieguvušas mierīgu, klusu un garīgu raksturu ar to, ka gandrīz visi zemnieki ir hernhūtieši jeb vismaz apmeklē viņu sanāksmes";⁶ citviet lasām: "Attiecībā uz tikumiem un paražām Apukalna draudzē, kur lielākā zemnieku daļa ir hernhūtieši, jāatzīmē, ka valda lielākā vienkāršība."⁷

1817. gada oktobra manifests visnotaļ sekmēja hernhūtiešu darbības aktivizēšanos Vidzemē. Tas izpaudās tādējādi, ka ieradās vairāki brāļu draudzes pārstāvji no Hernhūtes, lai vadītu Baltijas diasporas darbību. 1819. gada martā hernhūtiešu sprediķotājs Johans Evalds tika iecelts par pirmo Baltijas diasporas vadītāju - presbiteri.⁸ Tā paša gada 12. maijā Krievijas varas iestādes izdeva personas pasi Īzakam Burkīnam, kas gan bija ieradies jau 1808. gadā un darbojās Straupes draudzē Vēberhofā.⁹ 10. jūnijā personas apliecību saņēma skolotājs Georgs Ludvigs Grēve, kurš sāka darboties Kurzemē - Zvārdē pie Tukuma.¹⁰ Tomēr izvērst kustību Kurzemē, nodibinot brāļu kopas, šoreiz vēl neizdevās, un 1819. gada 7. jūlijā G.L.Grēve bija spiests pamest Zvārdi.¹¹ Tad pat Vidzemē oficiāli dzīvot un strādāt sāka Kristians Fridrihs Freitāgs, kas apmetās Apukalna draudzē Lindheimā.¹²

Pieauga iesaistījušos kustībā zemnieku skaits. Izveidojoties stingram teritorijas sadalījumam distriktos, precīzāka kļuva pati Vidzemes brāļu statistika. Jau 1817. gadā plašu atskaiti par Vēberhofas iecirkni sastādīja Ī.Burkīns.¹³ "Ziņojumā no Jaunvelķiem"

viņš norādīja, ka iecirknī atrodas 4 konferences - Straupes, Nabes /Lēdurgas/, Skultes un Vainižu /Umurgas/; Straupes konferences teritorijā bija 5 saiešanu nami, kuros zemnieki sanāca uz sapulcēm svētdienās latviešu brāļu-strādnieku vadībā, un proti:

1. Kurmja saiešana - strādnieki Avaida Jānis un Kača, palīgi Lappaiņa Jānis un Trīne, Draņķa Pēteris un Sappa, Avaida Iernis un Marina, 54 locekļi;
2. Lielnekiena saiešana - strādnieki Lielnekiena Gothards un Līze, palīgi Klāmena Jespers un Līze, Apša Juris, Maznekiena Mārtiņš, 67 locekļi;
3. Līņa saiešana - strādnieki Līņa Miķelis un Edde, palīgi - Bebra Jānis un Anna, Miškas Miķelis un Dārta, 48 locekļi;
4. Mežokas saiešana - strādnieki Kingas Jānis un Anna, Kuķēna Juris un Līze, Mežokas Pēteris un Līze, palīgi Sveieka Mārtiņš un Babba, Sāriņa Jespars un Anna, Prāpas Juris un Anna, Birzgaļa Jānis un Anna, Kingas Marina, Kingas Pēteris un Anna, 140 locekļi;
5. Vecstārastu saiešana - strādnieki Buļena Juris un Sappa, Jurgamuižas Marrina, palīgi Vecstārasts Jānis un Edda, Vecstārasts Tobijs un Anna, Maura Sappa, Maura Juris, Ungurmuižas Fricis, Maura Marina un Rozula Mārtiņš, 121 locekļi.

Nabes konferencē darbojās divas saiešanas:

1. Buddes - strādnieki Pemes Ādams un Līze, palīgi Dimzas Gothards un Marina, Vidrižu muižas Andreis un Anna, Pēteris un Ilze, Turaidas Sīmanis un Ilze, 121 piekritējs;
2. Jokas saiešana - strādnieki Spirgas Kundrāts un Ilze, Lansart Ādams un Anna, Nabes Gusts un Trūte, pusmuižas Andreis, palīgi Diķes Pēteris un Ilze, Mucenieka Andreis un Edde, Empoga Andreis Aijažmuižas Kundrats, 127 piekritēji.

Divas saiešanu vietas bija Skultes konferencē:

1. Krastiņu saiešana - strādnieki Stārasta Miķelis un Trīne, Ārne Jānis un Marina, Prieša Jānis un Trīne, Muijes Trīne, palīgi Radziņa Andžs un Marina, Stārasta Jānis un Marina, Radziņa Jānis, Pinkes Andreis, Pāvula Grieta, Bujes Anna un Radziņa Līze, 228 locekļi;
2. Zīvarta saiešana - strādnieki Mežgaiļa Pēteris un Trīne, palīgi Blusa Miķelis un Līze, Ancīte Jānis un Dārta, Sproga Andreis, 103 locekļi.

Vainižu konferencē arī 2 saiešanas:

1. Miežu - strādnieki Miežu Otte un Anna, Limbažu Lauris un Ilze, palīgi Reina Jānis un Līze, Ezergaiļa Jānis un Līze, Vilpa Andreis un Līze, Inkas Pēteris, Ruckas Dārta un Līze, 170 piekritēji;
2. Ropes Kalēju - strādnieki Čūškas Pēteris un Marina, Melderu Valters un Dārta, palīgi Ropes Kalēju Jānis un Marina, Čūškas Jānis un Marina, Briņķa Libis un Kača, 174 piekritēji.

Kopsummā Burkīna vadītajā distriktā 1817. gadā bija 1351 brāļu draudžu piekritējs.

Par piekritēju skaitu Vidzemē pilnīgu datu trūkst, jo esošie skaitļi raksturo tikai tos kustības dalībniekus, kas atradās t.s. tuvākajā apkopē, respektīvi - uzņemtos locekļus. Ap 1817. gadā pēc Evalda rīcībā esošajiem datiem bija 31554 latviešu un igauņu brāļu draudzes locekļi;¹⁴ savukārt Mortimers^x ziņojumā valdībai uzdevis apmēram 29000 latviešus un igauņus kā kustības dalībniekus.¹⁵ Evalds uzrādījis arī uzņemto locekļu skaitu pa distriktiem: Jaunvelķu - 2858, Vēberhofas - 1353,^{xx} Birkavas - 2440 un Lindheimas - 3146,¹⁶

^x Mortimers - BALTIJAS diasporas brāļu draudžu pārstāvis Pēterburgā.

^{xx} Skat. Burkīna ziņojumu augstāk.

kopā - 9797 uzņemtie locekļi, kuri sadalījās 69 kopās. Tā kā nav ņemts vērā pārējo - gaidītāju un saiešanu apmeklētāju skaits, tad pamats lēst, ka Vidzemē kopējais brāļu draudžu kustības piekritēju skaits pārsniedza 10000.

Nepieciešams atzīmēt, ka kaut arī no Vācijas iebraukušie vācbrāļi Vidzemes brāļu draudžu kustībā ieņēma visus augstākos amatus, "klusā gājiena" laikā izveidojusies plaisa starp viņiem un latviešu zemniekiem saglabājās un faktiski saiešanas atradās pilnīgā pamatiedzīvotāju pārziņā, uz ko arī norādījis Burkīns.¹⁷ Tas nodrošināja kustībai nacionālu un šķirisku raksturu. Vairums zemnieku saskatīja saiešanās iespēju atbrīvoties no mācītāju un muižnieku garīgās un ideologiskās kundzības; tajās viņi vismaz iluzori jutās brīvi un patstāvīgi. Līdzīgi Burkīnam arī presbiters Evalds apstiprināja šādas situācijas esamību - brāļu draudžu locekļi visur atradās "nacionālo" strādnieku un palīgu apkopē.¹⁸

Kā norādījis Evalds, vispārējās saiešanas notika katru svētdienu pēcpusdienā; vispirms norisinājās kopējā sanāksme visiem, kas ieradusies saiešanu namā, pēc tās - tikai uzņemtajiem; ja pirmajā pasākumā tika lasīts no bībeles, tad otrajā turēja brīvas runas.¹⁹ Uzkrītoša esot atšķirība starp zemniekiem - brāļu draudžu piekritējiem un pārējiem - par labu pirmajiem. Muižu īpašnieki un mācītāji savās muižās un pastorātos uzraugu un citos posteņos parasti nozīmēja zemniekus, kuri darbojas saiešanās, kas ir "labākais pierādījums viņu augstajai uzticamībai, kā arī lielākām spējām".²⁰

Viens no būtiskākajiem momentiem, kas raksturīgs šim posmam Vidzemes brāļu draudžu vēsturē, ir brāļu kopu darbības areāla paplašināšanās. Kustībā iesaistījās Vec- un Jaunpiebalgas zemnieki;²¹ tāpat Evalds norāda uz hernhūtiešu darbību Cesvaines draudzē,²² kura iegāja Lindheimas distriktā, kā arī Madlienā, Alūksnē un Apukalnā.

Ja agrāk teritoriāli vadošā loma piederēja Valmieras draudzei, tad tagad šāda līdera vairs nebija; jo notika vienmērīgāka kustības piekritēju sadalīšanās plašākā apvidū. Tas sekmēja saiešanu namu būvi, jo nepastāvēja vairs tāda centrējoša vienība kā Jēra kalns. Atguvusi rīcības brīvību, brāļu draudze strauji aktivizēja savu darbību; pieauga brāļu skaits un veidojās jaunas saiešanas. Kā atzīmējis T. Freitāgs, viņa distriktā ik gadus laikā starp 1818. un 1828. gadiem "atmodināto" skaits pieauga par 300 cilvēkiem.²³

Visur, kur veidojās brāļu kopas, centās celt savu saiešanu namu. Parasti tas notika pēc zemnieku iniciatīvas un ar viņu līdzekļiem. Tā kā ne visi varēja ziedot šiem pasākumiem naudu, tad palīdzība tika sniegta arī piegādājot kokmateriālus un dodot darbaspēku; citi dāvināja atsevišķas māju detaļas - durvis, slēgus, logu rāmjus, solus, svečturus u.c. Rezultātā hernihūtiešu lūgšanu nami Vidzemē ieguva savdabīgu arhitektonisko stilu.²⁴ Tur, kur laicīgie un garīgie kungi bija draudzīgi noskaņoti pret hernihūtiešiem, saiešanu namu celtniecībā jūtamu palīdzību sniedza muižnieki un mācītāji. Pēc Mortimera ziņām uz 1818. gada sākumu Latvijas un Igaunijas teritorijā bija ap 130 saiešanu ēku,²⁵ bet pēc Evalda datiem - 144;²⁶ Vidzemes latviešu daļā bija apmēram 50 saiešanu vietas.

Vidzemē atradās arī divas izglītības un audzināšanas iestādes: meitenēm Jaunvelkos, dibināta 1814.g., ar nodaļām, no kurām pirmā bija augstāko kārtu bērniem, bet otrā - pilsoņu jeb zemākās kārtas meitenēm; no 1816. gada darbojās zēnu iestāde Lindheimā, domāta latviešiem, kuru vadīja brālis Rumpels.²⁷ Kā skolotāju seminārs tika veidota mācību iestāde arī Kurzemē grāfa fon Līvena īpašumos Balgalē, kuru vadīja brālis Langenfelds, tomēr tai tūlīt pēc atvēršanas darbs bija jāpārtrauc, jo jau 1818. gadā Langenfelds saņēma atsaukumu, bet viņa vietā jauns pasniedzējs norīkots netika.²⁸

Jau nākamajā gadā pēc "Zēlastības vēstules" publicēšanas Vid-

zemes generālsuperintendents Dr. K.G. Zontāgs griezās pie draudžu mācītājiem ar oficiālu rakstu, kurā pēc Vidzemes un Kurzemes virspavēlnieka marķīza Pauluči prasības pavēlēja iesūtīt līdz nākošā gada janvārim ziņas par brāļu skaitu viņu draudzēs, kā arī izskaidroja nule izdoto cara "Žēlastības vēstuli", un proti - tā jāsaprot savādāk, nekā tas ir, jo attiecoties tikai uz vācbrāļiem, nevis latviešiem un igauņiem.²⁹ Šādu "Žēlastības vēstules" izskaidrojumu turpmākajā cīņā ar brāļu draudzēm vēlāk pielietoja kā galveno argumentu.

1822. gada 28. novembrī Vidzemes guberņas vadības pavēlē, kuras ievadā atzīmēts, ka "visos laikos pieredze atkārtojusies - visas slepenās biedrības nesušas valstij kaitīgās sekas", tika ieteikts: "1. aizliegt privātās mājās sanāksmes, kurās notiek lūgšana un bībeles lasīšana; 2. nepieļaut misionāru biedrību dibināšanu; 3. apspiest un pakāpeniski aizliegt hernihūtiešu paražu izplatību."³⁰

1823. gada 25. maijā Vidzemes guberņas vadība apriņķu bruga tiesām izsūtīja pavēli, kurā norādīja, ka nekur citur brāļu draudzes nav ieguvušas tādu attīstības virzību kā Vidzemē, kur tieši "nacionālie" jeb "rupjie zemnieki" aktīvi iesaistījušies kustībā, kā rezultātā vērojamas ļaunprātības; līdz ar to tika pavēlēts: 1. iesūtīt ziņas par lūgšanas namiem; 2. iesūtīt ziņas par brāļu skaitu; 3. jāraugās, lai neviens lūgšanas nams netiktu uzcelts bez guberņas lēmuma; 4. jāiesniedz priekšdziedātāju vārdisks saraksts; 5. sapulces noturēt stingri noteiktā laikā; 6. saiešanu apmeklēšanas kārtība stingri reglamentēta un te nepieļaujama brīvība; 7. aizliegta t.s. priekšlūdzēju kustība ārpus savas saiešanas; 8. jāmazina kontaktēšanās starp vācbrāļiem un latviešu zemniekiem.³¹

Tajā pašā gadā prasītās ziņas tika iesniegtas; to rezultējošie skaitliskie dati sniegti tabulā:³²

Apriņķis	Uzņemto piekritēju skaits	
	1817.g.	1823.g.
Valmieras	2409	2581
Cēsu	2124	2745
Valkas	2104	2547
Rīgas pilsētā	88	273
Kopā	6725	11146

Šeit redzam ne tikai Vidzemes brāļu draudžu locekļu skaitu 1823.g., bet arī to pieaugumu kopš 1817.g. Ziņojumus gatavoja draudžu mācītāji, kuri pirms tam ievāca informāciju no hernhūtiešiem. Tā, Liepnieka arhīvā glabājas Burtnieku draudzes Garklāvu saiešanas priekšdziedātāja Garklāvu Pētera atbilde mācītājam Parrotam sakarā ar pieprasījumu.³³ Tā tapusi 5. jūlijā un priekšdziedātāja rīcībā esošās ziņas liecina, ka dotajā saiešanā bija 170 cilvēku. Uzskaitīti priekšdziedātāji, un tie bija Garklāvu Pēteris, Meirana Jānis, Kancas Libis un Sveipeles Indriķis. Savācis ziņas par savu draudzi, mācītājs tās tālāk nosūtīja sava apriņķa bruga tiesai. Līdz šim arhīvos izdevies atrast tikai Valmieras apriņķa bruga tiesas ziņojumu.³⁴ Tā dati sniegti tabulā 5. pielikumā. Salīdzinot pēdējos datus ar summāro ziņojumu, kuru sniedzis J. Zutis, vērojama skaitļu nesakrītība attiecībā uz Valmieras apriņķi. Tam par cēloni, pirmkārt, tas, ka kopaprēķinā nav ņemti vērā Valmieras draudzei uzrādītie draudžu kalpotāji /116 un 129/; otrkārt, Valmieras apriņķa bruga tiesas ziņojumā esam pieskaitījuši 170 Burtnieku draudzes Garklāvu saiešanas piekritējus, kuri faktiski avotā nebija doti, kaut arī mācītājs viņu esamību zinājis. Tāpat jāņem vērā, ka abos sarakstos figurē tikai viena Vidzemes brāļu draudžu piekritēju grupa, un proti - uzņemtie, kamēr daudzskaitlīgie gaidītāji jeb kandidāti izstrūkst.

1823. gadā Mortimers protestēja pret Vidzemes generālgubernatora Pauluči aizliegumu noturēt t.s. nakts sanākšanas, jo zemniekiem esot darbs, ko viņi nevar pārtraukt,³⁵ tāpēc naktis esot viņiem vienīgais brīvais laiks.

1824. gadā generālgubernators atkal vērsās pret brāļu draudzēm. Viņa kārtējā dienas pavēlē tika norādīts, ka privātās ēkas sanāksmju noturēšanai jāslēdz, jo to pastāvēšana traucējot vispārējos dievkalpojumus.³⁶ Pavēlē bija arī norādīts, ka bruga tiesu tiesnešiem stingri jāuzrauga saiešanu nami, bet tur, kur to darbībā vērojama atkāpšanās no atļautajām normām, vainīgie jāarestē un jānogādā Rīgā. Kā atzīmēja Rīgas brāļu draudzes societāte, tad arī viņus skāris "šis smagais sitiens" - kādas sanāksmes laikā telpā ienākuši policijas virsnieki ar diviem kareivjiem un pieprasījuši uzrādīt visas grāmatas un dotajam pulciņam piederošo locekļu sarakstu.³⁷

Tādējādi jau 19.gs. divdesmitajos gados Vidzemes brāļu draudzes ikdienā sastapās ar pretdarbību, kuru galvenokārt organizēja luteriskā baznīca un tās mācītāji. Tās mērķis bija kavēt kustības izplatīšanos un normālu darbību. Alojās mācītājs Ēlmanis 1826.g., vērsoties pret Alojās saiešanas namu, rakstīja, ka ar vien vairāk zemnieku un to ģimenes nododas hernhūtismam. Izpildot guberņas vadības lēmumu Nr.5561 no 1822.g.28.novembra, kas uzlicis nar pienākumu uzraudzīt brāļu draudzes, viņš cenšoties to realizēt, traucējot saiešanu darbību,- nelaižot zemniekus uz sanulcēm.³⁸

Kā izriet no ierakata evangēlijas brāļu 1826.g.žurnālā Rīgā, kuras brāļu kopu apmeklēja pilsētā dzīvojošie latvieši un Vidzemes un Igaunijas zemnieki, uz laiku saiešanu telpas bija slēgtas, un tikai 1826.g.atkal atvērtas, bet ar stingri reglamentētu sanāksmju noturēšanas kārtību - tās nedrīkst notikt biežāk nar četrām reizēm nedēļā, no kurām trīs reizes drīkstēja dziedāt un tikai vienreiz teikt brīvu sprediķi, bet konējo stundu rīkot varēja tikai svētdienā; visi citi pasākumi stingri aizliegti.³⁹

Pēc nākšanas tronī cars Nikolajs I 1826.g.10.oktobrī izdeva savu "Žēlastības vēstuli", kas bija 1764.g.Katrīnas II, 1797.g.

Pāvila I, 1801.g. un 1817.g. Aleksandra I manifestu apstiprinājums.⁴⁰

Presbiters Evalds 1828.g.pārskatā par diasporas darbību rakstīja, ka 238 saiešanu namus apmeklēja 44 000 vietējo zemnieku.⁴¹ Traugota Freitāga ziņojumā par darbību laika posmā no 1818.g. līdz 1828.g. Lindheimas distriktā norādīts, ka viņa aprūpē bija 4485 uzņemtās dvēseles un apmēram tik pat bērnu un to, kuri gaida uz uzņemšanu kopā un jau atrodas hernhūtiešu apkopē.⁴² Vidzemes brāļu draudzes arhīva komunālaktīs esošais Lindheimas brāļu draudzes piekritēju saraksts vēsta, ka tur bijis 4285 locekļi, un, proti: Alūksnes kopā 725, Alsviķu - 214, Apes - 471, Cesvaines - 546, Kalna Laices - 214, Lejas Laices - 635 un Zeltiņu - 404, kā arī 424 strādnieki un mazo pulciņu darbinieki.⁴³ Birkavas distriktā šajā laikā bija 4314 uzņemtie locekļi: Jaunpiebalgas draudzē - 1384, Raunas - 946, Smiltenes - 1189 un Trikātas - 795.⁴⁴ Dažus gadus vēlāk nobeigtajā apskatā par distrikta dzīvi attiecībā uz 1828.g. Johans C.Barts rakstīja, ka palīgu un kandidātu šim amatam esot 91, un tiem tiekot rīkotas speciālas sanāksmes.⁴⁵ Bērnu stundās, kas sākoties ap pulkstens 7 no rīta, sanākot vairāk nekā 200 bērnu, bet kopā ar līdzīgi atnākušajiem pieaugušajiem - 600. Pēcpusdienā uz kopējo lūgšanas stundu / ap plkst.2/ sapulcējas regulāri ap 1000 cilvēku. Svētdienās plkst.5 no rīta pāri par 200 neprecēto brāļu ieradās uz kopas sanākumi. Kādā no 1828.g. bērnu stundām esot ieradies 500 bērnu, bet kopā ar pieaugušajiem bijis vairāk nekā 1000 klausītāju, un Barts varējis lūgšanas namā tikt tikai ar palīgu palīdzību. Kādā citā sanāksmē saiešanas nams esot bijis tik pilns, ka cilvēki stāvējuši arī ārpusē pie durvīm un logiem, lai dzirdētu, ko iekšā runā.⁴⁶ 1829.g.27.janvārī agrā rītā plkst. 7 Barts apmeklēja kādu bērnu stundu, saiešanas nams bijis stāvgrūdām

pilns, turklāt trīs ceturtdaļas klātesošo bijuši pieaugušie.⁴⁷ Barta distriktā, kas bija sadalīts 6 konferencēs ar 17 saiešanu namiem, 1829.g.bija jau 100 zemnieki palīgu amata pildītāji un 5000 uzņemtie locekļi, bet ja pieskaitītu bērnus un gaidītājus, tad skaitlis būtu vēl lielāks.⁴⁸ Šī piebilde vēlreiz atgādina, ka avotos atrodamā statistika atbilst minimālajiem lielumiem, bet reālais kustībā esošo vidzemnieku skaits vienmēr bija lielāks.

1829.g.februārī no Baltijas diasporas uz Hernhūti tika izsūtīts pārskats par brāļu draudžu piekritēju skaitu Vidzemē un Igaunijā.⁴⁹ Pēc tā Vidzemes latviešu daļā bija 12 500 uzņemto / skat. 6.pielikumu/. Salīdzinot Hernhūtē esošos datus ar LCVVA atrastajiem materiāliem, atklājas atšķirības - Birkavas iecirknī pēc Barta ziņojuma /LCVVA/ bija 17 saiešanu vietas, bet Hernhūtes sarakstā - 19, turpretī piekritēju skaits pirmajā 4314, otrajā - 3000; Barts citā avotā to vērtējis uz 5000. Attiecībā uz Lindheimas distriktu starpība nav tik liela - LCVVA materiālos figurē 4285 un 4485, kamēr Hernhūtes ziņojumā 4000 piekritēji. Te jāņem vērā, ka distriktu un diasporas presbitera hronikas, dienasgrāmatas un ziņojumu melnraksti nebija domāti plašākai sabiedrībai, bet Hernhūtē iesūtītais pārskats bija oficiāls dokuments, kurā ne vienmēr bija izdevīgi attainot reālo situāciju.

1834.g.sākumā Vidzemes konsistorija izsūtīja baznīcas apriņķu prāvestiem pavēles, pieprasot iesūtīt atbildes uz jautājumu - cik saiešanas vietu un apmeklētāju katrā draudzē. No Ikšķiles pienāca ziņojums, ka Ādažu, Aizkraukles, Daugavgrīvas, Doles, Ikšķiles, Kokneses, Krimuldas, Lielvārdes, Mālpils, Nītaures, Roņāžu, Salaspils, Slokas, Suntažu un Zaubes draudzēs nav neviena lūgšanas nama.⁵⁰ Dokumentā bija norādīts, ka saiešanu vietas esot Andreamūndē, Lēdurgā, Madlienā un Siguldā; Madlienā esot zināmi 152 saiešanu apmeklētāji.

Skujenes draudzes mācītājs M. fon Volffelds ziņoja, ka viņa draudzē neesot speciālas saiešanas vietas, bet 57 draudzes zemnieki esot brāļu draudžu piekritēji.⁵¹ Cesvainē - Kalnavēru un Liel-senču lūgšanas namos bija 316 piekritēji; Vecpiebalgā bija 3 saiešanas, bet Jaunpiebalgā - 5; locekļu skaits - 1516.⁵² Liezeres draudzes mācītājs konsistorijai rakstīja, ka viņa aprūpē esošajā teritorijā atrodas viens saiešanu nams, bet tas pats slēgts, sakarā ar ko hernhūtiešu piekritēji sanāksmes apmeklējot četrās kaimiņu draudzēs; tādu esot 393 zemnieki, kamēr 1823.g. bijis tikai 164. Dzērbenē bija zināmi 3 saiešanu nami, bet Raunā 5; kā atzīmējis atbildes rakstītājs, piekritēju skaits nav zināms tā iemesla dēļ, ka tas bieži svārstoties.⁵³ Āraišu draudzes 4 saiešanu namu apmeklētāju skaits arī bija grūti noteicams, bet bija zināms, ka to esot kā minimums ap 240 abu dzimumu pārstāvju.⁵⁴ Cēsu draudzē 8 saiešanu vietas, kā domāja rakstītājs, apmeklējot ne vairāk par 400 cilvēkiem.

Vidzemes konsistorija uzskatīja, ka Bērzaunes, Ērgļu, Kalsnavas, Lazdonas, Liepkalnes, Ļaudonas un Vestienes draudzēs neesot saiešanu vietu un brāļu draudžu piekritēju.⁵⁵

1834.g. konsistorijai tika nosūtīts Valkas apriņķa ziņojums.⁵⁶ No tā izriet, ka apriņķī bija 34 saiešanu nami un 4174 brāļu draudžu locekļi; Alūksnes draudzē 11 saiešanas un 1214 locekļi, Apukalna - attiecīgi 11 un 1500, Gaujienas - 1 un 54, Smiltenes - 4 un 1019, Tirzas - 1 un 390, Trikātas - 6 un 600. Ērgemes, Gulbenes, Palsmanes, Ēveles un Valkas draudzēs neesot saiešanu vietu un piekritēju.

Valmieras apriņķa prāvests Šrēders iesūtīja datus tikai par saiešanu namu skaitu: Alojā 1, Burtniekos 2, Dikļos 1, Liepupē 1, Matīšos 5, Rubenē 1, Straupē 6, Umurgā 3 un Valmierā 8, kopā 24 saiešanu vietas; Limbažu, Mazsalacas, Rūjienas un Salacas drau-

dzēs nebija saiešanu vietu.⁵⁷

Papildu ziņojumā no Valmieras draudzes tika uzrādīts cits saiešanu namu skaits - 25; pa draudzēm bija vērojamas izmaiņas - Valmierā 7 saiešanu vietas un Straupē 8.⁵⁸ Šāda datu mainība liecina par kustības mobilitāti.

Zināms papildinājums iepriekš izklāstītajiem faktiem ir 1834. g. Vidzemes baznīcu vizitāciju materiāli. Attiecībā uz Mālpils draudzi protokolos norādīts, ka agrāk gan tur bijuši brāļu draudzes locekļi, bet vizitēšanas brīdī tādu vairs nav bijis.⁵⁹ Trikātas draudzē komisijai tika zināms, ka tur esot 6 saiešanu nami, kuri atrodas Smāltenes draudzē dzīvojošā vācbrāļa Barta uzraudzībā, taču to apmeklētāju skaitu mācītājs nevarēja pateikt.⁶⁰ Ēveles draudzē hernhūtiešu lūgšanas namu nebija, bet vizitātoriem stāstīja, ka ik pa laikam daļa zemnieku apmeklējot saiešanas kaimiņu draudzēs.⁶¹ Var secināt, ka Valkas apriņķa ziņojumā konsistorijai tajā pašā gadā noklusēta šīs draudzes zemnieku līdzdarbība hernhūtiešu kustībā. Iespējams, ka līdzīgi rīkojušies arī citās draudzēs.

1834.g.14.aprīlī pēc baznīcas iniciatīvas Iekšlietu ministrijas ukazs noteica, ka brāļu draudžu draugiem, kamēr tie vēl nav oficiāli uzņemti kopās, jāpilda ev.luteriskās baznīcas locekļu likumi un jāpakļaujas luterāņu mācītājiem.⁶² Lai varētu kustību kontrolēt un iegūt informāciju par tās attīstību, kā arī laikus varētu reagēt uz tās pasākumiem, šis akts ieteica: 1. kontrolēt lūgšanas namu būvi un sekot visām tajās notiekošajām sapulcēm, par novēroto ziņojot oficiālām iestādēm; 2. aizliegt brīvi sprediķot tiem brāļu draudžu locekļiem, kuri nav nokārtojuši eksāmenus jeb arī kuri nav iesvētīti ar t.s. rokas uzlikšanu no iesvētīta garīdznieka; 3. priekšdziedātāji, kuriem nav speciālas atļaujas, drīkst tikai lasīt tekstus sanāksmēs bez skaidrošanas; 4. baznīcas draudžu mācītājiem un baznīcas apriņķu prāvestiem pēc iespējas biežāk jāapmek-

lē lūgšanas nami; 5. pasākumi, kas nenotiek atbils toši prasībām, uz stingrāko jāpārtrauc un jāaizliedz.

Tā paša gada 17. maijā Vidzemes guberņas vadība cara vārdā izdeva pavēli, kas sasaucās ar iepriekšminēto normatīvo dokumentu un noteica: 1. saiešanu namu celšanā jāievēro Krievijas luterāņu baznīcas Baznīcas likumus un jālūdz atļauja vietējām varas iestādēm un konsistorijai; 2. brīvi sprediķot drīkst tikai tie, kuri pēc Baznīcas likuma 141.§. nokārtojuši eksāmenus un saņēmuši "veniam concionandi" vai arī ir iesvētīti; 3. priekšdziedātāji, kuri nevar tikt ietilpināti iepriekšējā punktā, drīkst lasīt tikai svētos rakstus bez skaidrojuma; 4. mācītājiem pēc iespējas biežāk jāapmeklē saiešanu nami un jānovēro, vai tur nenotiek nelikumības; 5. aizliegts noturēt sanāksmes ārpus lūgšanas namiem privātās celtnēs, kā arī saiešanu namos, kas aizliegti sakarā ar 1826. gada 1. maija pavēli.⁶³

1834. gada 1. jūnijā pret šādiem guberņas vadības pasākumiem uzstājās vairāki brāļu draudzes atbildīgi darbinieki,⁶⁴ tomēr Vidzemes laicīgā un garīgā varas ne domāja atkāpties no saviem nodomiem atšķirt vietējo zemniecību no brāļu draudzēm.

1835. gadā vairākas Vidzemes draudzes pārstaigāja baznīcu vizitācija. Dzērbenes - Drustu draudzē uz jautājumu, vai draudzē vienmērīgi aprūpēti visi iedzīvotāji, tika atbildēts: tā draudzes daļa, kas piederīga brāļu kopām, "ir visos aspektos priekšzīmīgāka" cēlonis tam ir "brāļu kopas lielākas rūpes par katru atsevišķu dvēseli un uzraudzība un disciplīna".⁶⁵ Turpat arī atzīmēts, ka Dzērbenē ir 2 un Drustos 1 saiešanu nami.

Vecpiebalgas draudzē vizitācijas komisijai ziņoja, ka tajā atrodas 3 saiešanu nami.⁶⁶ Jaunpiebalgas draudzē vizitatori attiecībā uz brāļu draudzēm ieguva plašāku informāciju. Trīs pagastu pērminderi - Otte Kalniņš no Kaņepju pagasta, Jānis Zelensk's no Ilzēniem

un Juris Zose no Augstāru pagasta nāca no vietām, kur ir saiešanu nami.⁶⁷ Draudze vizitējamā dievkalpojumā uzrādījusi labas zināšanas pārbaudāmajās disciplīnās - lasīšanā, dievvārdu zināšanā un to izskaidrošanā, kas pēc vienprātīga atzinuma bijis "brāļu draudžu darbības rezultāts".⁶⁸ Draudzē bija zināmi 5 saiešanu nami.⁶⁹

Līdzīgi rezultāti tika iegūti Cesvaines draudzē, un kā atzīmēts vizitācijas protokolā, tad pagastos, kur ietekme brāļu draudzei - tur zemnieki lielāki grāmatnieki un nenododas dzeršanai, ir disciplinētāki un tikumīgāki, bet saimniecība labāk nostādīta.⁷⁰

Luterāņu mācītāji turpināja dažādi traucēt brāļu draudžu darbību. 1835. gada 28. martā Valmieras mācītājs Valters sūdzējās konsistorijai, ka brāļu kopās pretēji 1834. gada 14. aprīļa aktam un konsistorijas 1835. gada februāra pavēlei notiek jaunu locekļu uzņemšana.⁷¹ 7. jūlijā Valters atkārtoti sūdzējās par jaunu locekļu uzņemšanu, jo sevišķi uztraukdamies par hernhūtiešu vēlmi uzņemt kopās vēl nekonfirmētus bērnus.⁷² Konsistorija pieprasīja prezbiteram dot paskaidrojumus šajā lietā, un viņš asprātīgi atbildēja, ka mācītājs Valters esot kļūdījies, jo Valmierā nepastāvot brāļu draudze, bet gan tikai ar "viņa augstākās eminences" ukazu atļautā brāļu societāte, līdz ar to nekāda uzņemšana brāļu draudzē neesot iespējama.⁷³

Šie piemēri liecina ne tikai par pretdarbību kustībai, bet arī par brāļu draudžu izplatību un ietekmi zemniecībā, kas visvairāk satrauca luterisko baznīcu bailēs zaudēt savu garīgo monopolu.

Tomēr ne visi muižnieki un mācītāji bija naidīgi noskaņoti pret kustību. 1835. gada vasarā Raunas draudzes Launkalnes īpašnieks fon Kālens kopā ar prezbiteru lūdza atļauju Vidzemes konsistorijai būvēt zemniekiem jaunu saiešanu namu, jo jau esošie atrodas pārāk tālu.⁷⁴ Konsistorija uzskatīja izvirzīto pamatojumu par nepietiekamu un atteica atļaujas došanu.⁷⁵ Lieta ieilga, un bla-

kus Launkalnes saiešanas namam pacēlās jautājums arī par lūgšanas namiem Lizumā un Kurkundā, kur tas jau bija uzcelts agrāk nodegušā vietā, bet izmantot to nebija tiesības.⁷⁶ Lizumā saiešanasai zliegums tika pamatots ar iztrūkstošo mācītāja liecību par priekšdziedātāju morālo stāju.⁷⁷ Presbiteris griezās pie Tirzas un Lizuma draudžu mācītāja Šilinga ar lūgumu dot rakstisku liecību par Johanna Kemmera, Andra Prēdeļa, Johanna Grīnera un Jāņa Sviķera "morālo tīrību".⁷⁸ Kad šis strīds starp Baltijas diasporas presbiteru un Vidzemes konsistoriju, kurā hernhūtiešu pusi aizstāvēja arī muižnieks, nonāca līdz Rīgas kara gubernatoram un Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas generālgubernatoram baronam fon Pālenam, pēdējais to 1839.g. izlēma par labu brāļu draudzēm, dodams rīkojumu nelikt šķēršļus saiešanu namu atvēršanā.⁷⁹

1836.gadā izvestā baznīcu vizitācija Madlienas un Menģeles draudzēs konstatēja brāļu draudžu kustības klātbūtni. Kā liecina protokoli, tad reāli kustības piekritēju skaits esot lielāks nekā domājot, bet saiešanas vietu tur vēl neesot,⁸⁰ kas neatbilst patiesībai.

Nākošajā gadā vizitācijas komisija strādāja Liepupes draudzē un konstatēja, ka vietējie hernhūtieši apmeklējot trīs saiešanu namus - divus savā draudzē un vienu kaimiņos Skultē.⁸¹

1837.g.17.maijā civilgubernatora pavēle Nr.5121 noteica, ka brāļu draudzei jāiesūta ziņojums par saiešanu namu skaitu un to apmeklētājiem.⁸² Pēc presbitera sastādīta pārskata izriet, ka Vidzemē bija 95 saiešanu nami, no kuriem lielākā daļa - 87 - atradās privātmuižās, bet kroņa muižās - 8. Kroņa muižās bija 960 brāļu draudžu locekļi, un tie nāca no Blomes, Mārsnēnu, Mazlaices un Priekuļu muižām un Cēsu, Briežumuižas, Rubenes un Valmieras pastorātiem. Privātajās muižās bija 12 800 dvēseles, tātad Vidzemē kopā-

13 760. Visvairāk lūgšanas namu bija Apukalna un Alūksnes draudzēs-
attiecīgi 12 un 10 saiešanu. Locekļu skaits visapjomīgākais bija
Jaunpiebalgā - 1500 /100% privātmuižās/, Apukalnā - 1450 /1300
privātmuižās/, Raunā - 1170 / 1000 privātmuižās/, Smiltēnē - 1160
/ 1000 privātmuižās/, Valmierā - 1150 /1000 privātmuižās/ un Vec-
piebalgā - 1050 / 100% privātmuižās/. Šie skaitļi nepārprotami rā-
da, ka tieši privātmuižās, it sevišķi tajās, kuru īpašnieki bija
lojāli noskaņoti pret brāļu draudzi, sekmīgi varēja izvērsties
brāļu draudžu kustība. Tāpat šis pārskats liecina, ka brāļu drau-
džu kustības smaguma centrs bija pārdislocējies uz Apukalna, Smil-
tenes un Jaun- un Vecpiebalgas draudzēm, kaut arī tradicionāli
hernhūtiskās draudzes Valmierā un Raunā nezaudēja savas pozīcijas.

Lai izvairītos no konfliktsituācijām starp brāļu draudzi un
luterāņu mācītājiem, 1837.g.janvārī hernhūtiešu konference Noipi-
gastā noteica, ka pēc iespējas vairāk jātuvinās draudžu mācītājiem,
pat "naidīgi noskaņotajiem pretī jādodas laipni ar smaidu"/5.§/.⁸⁴

Tomēr, lai arī kā brāļu draudze centās izvairīties no domstar-
pībām, tās pa laikam radās. Ilgāku laiku risinājās strīds par Mad-
lienas draudzes Lielās muižas teritorijā esošo saiešanu namu Krek-
stiņu sētā.⁸⁵ Strīds izcēlās 1834.g., kad šo kopš 1820.g.pastāvošo
saiešanu ēku jaunais muižas īpašnieks pieprasīja nojaukt, jo tā vi-
ņam traucējot.Saiešana bija uzcelta ar oficiālu atļauju, pie kam
agrākais muižas saimnieks Zengebušs bija devis brāļu draudzes pie-
kritējiem līdzekļus tās celtniecībai. Pēc ieilgušā strīda guberņas
vadība nolēma, ka vecais lūgšanas nams jānojauc, bet tā vietā īpaš-
niekam jāierāda muižas teritorijā vieta jaunas ēkas celtniecībai.
Jaunajam īpašniekam fon Hānenfeldam bija jāsedz visi celtniecības
izdevumi.

Minētajā gadījumā izzīmējas tās īpatnējās attiecības, kādas

bija izveidojušās starp oficiālās varas pārstāvjiem, Vidzemes luterāņu baznīcu un muižniecību un Vidzemes brāļu draudžu kustību, un proti - valsts varas pārstāvji negribēja klaji konfliktēt ar Vidzemes bruņniecību, bet tajā pašā laikā tā centās saglabāt normālas attiecības ar hernhūtiešu kustību. Pēterburgai bija izdevīga šāda savstarpēja rīvēšanās starp brāļu draudzēm un Vidzemes vācisko muižniecību un garīdzniecību par tik, par cik tā novājināja abus. Nebūdama ieinteresēta brāļu draudzēs kā nacionālā baznīcā⁸⁶ un vācu muižniecības pozīciju nostiprināšanā, tā centās izmantot abas puses cīņai vienai pret otru, pati atklāti šajā procesā neiejaucoties.

1838.g.13.jūnijā Vidzemes ģenerālgubernātoram tika ziņots, ka pēc jaunākajām brāļu draudzes priekšnieku ziņām Baltijas provincē hernhūtiešu saiešanu namu skaits pieaudzis līdz 139, bet piekritēju līdz 29 690; vienlaicīgi parādījās viedoklis, ka ar laiku lielākā daļa iedzīvotāju kļūs par kustības piekritējiem un gala rezultātā nebūs apgabala un draudzes provincē, kur nebūtu brāļu draudžu saiešanu namu un piekritēju.⁸⁷

Kā liecina brāļu draudžu konferenču protokoli, viens no galvenajiem darba virzieniem 1838.g. bija mājas dievkalpojumu iesakpošana "nacionālo" ikdienā, kā arī rūpīga bērnu audzināšana un aturēšanās no nesātības ēšanā un dzeršanā.⁸⁸

Pirmais pasākums bija nepieciešams luteriskās baznīcas uzbrukumam lokalizācijai, proti - lai zemnieki paši veiktu savu garīgo apkopi mājās un līdz ar to atkristu nepieciešamība apmeklēt saiešanu namus, kas tik ļoti uztrauca mācītājus. Te iezīmējas arī tā samiernieciskā politika, kādu piekopa hernhūtiešu kustības vadība. Daļēji tā balstījās uz viņu mācības principu nekonfliktēt ar citām baznīcām. Šāda pasīva politika perspektīvā varēja tikai nākt par

labu Vidzemes brāļu draudžu kustības pretiniekiem, kas neatteicās no aktīvas un pat agresīvas darbības. Audzināšanas un jaunatnes izglītošanas aspekts vienmēr hernhūtismam bija aktuāls, jo izglītošanā viņi saskatīja reālu iespēju tuvināties garīgumam un dievišķā izprašanai. Arī cīņa pret pārmērībām uzturā un jo sevišķi dzertanā bija viens no Baltijas diasporas darbības pamatvirzieniem jau kopš tās sākumiem - vācbrāļi alkoholisma nelaimes izplatību uzskatīja par vienu no lielākajiem "nacionālo" postiem un tā apkarošana bija primārais uzdevums.

Lai ierobežotu brāļu draudzes izglītības iestāžu pozitīvo ietekmi uz vietējiem iedzīvotājiem, 1838.g.31.martā Iekšlietu ministrija pieņēma kārtējo normatīvo aktu, kur starp citu tika teikts, ka hernhūtiešu mācību iestādēs nekādā gadījumā nedrīkst mācīties tie bērni, kuri nav piederīgi brāļiem.⁸⁹

Jāatzīmē, ka dažāda tipa hernhūtiešu skolas un audzināšanas iestādes Eiropā un Baltijā bija ļoti populāras, jo deva labas zināšanas, izmantojot savā darbā tolaik modernus pedagogijas atzinumus. Bērnu iekārtošana brāļu draudžu mācību iestādēs kļuva par modes lietu, pie kuras centās pieturēties arī Baltijas muižniecība, gārīdzniecība un birgeri.⁹⁰

Trīsdesmito gadu otrajā pusē biežāki kļuva strīdi par saiešanu namu statusu un pastāvēšanas tiesībām. Tā, 1838.g. maijā vēl jo-projām nebija atrisinājies konflikts sakarā ar Krekstiņu saiešanu - Hānenfelds vietu jaunbūvei tā arī nebija izdalījis.⁹¹ Domstarpības radās arī Matīšu draudzes Jaunburtnieku pagastā sakarā ar Zemeļu lūgšanas namu.⁹² Tas gan bija uzcelts sen, bet 1823.g. tika slēgts. Matīšu draudzē šajā laikā pēc mācītāja domām bija ap 100 zemnieku brāļu kopu locekļi, un tie apmeklēja Celmu saiešanu Baušos, bet daži tālāk dzīvojošie devās uz saiešanu Burtnieku draudzes Garklāvos. Presbiteris Furkels cīnījās par Zemeļu saiešanas atvēršanu,

ar ko negribēja samierināties Girgensons, uzskatīdams, ka pirmais tur noturēšot sanāksmes citu draudžu zemniekiem, būdams ārpus mācītāja kontroles.

Valmieras draudzes gans Valters tā paša gada decembrī vēstulē Furkelam pārmeta, ka brāļu draudžu rīta lūgšanas stundas esot par iemeslu baznīcas dievkalpojuma kavējumiem, bet prezbiters to kategoriski noliedza.⁹³

Samērā ass izvērtās konflikts starp Apukalna mācītāju Berkholu un turienes brāļu draudzes priekšlūdzēju Ratnieku Ērmani.⁹⁴ Pēdējam kā apsūdzība tika izvirzīta tiesību pārkāpšana - viņš noturot stundas, nolasot ne tikai apstiprinātu tekstu, bet Jāpkalna saiešanā un Cīruļu lūgšanas namā nodarbojoties arī ar brīvu runu teikšanu. Mācītājs Ratnieku jau kopš pavasara vairākkārt brīdinājis, bet viņš ik pa laikam "kaut ko pastrādājis" - noturot runas un mācību stundas, musinot, apsmejot mācītāju.⁹⁵

Lai panāktu lielāku kontroli pār brāļu draudzēm, luteriskā baznīca prasīja visu saskaņot ar draudzes mācītāju vai pat konsistoriju. Saiešanu priekšdziedātājus jeb priekšlasītājus vajadzēja vispirms stādīt priekšā mācītājam un saņemt viņa piekrišanu. 1838. g. Cēsu pastorāta Pinderu pagastā esošajā saiešanā par jaunajiem priekšlasītājiem bija izraudzīti Kampju Jānis Kampe un Sārmu Jānis Kampe, par kuriem mācītājs Punšels izteicies atzinīgi, respektīvi - piekritis viņu kandidatūrām.⁹⁶

1839.g. Noipigastas konferencē atzinīgi novērtēja iepriekšējā gadā izvirzīto uzdevumu aktivizēt mājas dievkalpojumus, atzīmējot, ka dažviet esot sasniegti itin labi rezultāti, sakarā ar ko šis virziens esot jāturpina.⁹⁷ Kustības vadība Hernhūtē kopsadarbībā ar Vidzemes brāļu draudžu vācisko virsvadību centās pēc iespējas mazāk konfliktēt ar Vidzemes luterisko baznīcu, kas, savukārt, mazināja zemniekos interesi par kustību; zuda tās patstāvība un pret-

spēka loma attiecībā pret oficiālo baznīcu. Iespēja sanākt kopā uz sanāksmēm saiešanu namos un justies tur brīvi no vācu garīgās uzraudzības bija tas apstāklis, kas noteica kustības popularitāti latviešu zemniecībā.

1839. gadā Vidzemes latviešu daļā bija 98 saiešanu nami, kurus apmeklēja 26134 vidzemnieki, kā arī viena zāle Rīgā ar 250 latviešiem.⁹⁸ Dotais pārskats ievieš zināmu skaidrību brāļu draudžu statistikā, jo pēc tās var atšifrēt tās iedzīvotāju kategorijas, kas ietilpa uzskaitē. Tā, Hernhūtes arhīvā esošajos sarakstos figurē divas grupas - "uzņemtie" un "kopējie" apmeklētāji. Birkavas iecirkņa piekritēju saraksts, kas atrodas LCVVA, būdams kopējā pārskata sastāvdaļa, atsedza šīs uzskaitītās piekritēju kategorijas, un proti, - "uzņemto" grupā ietilpst "draudzes ļaudis", bet kopējais jeb summārais skaits iegūts, "draudzes ļaudīm" pieskaitot "pulka ļaudis" - klašu un kopu vecākos, priekšdziedātājus, palīgus un citas amatpersonas. Līdz ar to secinām, ka šajos pārskatos nav pieskaitīti tie zemnieki, kuri brāļu draudzē uzņemti nebija, bet tās pasākumus apmeklēja vairāk vai mazāk regulāri, un proti - t.s. gaidītāji, kuru skaits bija vērā ņemams.^x

Distriktos situācija bija sekojoša: Furkela vadītajā Jaunvelķu distriktā 28 saiešanās bija 3127 uzņemtie un 5106 vispārējie locekļi, Burkēna Vēberhofas distriktā - 22 saiešanās 3649 uzņemtie un 4678 vispārējie locekļi, Freitāga Lindheimas distriktā - 27 saiešanās 5655 uzņemtie un 7534 vispārējie, Barta Birkavas distriktā - 21 saiešanās 5559 uzņemtie un 8816 vispārējie locekļi, kopā - 17 990 uzņemtie un 26 134 vispārējie locekļi. Attiecībā uz pēdējo distriktu jāpiebilst, ka LCVVA atrastais Birkavas pārskats ienes zināmas

^x Skat. Barta piebildi viņa 1829.g. ziņojumam.

korektūras - summārais locekļu skaits distriktā bija 8825, jo Lieldulejas saiešanā pulka ļaudis bija 59 un draudzes ļaudis, kas kopsummā dod 205 piekritējus /locekļu skaitu sīkāk pa draudzēm un saiešanām skatīt 7. tabulā/.⁹⁹

Sakarā ar tikko minēto pārskatu par kustības piekritēju skaitu nepieciešams minēt dažus faktus. Tā, 1839. gadā Vidzemes baznīcu vizitācijā Burtnieku draudzē turienes mācītājs izteicās, ka viņa draudzē esot apmēram 100 brāļu draudzes locekļu.¹⁰⁰ Šis skaitlis nesakrīt ar iepriekšminētā pārskatā sniegto, kur tas divreiz lielāks. Mācītājs vizitācijas komisijai paskaidrojis, ka abus draudzes teritorijā esošos hernhūtiešu saiešanu namus viņš regulāri uzraugot, turklāt saiešanas tur nenotiekot naktīs, bet gan no rīta pirms baznīcas dievkalpojuma un pēcpusdienā pēc tā. Limbažu draudzē, kur gan nebija nevienas saiešanu vietas, daži brāļu draudzes piekritēji bijuši pašā pilsētas apkaimē, bet 50 dvēseles Viļķenē Katrīnas muižā, kaut gan tie pēc mācītāja domām esot ienācēji no Dzērbenes.¹⁰¹ Brāļu draudzes locekļu esamība draudzē, kurā nav saiešanu vietas, liecina par to, ka hernhūtiešu kustības piekritēji bija izplatīti, nekā to spēja aptvert saiešanu vietas. To apliecinājis arī Rīgas baznīcas apriņķa prāvests E.Fēre, norādīdams, ka Madlienā un Krimuldā saiešanu nav, tomēr vairāki zemnieki ir brāļu draudzes locekļi; hernhūtieši esot arī Siguldā, Lēdurgas un Turaidas draudzēs; pēc prāvesta personīgajām domām tur esot arī kāda saiešanu vieta.¹⁰²

Interesantus faktus sniedz materiāli par Mazsalacas Valtenberga muižas Jaunkaktiņu saimnieku Kristapu Kaktiņu.¹⁰³ Viņš esot noturējis vairākus sabiedriskus sprediķus un brīvas runas, kā arī uzbūvējis savās mājās speciālu kambari ar 4 glāžu logiem, kur noturot dievvārdus. Noskaidrots, ka Kaktiņš sprediķojis Jaunvilklausņu mājās 1839.g.17.februārī, kur notikusi ūtrupe un sanācis daudz tautas. Kā atzīmējusi Valtenberga muižas pagasta tiesa, sprediķojis

Kaktiņš "bez grāmatas, no galvas un interesanti".¹⁰⁴

Lai mazinātu brāļu draudžu ietekmi, vajadzēja ierobežot tās darbību. Šajā sakarā 1839. gada 24. marta Svešo konfesiju garīgo lietu departamenta izdotā normatīvā aktā mācītājiem tika ieteikts pārņemt atkal savās rokās visus garīgos rituālus, kurus veica brāļu draudžu tētiņi, kā arī kavēt brāļu draudžu darbību ar dažādiem aizliegumiem. Lai ierobežotu 12 Baltijas diasporas diakonu darbību, rekomendēja izveidot sarakstus, kas reglamentētu viņu darbības areālu, respektīvi - atņemt tiesības brīvi pārvietoties un noturēt sprediķus. Dokuments arī atgādināja, ka hernhūtiešu mācību iestādēs drīkst mācīties tikai kustības locekļu bērni, bet saiešanu namu celšanas atļauju iegūšana pakļaujama vispārīgai baznīcu ēku būves atļauju saņemšanas kārtībai.¹⁰⁵

Tā Vidzemes luteriskā baznīca saņēma laicīgās varas atbalstu cīņā pret hernhūtiešu brāļu draudžu kustību.

Tās stimulēti, mācītāji biežāk bez nekāda redzama iemesla sūdzējās pat brāļu draudzēm un to darbiniekiem. 1839. gada janvārī Matīšu mācītājs Girgensons, piemēram, cēla iebildumus pret to, ka Celmu saiešanā pēc priekšdziedātāja nāves viņa vietā ieceltais nav stādīts priekšā mācītājam piekrišanu saņemšanai.¹⁰⁶ Interesanti šo gadījumu vērtējis savā vēstulē presbiteram Furkelam Mārcis Garklāvs 1839. gada 2. janvārī:¹⁰⁷ mācītājs gribējis brāļu kopā atbildīgā amatā "iefiltrēt" sev uzticamu cilvēku, tādējādi turot draudzi sev paklausīgu. Te iezīmējās tā tendence, kas jo aktuāla kļuva 40. un 50. gados, un proti - kampaņa hernhūtiešu saiešanu namus pārņemt baznīcas pārziņā, padarot tos par "baznīcas saiešanām".

Vidzemes oficiālā baznīca ar konsistoriju priekšgalā rūpīgi raudzījās, lai visi brāļu draudzes lūgšanu nami būtu zināmi un pār-raugāmi. Ja tika uzcelts jauns nams jeb saiešana pārcelta uz citu-rieni, vecā ēka bija jānojauc. Tā, 1839. gada jūlijā konsistorija

deva atļauju Smiltenes draudzē pārceļt saiešanu no Ēmuriem uz Ķo-
ķu sētu ar noteikumu, ka vecais saiešanu nams tiek nojaukts.¹⁰⁸

19.gs.40.gadu sākumā Baltijā izplatību ieguva atturības kus-
tība un sātības biedrības. Šo momentu ņēma vērā arī brāļu draudzes,
un 1840.g.februārī kārtējā konferencē Noipigastā tika noteikts,
ka, atbalstot atturības kustības centienus, Baltijas diasporas ko-
pām jāatsakās pieņemt savā pulkā tādus ļaudis, kas "zināmi kā deg-
vīna mīlētāji".¹⁰⁹

Pēc iepriekšējā gadā izstrādātā priekšlikuma 1840.g. bija sa-
gatavots saraksts, kas noteica konkrētas sprediķošanas vietas 12
Baltijas diasporas diakoniem.¹¹⁰ Vidzemē latviešu draudzēm tie bi-
ja: 1.diakons Neumans Rīgā; 2. diakons Burkāns Valmieras apriņķa
Straupes draudzē Kūduma muižā; 3. diakons Freitāgs Valkas apriņķa
Apukalna draudzē Lindheimas muižai tuvumā esošajā saiešanā; 4.dia-
kons Barts Smiltenes draudzē Birkavai blakus esošajā Biksējas mui-
žā. Vienlaicīgi draudžu mācītājiem, baznīcu priekšniekiem un pār-
minderiem tika uzdots sekot, lai nenotiktu slepenas saiešanas, bet
saiešanu nams saiešanu laikā būtu atvērts un diakoni patiešām spre-
diķotu tikai viņiem paredzētajā lūgšanu namā.

Tādējādi, ar 19.gs.40.gadiem Vidzemes luteriskā baznīca uzsā-
ka pret brāļu draudzi aktīvu kampaņu, kuras uzdevums bija panākt
šīs kustības iznīdēšanu Baltijā, jo tā jūtami apdraudēja baznīcas
pozīcijas un lādz ar to vācu muižniecības privilēģijas Latvijā un
Igaunijā.

Situācijas nopietnība atspoguļojās arī kārtējos hernhūtiešu
konferenču materiālos.¹¹¹ Maija konferencē Noipigast'ā kā nepie-
ciešams pasākums tika ieteikts atsevišķas runas vācbrāļu vietā uz-
ticēt "nacionālkalpotājiem". Tomēr radās arī šaubas par nepiecie-
šamību vispār turpināt darbošanos Baltijas diasporā - šis jautā-
jums tika skarts augusta konferencē, kur tika apspriestas draudžu

darbības formas jaunajos apstākļos, jo kopās esot daudz gadījuma cilvēku un tās esot mācītāju galvenais uzbrukuma objekts.

19.gs.40.gadu sākumā Vidzemes brāļu draudžu piekritēju skaits stabilizējās, bet, pastiprinoties baznīcas uzbrukumiem kustībai, bija gadījumi, kad atsevišķi zemnieki to pameta. Par to liecina 1841.g.14.augustā parakstītais pārskats par piekritēju skaitu.¹¹² No tā izriet, ka Vidzemē bija 17 805 uzņemto saiešanu apmeklētāji; pa distriktiem tie sadalījās sekojoši:Jaunveļķos - 3260, Vēbershofā - 3251, Birkavā - 5659 un Lindheimā - 5635 /sadalījumu pa draudzēm skatīt.8.pielikumā/. Daudzskaitliskākās hernhūtiešu kopas bija Apukalna draudzē - 2520, Alūksnes - 1812, Raunas - 1392, Jaunpiebalgas -2415 un Vecpiebalgas - 1046. Ja Apukalna draudzes zemnieku skaits šajā laikā svārstījās ap 3,3 - 3,5 tūkstošiem, tad pamats lēst, ka šajā draudzē 72% līdz 74% zemnieku bija brāļu draudžu uzņemtie locekļi, kuriem klāt būtu jāpieskaita arī pulka ļaudis un neuzņemtie saiešanu apmeklētāji. Līdz ar to pilnīgi pamatoti saprotams Hupela "Ģeogrāfiskajās ziņās" atrodamais apgalvojums par hernhūtiešu lielo ietekmi uz draudzes zemnieku dzīvi.¹¹³

Augstāk uzskaitītos datus lietderīgi komentēt ar attiecīgā gada Vidzemes baznīcu vizitāciju novērojumiem. Straupes draudzē tika liecināts, ka te kustība darbojās tāpat kā agrāk un tās teritorijā ir 7 saiešanu vietas; mācītājs komisijai piebilda, ka tās visas atrodoties viņa uzraudzībā un tiekot bieži kontrolētas.¹¹⁴ Rubenē vizitātoriem tika atbildēts, ka esot daži piekritēji un viens saiešanas nams.¹¹⁵ Siguldas draudzē tika vēstīts, ka Paltmales muižā tikai daži ir brāļu kopā, un viņiem pieder sava saiešanu ēka.¹¹⁶ Kā izriet no komisijas protokola, pērminderis bija mācītāja uzticības persona un ziņoja par lūgšanas namā notiekošo. Madlienā saiešanu nams jau nedarbojās ilgāku laiku, jo vairākus gadus atpakaļ kļuvis liesmām par upuri, turpretī piekritēju draudzē joprojām netrūkstot; tie esot nesen uzcēluši jaunu saiešanu

namu, sakarā ar ko izcēlies konflikts ar mācītāju un neesot skaidrības, vai jaunā celtne likumīga un jāiesvēta.¹¹⁷ Lēdurgā komisija sastapās ar ievērojamu skaitu piekritēju, kam piederēja 2 lūgšanu nami, kas bija celti jau sen; tos ik mēnesi mācītājs apmeklēja.¹¹⁸

1841. gada novembrī ar Rīgas ģenerālgubernatora lēmumu tika uzcelta jauna saiešanu ēka Krekstiņu sētā, un Furkels šajā sakarā lūdz Madlienas mācītāju Šollu iesvētīt to.¹¹⁹

Augstāk minētam Maīja konferences viedoklim nepiekrita viens no izcilākajiem Baltijas diasporas vācbraļiem presbiters Furkels, kas sevi bija parādījis kā konsekvents un godīgs vietējo zemnieku tiesību aizstāvētājs. 1841.g.novembrī viņš no Jaunveļķiem rakstīja viceprezidentam sekojošu vēstuli: "Beidzot Jūs man atļaujiet pateikt kādu vārdu par saiešanu politisko nozīmi... Vietējo zemnieku stāvoklis te nav viegls, viņi atrodas zem spiediena, un muižnieku pakļautībā, kuri ne vienmēr dara, kas ir likumīgi. Tāpēc saiešanu nami ir vietas, kur ļaudis beidzot var sapulcēties starp savējiem, uz klausīt kāda no savas vides uzrunu jeb arī paši ko teikt, vismaz tādējādi ārēji uzelpot brīvi; turklāt, un tas ir ļoti svarīgi, viņu norūpējušās sirdis saņem mierinājumu tādā formā, kas nesaistās ar piespiešanu un ir viņiem patīkama." ¹²⁰

Vidzemes brāļu draudžu kustības pretinieki, apzinādami kustības pozitīvo ietekmi uz vietējiem zemniekiem, ar 1841.g.15.decembra konsistorijas pavēli prāvestus un mācītājus aicināja pieņemt visas pūles "aizmaldījušos avju" atgriešanā.¹²¹ Bet, lai panāktu oficiālās baznīcas sašķobītās reputācijas uzlabošanu, jāņemot vērā, ka ar brāļu draudžu piekritējiem esot jāapietas uzmanīgi, jo pretējā gadījumā plaisa par sliktu luteriskai baznīcai var tikai palielināties.¹²² Šādu nostādni diktēja arī konkrētā vēsturiskā situācija - zemnieku pāreja pareizticībā. Sakarā ar to tika uzdots par pienākumu: 1/ lai mazinātu diakonu ietekmi, mācītājiem "jādu-

bulto amata centība un ar nenogurdināmu sparū ģārūpējas par dvēseļu aprūpi"; 2/ ar draudzīgu un maigu apmācību brāļu draudžu piekritēji jāatgriež baznīcā; lai tos tad stabilāk piesaistītu luterānismam, nepieciešams pārņemt no hernhūtiešu institūta noderīgāko, piemēram - vecāko kārtu, tādējādi pakāpeniski mazinot diakonu ietekmi.¹²³

Tikko pieminētā konversijas kustība jeb zemnieku pāriešana ortodoksālajā pareizticībā nopietni satrauca Baltijas sabiedrību. Ņemot vērā nenoliedzami lielo hernhūtiešu kustības ietekmi zemniecībā, Vidzemes vadība nolēma griezties pēc palīdzības pie brāļu draudžu vadītājiem. Kā liecina Jaunpigastas konferences protokoli, 1841.gada nogalē presbiters Furkels kopā ar brāļiem Bartu un Burkēnu pēc civil- un ģenerālgubernātorā izsaukuma ieradās Rīgā, kur viņiem lūgts, izmantojot visas viņu arsenālā esošās iespējas, nomierināt zemnieku starpā radušos satraukumu.¹²⁴ Kā liecina turpmākā notikumu attīstība, tad brāļu draudžu apvidos pārejas gadījumu vispār nebija jeb arī to bija minimāls skaits, kamēr baznīcu draudzēs, kurās hernhūtiešu kopas un to piekritēji nebija, pareizticībā pārgāja relatīvi liels skaits zemnieku.

Joprojām aktuāls brāļu draudžu vadībā bija jautājums par turpmāko darbības stilu. Smagu triecienu kustībai deva 1839.g. ministrijas rīkojums, kas aizliedza uzņemt brāļu kopās jaunus locekļus; netrūka spēku, kas pielika visas pūles, lai šis rīkojums tiktu izpildīts bez ierunām.¹²⁵ Bet šis pavēles bezierunu ievērošana faktiski nozīmētu kustības nāvi, jo dažu gadu desmitu laikā tā bez jaunu spēku pieplūduma fiziski iznāktu. Tādējādi Baltijas diasporas pastāvēšana kļuva problemātiska. Pastāvēja viedoklis, ka no tās jāatsakās; citi aicināja ignorēt Baltijas oficiālo iestāžu rīkojumus un pavēles un turpināt darbību, bet trešie mudināja atgriezties pie "klusā gājiena" darbības veida.

Situācijas nopietnību apstiprināja arī Jaunpiebalgas brāļu draudzes locekļu vēstule landmaršalam Hāgemeisteram 1842. gada 8. oktobrī.¹²⁶ Atcerēdamies brāļu draudžu kustības atnākšanu Piebalgā, viņi rakstīja: "Priekš kādiem 30 gadiem še iekš Jaunpiebalgas un citos nāburgos bija liela garīga tumsonība un dieva neatzīšana, ka tie ļaudis visvisādā blēdībā dzīvoja: zagšanā, burvībā un elka dieviem upurēšanā, melošanā, dzeršanā un visādi pasaules trokšņi visās malās atskanējuši. Svētdienās bij baznīca tukša un ļaudis krogos atradās, kur savu svētību, ko dievs bij devis, negodīgi iztērēja, un caur to gāja zagti. Visvairāk no muižas laukiem tapa zagti, tāpēc ka paši to nopelnīja. No dieva rakstiem maz lāga lika, - kad svētdienā baznīcā sprediķis tapa turēts, par to brītiņu gāja uz krogu dzert. Meldijas dziedāt pavisam nemācēja. Baznīcā tāpat kā tie bezprātīgie lopī kļiedza, viens par daudz, otrs atkal ko zingēdams, viens vārdu jau bij beidzis, otrs atkal to pašu iesāka... No 1812.g. kādi Jaunpiebalgas valsts locekļi iesāka brāļu saiešanas apmeklēt...Tika pārtrauktas dzeršanas...savākta nauda un uzcelts lūgšanas nams". Tālāk rakstītāji, atzīdami kustības pozitīvo ietekmi, ar nožēlu attēloja situāciju - daudzie likumi tiktāl ierobežojusi kopu darbību, ka vairs nekas nav atļauts, iestājies panīkums un zemnieki par to nobēdājušies, pie kam atkal novērojama to negatīvo parādību atdzimšana, kuras hernhūtieši bija iznīdējuši.

Atzīmējot Vidzemes brāļu draudžu pastāvēšanas 100.gadskārtu, Baltijas diasporas pārstāvis Pēterburgā Nīlsens secināja, ka to piekritēju skaits pārsniedzis 60 000, un tie pulcējoties 255 saiešanu namos.¹²⁷ Ar nožēlu tomēr esot jārunā par tām negācijām, ar kādām savā darbībā nācās sastapties kustībai: "...kopš dažiem gadiem konsistorija, pakļaudamās dažu savu locekļu maldīgajiem uzskatiem un naidīgajam garam, sākusi uzskatīt par aizdomīgu brāļu draudžu

garīgo darbību un daudziem tūkstošiem zemnieku par apbēdinājumu nonākusi tiktāl, ka gatava šo kustību ierobežot un pat apspiest... Ir aizgājuši pat tik tālu, ka sabiezināti ev.brāļu nodomi - mēģina apgalvot, ka viņi tiecas nelaist zemniekus uz baznīcu". Tālāk savā jubilejas rakstā viņš atgādināja, ka nedrīkst neredzēt brāļu draudžu darbības pozitīvās sekas, ko varot apliecināt arī vietējie muižnieki. Sakarā ar to pareizākā attieksme pret Vidzemes brāļu kopām būtu visu aizliegumu un ierobežojumu atcelšana.

Kā liecina Naipigastas 1844.g.janvāra konferences materiāli, tad turpmākās rīcības plāns attiecībā uz Baltijas diasporu vēl nebija izlēmts.¹²⁸ Atceroties vēl samērā nesenā pagātnē beigušos "klusos gājienus", kad vācbrāļiem bija vājas iespējas kontaktēties ar "nacionālajiem" palīgiem un strādniekiem, bet pulciņu un kopsapulces un vēl jo vairāk bērnu stundas apmeklēt bija faktiski neiespējami, Vidzemes vācbrāļi secināja, ka atgriešanās "klusā gājiena" darbības sliedēs nekādu labumu nenesīs; naivi bija arī cerēt, ka kustības pretinieki šajos pagrīdes apstākļos pārtrauks uzbrukumus hernhūtiešu kopām.

Ap 1844.g. sarakstītajā apcerējumā "Baznīcas cīņa pret sociētāti", kurš pieder hernhūtisma pretinieka spalvai,¹²⁹ atzīts, ka šī cīņa sastopas ar daudzām grūtībām un kavēkļiem, kas neļauj oficiālajai baznīcai sekmīgi tikt galā ar separātisko sociētāti, turklāt arī pats cīņas attēlojums esot diezgan sagrozīts. Par vienu no galvenajiem vaininiekiem nosauca muižniecību, respektīvi - to tās daļu, kura ar simpātijām raudzījās uz kustību. Raksta autors aicināja visus nostāties stingrās pozīcijās - hernhūtiešu nometnē vai ev.luteriskās baznīcas klēpī.

Smags trieciens Vidzemes brāļu draudžu kustībai bija Iekšlietu ministrijas dotās tiesības Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes kon-

sistorijām pārņemt luterāņu mācītāju pārziņā un aprūpē brāļu draudžu saiešanas namus.¹³⁰ Tā kā jau ar 1836.g. tika likti šķēršļi jaunu locekļu uzņemšanā, tad laika gaitā atsevišķas saiešanas sāka panīkt un, nespēdamas vairs pretoties mācītāju uzbrukumiem, bija spiestas pakļauties viņu diktātam.

1845.g. Vidzemi atkal satrauca konversijas kustības vilnis. Vidzemes laicīgā un garīgā virsotne nu ar zināmām cerībām raudzījās uz brāļu draudzēm. Vidzemes provinciālkonsistorijas landrāts R.fon Samsona savā "Memoire" no 1845.g. 12.novembra, adresēta ministra palīgam slepenpadomniekam Siņavinam, norāda, ka tieši brāļu draudze varētu "ļoti labi pakalpot" - palīdzēt noturēt zemniekus luterāņu baznīcas aprūpē.¹³¹

Zīmīgu norādi devis Jaunveļķu distrikta vadītājs un Baltijas diasporas presbiters Furkels "Ziņojumos par brāļu draudzi" sakarā ar 1845.g. notikumiem:pareizticīgā baznīca pat sliktos laika apstākļos spējot pulcēt uz dievkalpojumu lielu cilvēku skaitu, bet tikai tajās draudzēs, kur nav saiešanu.¹³²

Arī brālis Freitāgs no Lindheimas distrikta savā ziņojumā 1845.g. apstiprināja Furkela izteikto, in p̄toti - "brāļu draudžu saiešanu vietas līdz šim parādījušas sevi kā drošu aizsargvalni pret atkrišanu".¹³³ No apmēram 4000 Lindheimas distrikta piekritējiem tikai 7 izstājušies no hernhūtiešiem. Freitāgs devis arī pārskatu par saiešanu skaitu atsevišķos apvidos un tur dzīvojošo pārgājēju skaitu: 1.Jaunlaicēnē - 4 saiešanas, neviena pārgājēja; 2.Romskalna un Kroplaicene - 1 saiešana, 10 pārgājēji pareizticībā; 3.Veclaicene - 1 saiešana, 7 pārgājēji; 4.Korneta muiža - nevienas saiešanas, lielākā tiesa zemnieku pārgājuši pareizticībā; 5.Jaunroze - 1 saiešana, 4 pārgājēji; 5.Mārtiņkalns - 1 saiešana, neviens pārgājējs; 7.Apē - 1 saiešana, neviens pārgājējs; 8.Korval - 1 saiešana, neviens pārgājējs.

Kā liecina 1845.g. baznīcu vizitācijas protokoli, Liepupes brāļu draudzes piekritēji joprojām darbojās un tiem piederēja 3 saiešanu nami¹³⁴; Rubenes kopā esot daži piekritēji, kuriem arī savs lūgšanas nams.¹³⁵

Ievērojamus panākumus cīņā pret hernhūtiešiem guva Valmieras draudzes mācītājs F.Valters, kura draudze pie tam bija noturīga arī pret konversijas kustību. Interesi izraisa viņa raksts 1845.g. Rīgas izdevumā.¹³⁶ Tajā autors norāda, ka 1834.g.14.aprīlī, 1836.g. 12.martā, 1838.g.31.martā un 1839.g.24.aprīlī pieņemtie akti tik-tāl ierobežojuši brāļu draudžu darbību, ka tām faktiski atņemtas visas 1817.g. "Žēlastības vēstules" dotās privilēģijas. Ja agrāk lūgšanas namu būvei pietika ar zemes īpašnieka un pilsētas galvas atļauju, tad pēc 1834.g. un 1839.g. normām bija nepieciešams ne tikai ievērot Baznīcas likumu 17. un Instrukcijas 23. un 24.paragrāfus, bet arī savlaicīgi par to jāinformē konsistorija un Iekšlietu ministrija. Ar to Vidzemes brāļu draudžu pretinieks uzskatāmi parādīja, ka luteriskā baznīca ar carisma birokrātiskās mašīnērijas palīdzību uz zemnieku iniciatīvu balstītai kustībai atņēma reālas attīstības iespējas, pakāpeniski to padarot par atmirstošu luteriskās baznīcas piedēkli.

Lai cīnītos pret pāreju pareizticībā, tika apspriesta iespēja uzņemt jaunus locekļus brāļu draudzēs.¹³⁷ Domājams, ka šis pasākums notika ar luteriskās baznīcas piekrišanu - respektīvi, tā bija piekāpšanās sarežģītos apstākļos. Kā liecina 1846.g.jūlija Noipigastas konferences materiāli, 7 baznīcu draudzēs - Alūksnes, Apukalna, Burtnieku, Limbažu, Piebalgas, Smiltenes un Tirzas - bija zināmi šādi fakti.¹³⁸ Vienlaicīgi brāļu draudzēs pieņēma lēmumu, pēc kura tie kopas locekļi, kuri pāries jeb tikai pierakstīties pāriešanai ortodoksālajā pareizticībā, tiks izslēgti no societas.¹³⁹

Joprojām aktuāla bija brāļu draudžu tālākā darbība un pastāvēšana. Uz iespējamo Vidzemes brāļu pārvietošanu uz Sareptas koloniju Pievolgā Baltijā skatījās noraidoši, jo tas nozīmētu vietējās diasporas un 1817. gada privilēģiju likvidēšanu.¹⁴⁰

1846.g.Vidzemes baznīcu vizitācijas protokoli uzrāda vēl līdz šim nezināmo Liezeres draudzi, kurā darbojās brāļu kopu piekritēji.¹⁴¹ Kā komisijai liecināts, vietējiem hernhūtiešiem jāapmeklējot lūgšanas nams citās draudzēs, jo Liezerē gan pirms 22 gadiem esot saiešanu ēka uzcelta, bet neiesvētīta un līdz ar to bez tiesībām darboties. Darbībā pret brāļu kopām luterāniskā baznīca pārāk izvēlīga līdzekļu izvēlē nebija. Ja tas bija izdevīgi, tā jezuitiskā veiklībā pielietoja klajus apmelojumus, ja mērķtiecīgi, nekaunējās arī sadarboties ar tām, oportunistiski pielāgojoties hernhūtiešu tradīcijām un stilam. Zināms apliecinājums šādai metožu maiņai ir Vidzemes konsistorijās arhīvā esošais "Votum in der Herrnhuter-Sache", kas tapis 1846.g.¹⁴² Tajā izvirzīts retorisks jautājums: "Vai ir tagad laiks iet uz sadarbību ar brāļu draudzes diakoniem jeb arī tā jāpārtrauc?" Tālāk autors pats atbild, un proti - sadarbība ar brāļu draudzi dotajā momentā būtu vēlama, jo "Hernhūte ir kļuvusi par spēku baznīcā, kas tapis tai /luteriskai baznīcai - G.S./ bīstams", presbiteram un diakoniem esot liela ietekme uz zemniecību. Tajā pašā laikā, kā atzīmēja raksta autors, sadarbības noliegšana var nest lielas briesmas baznīcai. Nespējot izšķirties par konkrētu tālāko rīcību, raksts iesaka mācītājiem veikt rūpīgāku saiešanu namu kontroli un aizliegt visu, kas ir pret Baznīcas likumiem, pamazām izspiežot diakonus no lūgšanu namiem, galveno lomu uzņemoties pašiem mācītājiem, jā saglabājot brāļu kopās "nacionālajiem" tīkamo veco kārtību, jo tikai tā mācītāji ātrāk varēsot iemantot zemnieku uzticību.

Šāda baznīcas pozīcija - šķietama sadarbība ar hernhūtietiem, izmantojot viņu saiešanu sistēmu, bija bīstama brāļu draudzēm, it sevišķi tām kopām, kur bija vāji un nepieredzējuši saiešanu vadītāji. Saiešanas, kuru priekšdziedātāji bija pieredzējuši, spēja saglabāt savu neatkarību, kas cēla saiešanu vadītāja autoritāti un visas attiecīgās kopas pašapziņu.

Luteriskās baznīcas uzbrukumu ietekmē brāļu draudžu kustībā sāka parādīties arvien vairāk plaisu un pat sāka uzrādīt šķelšanās pazīmes. Kā 1847.g. vecāko konferencē ziņoja kāds brālis no Vidzemes, slēgto pulcēņu saiešanas, kas bija domātas kā zināms "klusā gājiena" darbības stila atdātinājums, nav guvušas atbalstu vietējos zemniekos; kustība sāka pamazām izsīkt, pie kā pēc ziņotāja domām vainojama augstā mirstība, it sevišķi epidēmisko slimību laikā, bet jaunus locekļus uzņemt nedrīkstēja.¹⁴³ Ziņojuma autors norādīja konferencē, ka augstāk minēto normatīvo dokumentu izdošana kļuvusi par iemeslu kustības panīkumam.

Tā paša gada jūlijā Noipigastas konferencē tika atzīmēts, ka daļa brāļu draudžu palīgu, būdami draudzīgās attiecībās ar mācītājiem, darbojoties kopīgi, turpretī citur no pēdējiem vairoties. Vidzemē izveidojušies 4 veidu saiešanu nami: 1. brāļu draudzes saiešanu nami; 2. baznīcas saiešanas nami; 3. laukskolas kā saiešanu vietas /parasti brāļu draudžu ietekmē/; 4. baznīcas saiešanu nami, kuros mēģina realizēt ideju par ev.luterisko brāļu societāti ar pēc iespējas minimālāku hernhūtisko elementu klātbūtni.¹⁴⁴

1847.g. janvārī presbiteram Furkelam tika pieprasīts iesūtīt Vidzemes laicīgai vadībai un konsistorijai pārskatu par saiešanu vietām. Februārī tas tika iesniegts, un pēc tā izriet, ka Furkela vadītajā Jaunvelķu distriktā bija 27 saiešanu nami, no kuriem 8 - visi Valmieras draudzē - atradās mācītāju pārziņā; Burkēna vadītajā Vēbershofas distriktā no 21 saiešanu nama gandrīz puse atradās

brāļu draudžu pārziņā; arī Lindheimas distriktā diakons Freitāgs kontrolēja visus 27 saiešanu namus.¹⁴⁵ Vienīgais Rīgas saiešanu nams atradās diakona Neumaņa pakļautībā.¹⁴⁶ Līdz ar to kopsummā Vidzemes latviešu daļā bija 96 saiešanu vietas, no kurām 78 joprojām bija t.s. brāļu draudžu saiešanas, bet 18 bija kļuvušas par "bazuņas saiešanām."

Šis pārskats nesniedz piekritēju skaitu, bet, kā liecina Freitāga ziņojums no Lindheimas par darbību distriktā no 1847. līdz 1850.g., tad pa šo laiku par spīti daudzajiem ierobežojumiem un aizliegumiem, saiešanu namos uzņemts vairāk nekā 1600 dvēseļu, bet t.s. atmodināto skaits esot vēl lielāks.¹⁴⁷ Šajā ziņojumā attiecībā uz 1847.g. Freitāgs atzīmēja pieaugošo vienaldzību pret brāļu draudzēm zemnieku starpā, it sevišķi vecāku starpā, - tie, aizbīdinādamies ar dažādiem iemesliem, arī nabadzību un drēbju trūkumu, nevedot bērnus uz saiešanām un bērnu stundām.¹⁴⁸

Kā liecina 1847.g.februārī Valmieras bruga tiesas iesūtītais ziņojums Vidzemes civilgubernātoram, tās pārzināmajā Valmieras apriņķī bija 1315 brāļu draudzes piekritēji: Alojās draudzē - 13, Burtnieku - 182, Dikļu - 180, Liepupes - 62, Matīšu - 55, Rubenes - 20, Sv.Katrīnas - 28, Straupes - 203, Valmieras - 411 un Umurgas - 161.¹⁴⁹ Kaut arī nav zināma dotā pārskata sastādīšanas sistēma, šķiet, ka tajā dotie skaitļi ievērojami samazināti un neatbilst reālajam stāvoklim, par ko liecina arī 1849.g. dati.

1847.g. vairākās draudzēs pabija Vidzemes baznīcu vizitācijas komisija. Tās protokoli liecina, ka Madlienās - Mengeles draudzē joprojām darbojas brāļu draudzes locekļi, un tiem bija savs saiešanu nams Lielā muižā Krekstiņos.¹⁵⁰ Siguldā arī bija saiešanu nams Paltmales muižā Slāņos, bet tā priekšdziedātājs vienlaicīgi bija baznīcas pērminderis.¹⁵¹ Kaimiņos Turaidas draudzē brāļu draudžu piekritēji bijuši Vidrižu un Nabes muižu teritorijā, kuriem piede-

rējuši divi saiešanu nami; priekšdziedātāji tur bija Pēteris Nezdīņš, Kārlis Romblats un Sīmanis Šauriņš.¹⁵² Limbažos gan bija hernihūtiešu piekritēji, tomēr sava saiešanas nama te vairs nav bijis, jo to savā pārziņā pārņēmis vietējais draudzes mācītājs.¹⁵³ Līdzīgi bija Zaubē, kur dzīvojošie brāļi un māsas saiešanas apmeklēja kaimiņu draudzēs.¹⁵⁴ Zaube kā brāļu draudžu kustības izplatības apvidus agrāk netika minēta; iespējams, ka te hernihūtieši parādījies kaimiņu draudžu - Siguldas un jo sevišķi Vecpiebalgas - ietekmē.

Kaut arī 19.gs.40.gadu nogalē brāļu draudžu kustība Vidzemē sāka pārdzīvot ar vien lielākas grūtības, tomēr tās spēks un ietekme vēl bija ļoti liela, sakarā ar ko guberņas vadība, atgādinot 1822. un 1823.g.patentes, presbiteram Furkelam 1847.g. atkārtoti pavēlēja: nedrīkst palielināt diakonu un saiešanu namu skaitu; katrā saiešanā drīkst runāt tikai tie, kam tas ir atļauts; saiešanu nami, kas neietilpst šo 12 Baltijas diasporas diakonu aprūpē, nedrīkst būt atvērti un darboties.¹⁵⁵ Praksē tas tomēr nenotika.

Interesantu liecību par baznīcas darbības stilu cīņā ar brāļu draudžu kustību devis mācītājs I.Karlbloms vēstulē kādam no saviem amata brāļiem.¹⁵⁶ Tajā tika slavēts kāds Hoišelmans, kurš "parādās kā godīgs puisis. Viņš ķeries pie cīņas ar lielu nopietnību, viņa izturēšanās ir likumīga un ir izvēlēti pareizie līdzekļi, lai novestu cīņu līdz izšķirīgam galarezultātam. Viņš sanaido saiešanas namu pret saiešanas namu." Šāda politika, kas balstījās uz zemnieku pieredzes trūkumu un situācijas neizpratni, varēja nest jūtamu labumu luteriskai baznīcai.

1848.g.bija bagāts ar jaunu saiešanas namu būvi un cīņu par to likumīgām tiesībām darboties. Jūnijā aktuāls kļuva jautājums par Alojās draudzē esošo Garandžu saiešanu Ungurpils muižā.¹⁵⁷ Šī saiešana pastāvēja jau kopš 1824.g., bet tās telpas bija kļuvu-

šas par šauru, sakarā ar ko draudzes locekļi bija ķērušies pie jaunas ēkas būves. Līdzekļus tās celtniecībai bija devuši zemnieki; zemi un 50 baļķus dāvinājis muižnieks; draudze - gan Garandžu saiešanas locekļi, gan arī kaimiņi - iztērējuši 230 sudraba rubļus. Vietējais mācītājs, būdams hernhūtisma ienaidnieks, mēģināja iesvētīt jauno namu kā baznīcas saiešanu, atņemot to brāļu kopai. Tikai gada beigās strīds tika iztiesāts par labu brāļu draudzei un ēka bija jāatdod hernhūtiešiem.¹⁵⁸

Tajā pašā gadā Furkels griezās pie generālgubernatora Suvorova ar lūgumu atkārtoti izskatīt Liezeres draudzē Jaunbriežu sētā esošā saiešanu nama likteni.¹⁵⁹ To sāka būvēt 1823. gadā, bet jau tad bijušais generālgubernators marķīzs Pauluči celtniecības darbus aizliedza, kaut arī ēka faktiski bijusi gatava un tajā jau noturētas sanāksmes. Furkels lūdza "nevis atļaut būvēt jaunu lūgšanas namu, bet gan atļaut atvērt jau 25 gadus veco".

Cēsu pastorāta Pinderu sētā Mārcis Zāme galvenokārt ar saviem līdzekļiem uzbūvēja samērā prāvu namu, kur sanāca pagasta ļaudis, kad tie gatavojās vakarēdienam.¹⁶⁰

1848.g.8.septembrī Raunas mācītājs E.Langevics deva piekrišanu saiešanu nama atvēršanai Buļļu sētā.¹⁶¹ Savādāku gaismu uz šo faktu paver 1848.g.13.septembrī rakstītā Veselauskas muižas pagasta locekļu vēstule brāļu draudzes priekšniekam Jaunvelķos.¹⁶² Pēc tās izriet, ka Paulu muižas Buļļu mājās brāļu draudzes kambaris bijis jau pašos pirmajos kustības darbības gados, pēc tam aizmirsts un pamests un tikai 1839.g. pēc Kampenhauzena iniciatīvas atjaunots, bet par saimnieku tajā uzmeties vietējais mācītājs. Rezultātā liela daļa pagasta iedzīvotāju, kā raksta zemnieki, "pavada svētdienas un svētku dienas mājās un, kam savs laiks par garu mājā palicis, aiziet krogos kavēt, kur daudz ļauna gara nelietības un dvēseles samaitāšanu vien ceļas, tā kā vēl to no vecajiem ļaudīm

tagad dzirdam, ka tanī laikā, kad šis Buļļu kambaris nav atdots bijis, nav nemaz tik daudz pasaules nelietības Vessealukas Valstī bijušas kā šinīs laikos, kamēr tā vieta pamesta, daudz mazāk bijis, kas krogos pa svētdienām staigājuši, daudz vairāk ir bijis mīlestība un pakļaušanās bērniem pret vecākiem... tā, ka šinos laikos Vesselauskas Valsts ir tā pakritusies, ka ir palikusi tā sliktākā Valsts par visām apkārtējām nāburgu valstīm". Nobeigumā zemnieki lūdza Furkelu ņemt Buļļu saiešanu brāļu draudzes kopšanā.

Mācītāji ne tikai centās dažādi kavēt atsevišķu saiešanu namu celtniecību un iesvētīšanu, bet traucēja arī pašu saiešanu darbību, jaucot sanāksmju norisi. Furkels sūdzējās Vidzemes konsistorijai, ka mācītāji, piedaloties hernhūtiešu sanāksmēs un dievkalpojamos, jaucās diakonu runās ar starpsaucieniem un replikām; savukārt ķesteriem un skolotājiem un citiem baznīcas dienestā esošajiem zemniekiem, kuri bija vienlaicīgi saiešanu namu apmeklētāji, tika draudēts ar atstādināšanu no šiem amatiem, ja viņi turpinās uzturēt sakarus ar kustību.¹⁶³ Turpat norādīts, ka konfirmantiem tiekot pieprasīts zvērēt, ka turpmākajā dzīvē viņi nekad nestāsies brāļu draudzēs. Faktiski luteriskā baznīca, lai apkarotu Vidzemes brāļu draudžu kustību, pielietoja pret to teroru, padarot zemniekiem - brāļu kopu locekļiem un piekritējiem dzīvi nepanesamu tikai viņu hernhūtiskās orientācijas dēļ. Šāda neiecietīga attieksme sekmēja to, ka arvien mazāk jaunu cilvēku izrādīja interesi par kustību un tā arvien straujākos tempos izsīka; jau esošie kopu locekļi šādos apstākļos norobežojās no apkārtējās pasaules, tādi brāļu draudzēm sagatavodami noslēgtu sektu likteni, kurās, pakāpeniski aizejot no reālās dzīves, darbībā sociālajam aspektam ierādīta tikai minimāla vieta.

Tomēr 19.gs.40.gadu nogalē kustība nesa sevī vēl lielu spēku

un zināmas progresa potences. Jo sevišķi tas izpaudās kultūras jomā. Par to liecina daudzās zemnieku vēstules. No hernhūtiešu "nacionālo" vidus nāca arī pirmie nacionālie literāti - šodien dažs vairāk, cits mazāk pazīstami. Tā, kādā vēstulē presbīteram no Dzērbenes 1848.g.15.jūnijā teikts, ka zemnieks Kurma Anst Anmann sarakstījis dziesmas, kuras, iespiestas Hākena grāmatspiestuvē, izmantojot saiešanas.¹⁶⁴

1849.g. nogalē un 1850.g. sākumā Vidzemes mācītāji ievāca ziņas par lūgšanas namu un piekritēju skaitu brāļu kopās vēlākai nodošanai bruga tiesai un konsistorijai. LCVVA atrastas tikai Valmieras bruga tiesai iesniegtie materiāli.¹⁶⁵ No tiem izriet, ka Alojās, Burtnieku, Dikļu, Liepupes, Limbažu, Rubenes un Umurgas draudzēs kopā bija 2248 piekritēji. Daudzskaitlīgākā bija Umurgas draudze ar 669 piekritējiem un Burtnieku ar 642.^x Alojā bija 232, Dikļos 233, Liepupē 237, Limbažos 107 un Rubenē 128 piekritēji.

Kā liecina virkne avotu, brāļu draudžu locekļi bieži bija ieguvuši plašu sabiedrības atzinību kā sabiedriskā, tā saimnieciskā darbības laukā. Ziņojumos no Lindheimas distrikta vadītājs Freitāgs 1849.g. stāstīja par to, ka miruši vairāki ievērojami brāļu kopu strādnieki - Sila Jānis, Ratnieka Ērmanis, Krauze Kārlis, Pušpura Jānis u.c.¹⁶⁶ Pēdējais no viņiem, būdams priekšsēdētājs pagasta tiesā, tika godāts ne tikai starp zemniekiem, bet arī muižniekiem daudzos gadījumos, kā raksta Freitāgs, izmantojuši šī pieredzējušā vīra padomus, un barons fon Volfs nav varējis atturēties, neuzskaitījis pie viņa kapa lielos nopelnus.

Pretdarbība Vidzemes brāļu draudžu kustībai auga augumā. Ja agrāk kopu pārstāvji un presbīters vēl varēja meklēt palīdzību pie

^x Burtnieku draudzes stārasta J.Ruļļa ziņojumā minēti 644 piekritēji.¹⁶⁷

laicīgās varas, tad 19. gs. vidū arī te atbalstu bija grūti atrast. Tādā vēstulē Briežu saiešanas nama zemniekiem Furkels rakstīja par mēģinājumiem griezties "līdz pašam ar jaunu lūgšanu caur Rīgas konsistoriju, Pēterburgas konsistoriju un pašu Ministru... Es priekš 3 gadiem tā darīju par vienu Trikātas saiešanu, bet līdz šai dienai bez atbildēšanas paliku, un caur to un citām ziņām, ka tāda lūgšana tagad ir pavisam maldīga būtu."¹⁶⁸

19.gs. vidū Vidzemes brāļu draudzes bija sasniegušas savu atbilstības apogeju. Kā norādīts vēlāk tapušajā "Pārskatā par diasporas darbu", Vidzemes brāļu draudžu ziedu laikos 19.gs. 40.-50. gados kustībā aktīvi iesaistījušies 26000 zemnieku,¹⁶⁹ bet ap 100000 zemnieku šajā laikā apmeklējuši brāļu saiešanu namus Vidzemē un Igaunijā,¹⁷⁰ tātad - Vidzemes latviešu daļā kopējais brāļu draudžu kustības piekritēju skaits - uzņemtie un sapulču apmeklētāji - varēja pārsniegt 30000.

Situāciju Vidzemē 50. gadu sākumā ziņojumā par distrikta darbību 1850.-52. gados attēlojis Furkels.¹⁷¹ Viņš atzīmēja Vidzemes mācītāju nelabvēlīgāku attieksmi pret brāļiem salīdzinājumā ar viņu amata brāļiem Igaunijā.¹⁷² Raksturojot atsevišķu saiešanu dzīvi, presbiteris norādīja, ka Krīpēnu saiešanas darbība netiekot traucēta, turpretī 3 blakus esošo saiešanu vadītāji sūdzoties par vājo apmeklētību. Tomēr visā visumā Cēsu apkārtnē kustība pagaidām tiekot maz traucēta, jo draudzes mācītājs esot labvēlīgi noskaņots pret hernhūtiešiem.¹⁷³ Āraišu draudzes gans pēdējā laikā pielaižot biežus izlēcienus pret brāļu kopām.¹⁷⁴ Kapakalna saiešanas namu bieži apmeklējot zemnieki no Kurzemes, bet viņiem tas kļūstot ar vien grūtāk, jo esot pavēlēts viņus arestēt un nodot tiesai. Tas arī noticis, bet gūstekņi nav pienācīgi sasaitēti un tā tikuši brīvībā.¹⁷⁵ Sevišķi aktīvi brāļu kopas darbojās Burtnieku draudzes Garklāvu un Alojās draudzes Šķepastu saiešanās,¹⁷⁶ kamēr Dikļu

draudzes Kūlmaču saiešanā piekritēju skaits samazinoties katastrofāli ātri.

Ziņojumā Furkels pieminējis arī kāda latviešu jaunekļa dzejoli - puisis esot Valmieras ķestera dēls, kurš mācījies seminārā.^{177^x}

1850. gadā Vidzemes baznīcu vizitācija Alūksnes draudzē konstatēja 11 brāļu draudžu saiešanas namus, kā arī vienu baznīcas pakļautībā esošu saiešanu.¹⁷⁸ Diakons Fr.Rohlings no Birkavas distrikta šajā gadā iekārtoja privātu zēnu internātu un šajā sakarā lūdzta Tautas izglītības ministrijas Tērbatas mācību iecirknim izdot viņam atļauju likumīgai darbībai.¹⁷⁹ Nepieciešams atzīmēt, ka Jaunvelķu skolā mācījās vācu tautības muižnieku un garīdznieku meitas, bet to starpā 1850. gadā atrodams arī Cimzes^{xx} uzvārds.¹⁸⁰

Ar 19.gs. piecdesmitajiem gadiem Vidzemes brāļu draudžu kustība sāka iet mazumā. Šīs tendences galvenais cēlonis bija Vidzemes mācītāju organizētā pretdarbība hernhūtisma¹⁸¹ viņu uzbrukumi neaprobežojās tikai ar Vidzemi. 1851. gadā vairāki garīdznieki devās uz Bertelsdorfu un nonāca pat Unitātes vecāko konferencē, kur mācītājs Janauss sūdzējās par diakonu nevēlēšanos sadarboties ar oficiālajiem draudžu ganiem un aicināja vizitēt viņu darbību Baltijā.¹⁸² Jāatzīst, ka sākotnēji, būdami samērā mazinformēti par stāvokli Baltijas diasporā un brāļu draudžu attiecībām ar mācītājiem, Hernhūtes centra darbinieki uzņēma Vidzemes mācītāja uzstāšanos pozitīvi. Tomēr samērā ātri tika atmaskoti Vidzemes luterāņu baznīcas misijas nodomi, un tai bija jāpamet Hernhūte.

Kustības ietekmes mazināšanos novēroja kā brāļu draudzes darbinieki, tā arī luteriskā baznīca, kas atspoguļojas tās vizitācijas

^x Domājams dzejnieks J.Rugēns, kurš mācījies Cimzes skolotāju seminārā.

^{xx} J.Cimzes meita.

materiālos. 1851. gada decembrī baznīcu vizitācija Valmieras draudzē ar labām atsauksmēm atzīmēja draudzes ķesteri P. Rugēnu - senas hernhūtiešu dzimtas pārstāvi, tomēr visā visumā hernhūtiešu īpatsvars draudzē bija gājis mazumā; kopās gan vēl dažreiz pretēji aizliegumam tika uzņemti locekļi, bet vizitācijas komisija un draudzes mācītājs neizrādīja par to sevišķas bažas.¹⁸³

Līdzīgs stāvoklis bija arī citur. Zināma loma bija mācītāju teroram pret zemniekiem - brāļu draudžu locekļiem, kuri vienlaicīgi ieņēma pagastu iestādēs dažādus amatus. Baidīdamies zaudēt skolotāja, stārasta vai pērmindera vietu, tie pārtrauca apmeklēt saiešanu namus, bet jaunieši, nevēlēdamies konfliktēt nākotnē ar draudzes mācītāju, neiesaistījās kustībā.¹⁸⁴

Paralēli kustības apjomu un ietekmes samazināšanās tendencēm, kuras bija dominējošās, 50. gadu sākumā vērojams arī jaunu reģionu apgūšanas fakts. 1851. g. diakons Freitāgs savā ziņojumā par Lindheimas diasporas darbu rakstījis, ka Gulbenes draudzē ir iesvētīts jauns saiešanu nams - Elele.¹⁸⁵ Kustība sāka pāraugt arī Vidzemes robežas, un, kā atzīmēts 1851. g. Baltijas diasporas konferences protokolos un Tomasa un Elizabetes Veileru "Atmiņās par Rīgas brāļu societāti", brāļu draudzes parādījušās Kurzemē; kā pirmos "atmodinātos" var minēt Jaunjelgavas zemniekus.¹⁸⁶

Tomēr Vidzemes brāļu draudzēm darboties kļuva arvien grūtāk. Mācītāji centās dažādi kavēt viņu sanāksmju izvešanu, 1852. gadā Furkels žēlojās, ka mācītāji svētdienās dievkalpojumus izvelkot tik garus, ka īsajās ziemas dienās vairs nepaliek laika hernhūtiešu sanāksmju noturēšanai.¹⁸⁷ Raksturojot stāvokli Jaunveļķu distriktā 19. gs. 50. gadu pirmajā pusē, viņš atzīmēja, ka Cauču saiešanā valdot panīkums, jo trūkstot priekšdziedātāju; Kapakalna lūgšanas namā bijušas nesaprašanas starp turienes strādniekiem; Valmieras draudzē pārkārtots saiešanu namu darbības laiks - mazie pulki sanākot

sestdienās vakaros, bet svētdienās no rīta uz saiešanām dodas draudze.¹⁸⁸ Burtnieku hernhūtieši 19.gs. 40.-50.gados bijuši vieni no aktīvākajiem Baltijā, jo atkārtoti ziņojumos nākas sastapties ar informāciju, kas vēsta, ka saiešanās bijis liels piekritēju pieplūdums un svētku reizēs abi saiešanu nami nespējuši uzņemt visus apmeklētājus, sakarā ar ko radusies doma veikt jaunu ēku. Tas izraisīja strīdus ar vietējiem laicīgajiem un garīgajiem kungiem. Turpretī kaimiņu Dikļu draudzē Kūlmaču saiešana atrodās bēdīgā stāvoklī; arī Matīšu Celmu lūgšanas nams bija pamests, bet tur vēl darbojās Eņņu saiešana, kas avotos parādās pirmo reizi. Furkels uzteica arī Alojās draudzes Šķepastu saiešanu, kur laba apmeklētība. Umurgas Kānaču saiešanā darbs arī ritēja normāli, jo tās vadītājs bija apkārtnē labi ieredzēts, tomēr presbiters par viņu bija noraižējies, jo viņam piemita slikts paradums - pārlicīga tieksme uz iedzeršanu, bet alkohola cienītājs nevarot mācīt citus. Liels apmeklētāju pieplūdums bija novērojams Jesperu saiešanā Limbažu draudzē, bet mācītājs aizliedzis agros rīta pasākumus, jo pēc tiem ļaudīm jādodas vēl neizgulējušamies uz baznīcu. Liepupē Kaupes un Stenderu saiešanas strādājušas iepriecinoši.

Šajā laikā Vidzemes ev.luteriskās baznīcas cīņa ar brāļu draudzēm bija sasniegusi kulmināciju. Straupes mācītājs Zīlmans savam kolēģim Burtniekos Parrotam 1852.g.25.augustā rakstīja, ka Vidzemes luterāņu baznīcas sinodē Valkā galvenais sarunu temats bija "hernhūte".¹⁸⁹ Vidzemes oficiālā baznīca nolēma galīgi atrisināt brāļu draudžu problēmu. Tai faktiski tika izvirzītas ultimātīvas prasības - pilnībā pakļauties baznīcai vai vispār izbeigt savu darbību. Pirmo atrisinājuma variantu redzam arī kāda 1852.g.martā tapusī vēstulē brāļu draudzēm, kuras autors ir kāds Vidzemes mācītājs.¹⁹⁰ Tās saturā vērojamas pozīcijas, kas adekvātas ar augstāk pieminēto

mācītāja Janaua uzstāšanos Unitātes vecāko konferencē Hernhūtē. Atzīdams Vidzemes brāļu draudžu kustības nopelnus un sasniegumus, vēstules autors norādīja uz tās trūkumiem un parādīja iespēju izklūt no tiem - caur sadarbību ar luterisko baznīcu, respektīvi - aicināja uz pakļaušanos tai.

1853. gada janvārī notikušajā kolokvijā Vidzemes luteriskā baznīca, raksturojot šo laiku kā smagu un "mācītājus attiecībā uz hernhūtiešu brāļu draudzēm uz misēkļiem pavedinošu", aicināja draudžu mācītājus savā darbā būt kārtīgiem un sirsnīgiem, iedziļināties draudzes noskaņojumos un tādējādi dot pretsparu hernhūtiešu institūtam.¹⁹¹

Pieminētajā Furkela ziņojumā sacīts arī par burtnieciešu nodomu uzcelt trešo saiešanu namu. 1853. gada aprīlī mācītājs Parrots vēstulē konsistorijai un jūnijā presbiteris Furkels lūdza atļauju celt Lizdēnu teritorijā Plītes sētā saiešanas namu; būvmateriāli esot jau sagādāti, bet Lizdēnu zemnieki regulāri apmeklējot Garklāvu pārslogoto saiešanu; draudzē esot ap 600 brāļu draudzes locekļus.¹⁹² Tomēr konsistorija atteicās dot atļauju lūgšanas nama celtniecībai,¹⁹³ bet 3. decembra pavēlē sakarā ar šo lietu vēl tika norādīts, ka draudzē jau esot divi hernhūtiešu lūgšanas nami; to skaita pieaugums, ņemot vērā mācītāja attiecības ar brāļu draudzi un presbiteru,^x neesot vēlams.¹⁹⁴

1854. gadā Baltijas diasporas presbiteris un diakoni iesūtīja Unitātes centram Hernhūtē pārskatu par saiešanas namu skaitu un piekritēju daudzumu tajos, atsevišķi uzrādot arī "nacionālos strādniekus" pa abiem dzimumiem.¹⁹⁵ LCVVA atrodas viena no šī saraksta autora Birkavas distrikta diakonu Rohlinga un Barta statistiskais

^x Burtnieku draudzes mācītāja attiecības ar vietējiem hernhūtiešiem un Baltijas diasporas presbiteru Furkelu jāraksturo kā pozitīvas-G.S

pārskats par doto draudzi. Tajā locekļu skaits norādīts visai detalizēti - "mazajos kambaros", "palīgu kambaros", laulātajos, atraitņos, puisos, meitās un pamācīšanā esošajos, šķirtos pāros un "reti staigājušos".¹⁹⁶ No šiem datiem izriet, ka 1854.g.Vidzemes brāļu draudzēs bija apmēram 19,5 tūkstoši uzņemto locekļu, tai skaitā distriktos:Jaunvelkos 29 saiešanās 3217 locekļi, Birkavas distriktā - 28 saiešanās 7136, Vēberhofas - 21 saiešanās 3889 un Lindheimas - 31 saiešanās 5149; divās saiešanās nebija uzrādīts apmeklētāju skaits, jo tajās tiekot noturētas tikai kopējās stundas un apmeklētāju skaits esot niecīgs / skat.9.pielikumu/.

Furkels ziņojumos raksturojis distrikta darbību sīkāk:¹⁹⁷ mācītāji attieksmē pret kustību joprojām ieņemot vecās pozīcijas, bet Cēsu un Āraišu draudzēs kustība turpinot darbu; Dikļos neesot progresa - pēdējā ziemā saiešanas nams neesot apkurināts, kā iemesls - zemnieku pārslogotība ar kļaušām, sakarā ar ko viņiem neatliekot laika un spēka lūgšanas nama kopšanai. Pie jaunā mācītāja brāļu draudze galīgi panīkusi arī Salacas draudzē. Presbiters arī atzīmēja, ka kustības izplatība Kurzemē norisinās tomēr nesekmīgi, jo, konsistorija pilnībā noliedzot tur organizēt sanāksmes, kurzemnieki esot spiesti apmeklēt saiešanas Vidzemē - Kapakalna saiešanā Madlienā.¹⁹⁸

Samērā smags trieciens Vidzemes brāļu draudžu kustībai bija 1854.g.4.novembra Vidzemes konsistorijas pavēle mācītājiem, kas aizliedza baznīcas amatus ieņemt zemniekiem, kuri ir hernhūtīešu sociētātes locekļi.¹⁹⁹ Šis solis būtiski vājināja kustības ietekmību, jo tieši baznīcas un pagasta amatos parasti atradās tie zemnieki, kuri bija saiešanu namu apmeklētāji.

19.gs.50.gadu otrajā pusē Vidzemes brāļu draudžu darbība tika vēl vairāk kavēta, notika nemitīga tiesāšanās starp brāļu draudzi un tās vadītājiem presbiteru Furkelu un diakoniem, no vienas puses,

un Vidzemes konsistoriju un mācītājiem no otras puses. Sevišķi sīksti nācās cīnīties ar Rāunas draudzes mācītāju Sokolovski, kas, izmantodams dažādus diplomātiskus manevrus, pārvilka savā pusē arī naivākos brāļu draudzes piekritējus no zemnieku vidus un kopā ar tiem uzstājās pret diakonu Rohlingu un presbiteru Furkelu.²⁰⁰ Viņa darbība bija tik agresīva, ka dažbrīd konsistorijai nācās nomierināt Sokolovski un lūgt viņu atturēties no pārāk asas jautājumu kārtotošanas.²⁰¹ 1862. gadā no Raunas draudzē dislocētajiem 9 lūgšanu namiem 5 atradās mācītāja Sokolovska pārziņā.²⁰² Sakarā ar viņa viltīgo pozīciju - bieži viņš savu darbību motivēja ar "patiesām rūpēm" par visu ticīgo un jo sevišķi brāļu draudžu locekļu labklājību un ērtībām - Vidzemes brāļu draudžu kustības historiogrāfijā izveidojies maldīgs priekšstats par Sokolovski kā hernhūtisma atbalstītāju un brāļu draudzes interešu aizstāvi, kaut gan faktiski viņš bija viens no pārliecinātākajiem kustības pretiniekiem, bet viņa antihernhūtiskā darbība bija viena no rezultatīvākajām.

19.gs. 50. gadu beigās, kā liecina ziņojums Sinodei, Baltijā bija bērojamas brāļu draudžu kustības tālākas samazināšanās procesi; 250 diasporas saiešanu vietās darbojās ap 70000 dvēseļu, neskaitot kandidātus.²⁰³

Zināmu ieskatu Vidzemes brāļu draudžu kustībā 19.gs. 50. gadu otrajā pusē sniedza konsistorijas izvestā mācītāju aptauja par brāļu draudzēm.²⁰⁴ Rīgas baznīcas apriņķa prāvests Fēre no viņam pakļauto mācītāju ziņojumiem rezumēja, ka Madlienā aktīvākie esot divi melderi - Ķeipenes vējdzirnavu būvmeistars un Jāņdzirnavu īpašnieks Jānis Visenbergs, un no Cēsīm ienākušais Fišleru ūdensdzirnavu būvmeistars Jānis Gaidings, kurš noturot arī brīvus sprediķus, kaut arī tas nav atļauts. Tomēr jauni brāļu kopu locekļi netiekot uzņemti, kaut arī sanāksmes izvedot regulāri; separātisma tendences Madlieņas draudzes hernhūtietiešos nav vērojamas.²⁰⁵ Lēdurgas draudzē saie-

šanu noturēšanas reglaments tika ievērots, izņemot tās reizes, kad sanāksmē iztrūka mācītājs vai diakons; tad no priekšdziedātājiem beigās tomēr "pawisam maz kahdu reisi kads wahrdirsch teek peelikts". Lēdurgas draudzē 1857. gadā tika uzņemti 9 locekļi Nabbes saiešanu namā, bet Vidrižu draudzē separātisma un noslēgšanās tendences brāļu kopās vēl neesot novērojamas. Siguldā, kā norādījis prāvests, nekādu pārkāpumu brāļu draudžu darbībā neesot.

Valmieras baznīcas apriņķa prāvests Zīlmans 1857. gada 15. novembrī ziņoja konsistorijai,²⁰⁶ ka Rūjienas, Salacas un Mazsalacas draudzēs neesot hernhūtiešu. Trijās Valmiermuižas saiešanās notiekot neatļautas sanāksmes, bet precīzu ziņu prāvesta rīcībā neesot, jo tās nezināmu iemeslu dēļ tiekot noklusētas. Umurgas mācītājs esot aizdomās, ka arī viņa draudzē notiekot hernhūtiešu sanāksmju kārtības pārkāpšana un brīvi varot sprediķot. Arī Burtniekos novēroti līdzīgi ekscesi - saiešanās ierodoties Valmiermuižas dārznieks Zemmers un noturot brīvas runas. Sava ziņojuma nobeigumā prāvests atzīmēja, ka kādreizējie baznīcas pakļautībā nonākušie saiešanu nami Liepupē - Ruteross un Tūjā, Limbažos - Viļķenē un Matīšos - Eņņos, atgriezušies brāļu draudzes aprūpē.

Cēsu baznīcas apriņķa prāvests Fr. V. Veirihss turēja aizdomās Cesvaines draudzē esošos hernhūtiešus brīvu runu klausīšanā; jauni locekļi, kā to prasa noteikumi, tur netiekot uzņemti.²⁰⁷ Atšķirībā no citām draudzēm Cesvainē bija vērojama arī sanāksmju noturēšana draudzē neuzņemtajiem bērniem, jauniešiem un laulātajiem. Āraišos brīvas runas neturēja, tomēr jauni locekļi turienes kopās esot uzņemti vēl 1856. gadā. Jaunpiebalgas mācītāja pasivitātes un neinformētības rezultātā 37 saiešanu vecākie varēja darboties samērā brīvi un turēt brīvās runas viņiem bija vairāk iespēju nekā citviet; arī jaunu kopu locekļu uzņemšana tur nebija retums.²⁰⁸ Vecpiebalgas mācītājs bija galīgi neinformēts par brāļu kopām savā draudzē, tā-

pēc prāvesta rīcībā ziņas par šo draudzi nenonāca.²⁰⁹ Raunas draudzē, kur par mācītāju strādāja Sokolovskis, bija samērā maz luteriskās baznīcas un laicīgo iestāžu noteiktās kārtības pārkāpumu.²¹⁰

1858. gada janvārī ziņu apkopojumu pēc aptaujas datiem iesūtīja Valkas pārvests Kupfers.²¹¹ Annu muižas teritorijā esošajā Trīsēnu saiešanā, Alsviķu Stāmeru saiešanā un Padedzē Akmeņdruviešu lūgšanas namā notiekot brīvas runas, pie kam priekšlūdzējs Pēteris Jass to dara tādā stilā, ka visa draudze smieklu pārņēma.

Tomēr 19. gs. 50. gadu nogalē Vidzemes brāļu kustības ziedu laiki bija garām un tās tālākā virzība bija ar lejupslīdošu raksturu. Kā atzīmēja 1861. gada Vidzemes baznīcu vizitācijas komisija, inspicējot Valmieras draudzi, "hernhūtisms draudzē ar vien vairāk izmirst".²¹² Tur vairs tikai 2 no 8 saiešanu namiem atradās brāļu draudzes pārziņā. Hernhūtes brālis Ernsts Reihels, apmeklējot Vidzemi un Igauniju, kā raksturīgākās iezīmes šejienes diasporas darbā izdalīja atsvešināšanos starp draudzi un saiešanas namu, līdz minimumam samazināto jauno locekļu uzņemšanu un vienkāršoto klasifikāciju.²¹³

Pakāpeniska hernhūtiešu atsvešināšanās no apkārtējās vides un noslīkšana sektantismā, kā arī zināma sociālā norobežošanās, kam par cēloni bija vietējās luterāņu baznīcas naidīgā attieksme pret kustību, noteica tās sairumu un nozīmības un ietekmības mazināšanos. Šajā laikā uz Latvijas sabiedriskās dzīves skatuves parādījās jauns spēks, kas pārstāvēja latviešu tautas nacionālās intereses, un proti - jaunlatviešu kustība, kas radikālāk nekā brāļu draudzes nostājās pret vācu garīgo kundzību un aktīvāk iestājās par Latvijas pamatiedzīvotāju garīgo, ekonomisko, politisko un tiesisko atbrīvošanu. Jaunā kustība aptvēra sociālā ziņā plašākas masas, un ja Vidzemes brāļu draudžu darbības laikā tikai radās pirmie inteligenti, tad jaunlatviešiem tie bija jau aktīvs priekšpulks.

1871. gadā Jaunpiebalgas mācītājs Kahelbrands par savas draudzes brāļu kopu rakstīja, ka to tagad pārstāv "nacionālā zemnieku aristokrātija".²¹⁴ Samērā precīzi mācītājs raksturoja brāļu draudžu kustības nacionālo un šķirisko raksturu - "saiešanu namu apmeklētāji tiecās pēc tā, lai saiešanas paliktu ārpus baznīcas, lai tām nebūtu baznīcas raksturs, lai tajās saglabātos hernhūtiskais raksturs... Ja diakons kalpoja par labu separātismam bez apzinātas griešanās, tad nacionālie saiešanu vecākie un palīgi to darīja mērķtiecīgi un apzinīgi." ²¹⁵ Tādējādi mācītājs pasacīja, ka Vidzemes brāļu draudžu kustība bija zemnieku protesta paudēja pret saviem garīgajiem un laicīgajiem kungiem. Jāņem vērā, ka brāļu draudžu separātisms Vidzemē nozīmēja nacionālu un šķirisku norobežošanos un protestu nevis reliģisko sektantismu.

Vidzemes brāļu draudžu kustības trešais posms, kas sākās pēc 1817. gada oktobra cara "Žēlastības vēstules" pasludināšanas, ilga līdz 19. gs. vidum un šajā laikā kustība sasniedza maksimumu teritoriālās izplatības ziņā un piekritēju skaitliskajā sastāvā. Tās ietekme bija vērojama ne tikai vidzemnieku garīgajā dzīvē, bet arī atstāja iespaidu uz viņu materiālo dzīves pusi. Saiešanas bija sava veida zemnieku sabiedriskās organizācijas, kas stiprā mērā vadīja un organizēja attiecīgā novada zemnieku dzīvi un viņu līdzdalību dažādos sociālos procesos.

Laicīgās un garīgās varas sankcionēta un neatlaidīgi realizēta naidīgu ārējo apstākļu ekskalācija un tālākās attīstības perspektīvu erozija, kuru izsauca jaunie vēsturiskie spēki un sabiedriskās parādības, izskaloja brāļu draudžu kustības stiprāko balstītās sabiedriski - sociālo ievirzi. Kļūdama ar to sveša vietējai latviešu zemniecībai, kura, kustības pamodināta, tiecās uz pilnu nacionālo un sociālo atbrīvošanos, tā varēja tālāk pastāvēt tikai kā reliģiska sekte ar sektantismam raksturīgo atrautību no laika un demokrātiskiem tautas slāņiem. Tomēr savos ziedu laikos -

18. gs. 40. gados brāļu draudzes Vidzemē bija vērā ņemams spēks,
kas atstājis dziļas un gaišas pēdas Latvijas vēsturē.

NOBEIGUMS

Izsekojot Vidzemes brāļu draudžu kustību no 18.gs.30.gadiem un līdz 19.gs. vidum, jāizvērtē tās vēsturiski paliekošais un liktenesošais ieguldījums latviešu tautas dzīvē.

Pirmkārt, nepieciešams atzīmēt kustības apgaismības ievirzi, kas Vidzemei deva strauju izglītības līmeņa kāpumu un visnotaļ veicināja tautas garīgo atmodu. Ja 20.gs. šis regions bija Krievijas impērijas izglītotākā daļa, tad neapstrīdami nopelni te pieder hernhūtiešu izglītības pūliņiem. Tas, savukārt, bija katalizējošs faktors vidzemnieku augstajai aktivitātei 1905. un 1917.g. revolucionārajos notikumos. Vienlaicīgi kustības apgaismības darbība pozitīvi ietekmēja vietējo iedzīvotāju nacionālās pašapziņas atmodināšanu un attīstību. Šis process deva arī pirmos nacionālās intelligences darbiniekus. To spilgti apliecina Latvijas grāmatniecības un rakstniecības vēsture. Hernhūtiešu ietekmi un saiknes šajā aspektā augstu vērtējis grāmatniecības vēstures pētnieks A.Apīnis: "...Leitānam bija...kontakti ar brāļu draudzēm - viņš apstrādāja izdošanai hernhūtiešu sacerējumu "Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm" /1849/. Sakarus ar Vidzemes brāļu draudžu literātiem uzturēja F.Šillera lugas tulkotājs Jānis Peitāns. No aktīva hernhūtiešu draudzes darbinieka ģimenes cēlies kaismīgais nacionālās apziņas atmodas dzejnieks Jānis Rugēns, brāļu draudzes loceklis bija Mārcis Mengelis Kārlos, Viļķenes saimnieku Ēversu dzimta, muižas stārstas Jēkabs Vīlipsis no Drabešiem".¹ 19.gs. 70.-80.gados latviešu rokrakstu literatūrā rosīgs bija cits senas hernhūtiešu dzimtas loceklis - Andžs Liberts /1816 - 1888/ no Veismaņiem /Vai-vē/, kurš sarakstīja un laida apgrozībā rakstu "Ap Cēsīm, par no

vecu līvu, viņu īpašuma un tiesību zaudēšanu šī drusciņa piemiņai" /1878./.²

Arī pirmais latviešu dzejnieks Vikuļa Jēkabs nāk no hernhūtiskas vides.³

Brāļu draudžu darbība izglītības laukā atstāja ietekmi arī uz muzikālās kultūras attīstību. Hernhūtieši pirmie mācīja latviešus dziedāt pēc notīm. Dziesmai tika pievērsta liela uzmanība saiešanās un ikdienā, tā bieži aizstāja dievvārdu skaitīšanu un kļuva par neatņemamu zemnieka dzīves sastāvdaļu. Pamats domāt, ka tieši hernhūtiešu muzicēšanas priekam bija atdarīšanas cienīgs piemēra spēks, kā rezultātā attīstījās un stabilizējās koru dziedāšanas tradīcijas, bet Vidzemes zemnieku sadzīvē arvien biežāku pielietojumu ieguva tāds mūzikas instruments kā vijole.

Otrkārt, brāļu draudžu kustībai bija būtiska nozīme tikumiskās audzināšanas aspektā. Kardināli to ietekmēja hernhūtiešu cilvēkmīlestības idejas, labdarība, demokrātisms un vienkāršība. Brāļu draudžu darbības tikumiskās pilnveidošanas pūlīņi bija vērsti uz alkoholisma un seksuālās izlaidības apkarošanu, un to panākumi šajās jomās ir visai reljefi. Hernhūtiešiem pieder pionieru gods Latvijas atturības kustībā, un tās turpinātāji un mantinieki 19.gs. 40.-50.gadu sātības biedrībās un citās atturības organizācijās varēja jau balstīties uz zināmu pieredzi un tradīcijām.⁴ Neatlaidīgi cīnīdamās par morālo atveseļošanos, Vidzemes brāļu draudzes deva paliekošu ieguldījumu tautas dzīvēs substances un gara spēka saglabāšanā un stiprināšanā.

Treškārt, kustības izraisītā energiskā sabiedriskas nozīmes ēku celtniecība, balstīta uz Eiropas būvtradīcijām, jūtami ietekmēja lauku ēku arhitektūru. Parādījās jauns ēku tips - saiešanu nami ar tikai sev raksturīgo stilu un telpisko izvietojumu. Šo savdabīgo lūgšanas namu radīšanā ar savu darba spēku un līdzekļiem aktī-

vi piedalījās liels skaits zemnieku. Tie bija "latviešu lauku būvniecības ziedu laiku esence un košums".⁵ Hernhūtiešu piemēra ietekmē Vidzemes zemnieku dzīvojamās rijas telpiskajā plānojumā notika izmaiņas, un proti - ap 1750. gadiem sāka veidot tajās sānu kambarus.⁶ Līdz ar to palielinājās telpu skaits, kas ļāva izvietot saimi dalīti pa dzimumiem. Hūna topogrāfiskās studijas liecina, ka, piemēram, Apukalna draudzē šādas tendences dzīvojamās rijas telpiskās struktūras izmaiņās bija vērojamas tikai tajos draudzes pagastos, kur mita saiešanu apmeklētāji, kamēr hernhūtisko zemnieku sētas 19.gs. 20. gadu sākumā tās vēl nebija atrodamas.⁷

Ceturtkārt, kustība dziļi iespaidoja zemnieku saimniecisko dzīvi. Vācbrāļi, muižnieki un mācītāji daudzkārt atzinuši, ka zemnieki - brāļu draudžu kustības piekritēji atšķiras no pārējiem ar augstāku apzinīgumu, centību un strādīgumu, kas tiem deva iespēju sasniegt vērā ņemamu progresu materiālās labklājības celšanā.

Piektkārt, hernhūtisms ietekmēja arī zemnieku pašpārvaldi un viņu sociālo prestižu. Mācītāji un muižnieki par ķesteriem, pārminderiem, skolotājiem, pagasta piesēdētājiem un citos amatos izvirzīja zemniekus, kuri bija brāļu kopu locekļi, jo tie godprātīgāk veica pienākumus un bija izglītotāki.

Pēdējo divu apstākļu kopmija un hernhūtismam raksturīgā darba jeb strādāšanas reliģijas kultivēšana pastiprināja sociālās un materiālās diferenciacijas procesu, sakarā ar ko arvien izteiktāk zemniecībā izdalījās jauna sociāla grupa - zemnieku aristokrātija. Par to liecina jau J.Zuša izdarītā Vidzemes brāļu draudžu sociālā analīze, no kuras izriet, ka absolūtais brāļu kopu vairākums komplektējās no saimnieku kārtas.⁸ /Skat.10.pielikumu/.

Sestkārt, Vidzemes brāļu draudzes atstāja iespaidu arī uz sava laika zemnieku nemieru norisi. Zīmīgi, ka 1776./1777.g.nemieri,

1784.g. Galvas naudas nemieri un 1802.g. Kauguru nemieri asākās formās norisinājās hernhūtiešu kompakti apdzīvotajās teritorijās. Brāļu draudzēs iesaistījušies zemnieki bija aktīvi nemieru dalībnieki, kas pierāda to sociālo aktivitāti un pirmos šķiras apziņas elementus viņu apziņā. Dzimtļaužu tieksmi pēc brīvības un centienus to iegūt ar hernhūtiešu kustību jau 1746.gadā saskatīja brāļu draudzes Sinode Ceistā.⁹ Arī Vidzemes pārvaldes iestādēm, muižniekiem un mācītājiem nācās konstatēt, ka brāļu draudzēs bieži vairs nebija vērojama patriarhālā padevība un uzticība kungiem.¹⁰

Noteikta pozitīva loma pieder Vidzemes brāļu draudzēm arī citos 19.gs. notikumos, un proti - t.s. konversijas kustībā jeb 1840.g. un 1845.g. zemnieku pārejā ortodoksālajā pareizticībā. Šodien gan līdz galam nav atsegta šo notikumu patiesā būtība, bet tieši Vidzemes brāļu draudzes bija tas spēks Baltijā, kas, palīdzēdams saglabāt zināmu līdzsvaru, atturēja situāciju neizprotošos zemniekus no pārsteidzīgas rīcības. Šajā sakarībā pilnībā jānoliedz līdz šim pastāvošais uzskats, ka brāļu draudžu kustība būtu sekmējusi zemnieku pāreju pareizticībā.

Vidzemes brāļu draudžu kustība no 18.gs. 30. gadiem un līdz 19.gs. vidum visnotaļ vērtējama kā zemnieku sabiedriskā kustība ar izteiktu nacionālo raksturu. Nesot sevī pagaidām vēl neapzinātus dzimstošās agrīnās buržuāziskās ideoloģijas elementus, hernhūtiešu kustība Vidzemē bija jau grūta ar jaunā laikmeta iedīgļiem. Vidzemes brāļu draudžu kustība ir savdabīga Latvijas vēstures parādība, kas objektīvi iekļaujas pasaules 18.gs. un 19.gs. sākuma sabiedriskajos procesos, par kuriem V.I. Leņins, raksturojot laikmetu, teica, ka tas ir "augšupejošu buržuāzijas līniju, buržuāziski demokrātisku vispār un it īpaši buržuāziski nacionālo kustību laikmets, laikmets, kad strauji tiek laužti savu laiku pār-

dzīvojušie feodāli absolūtiskie institūti."11

P I E L I K U M S

1.pielikums

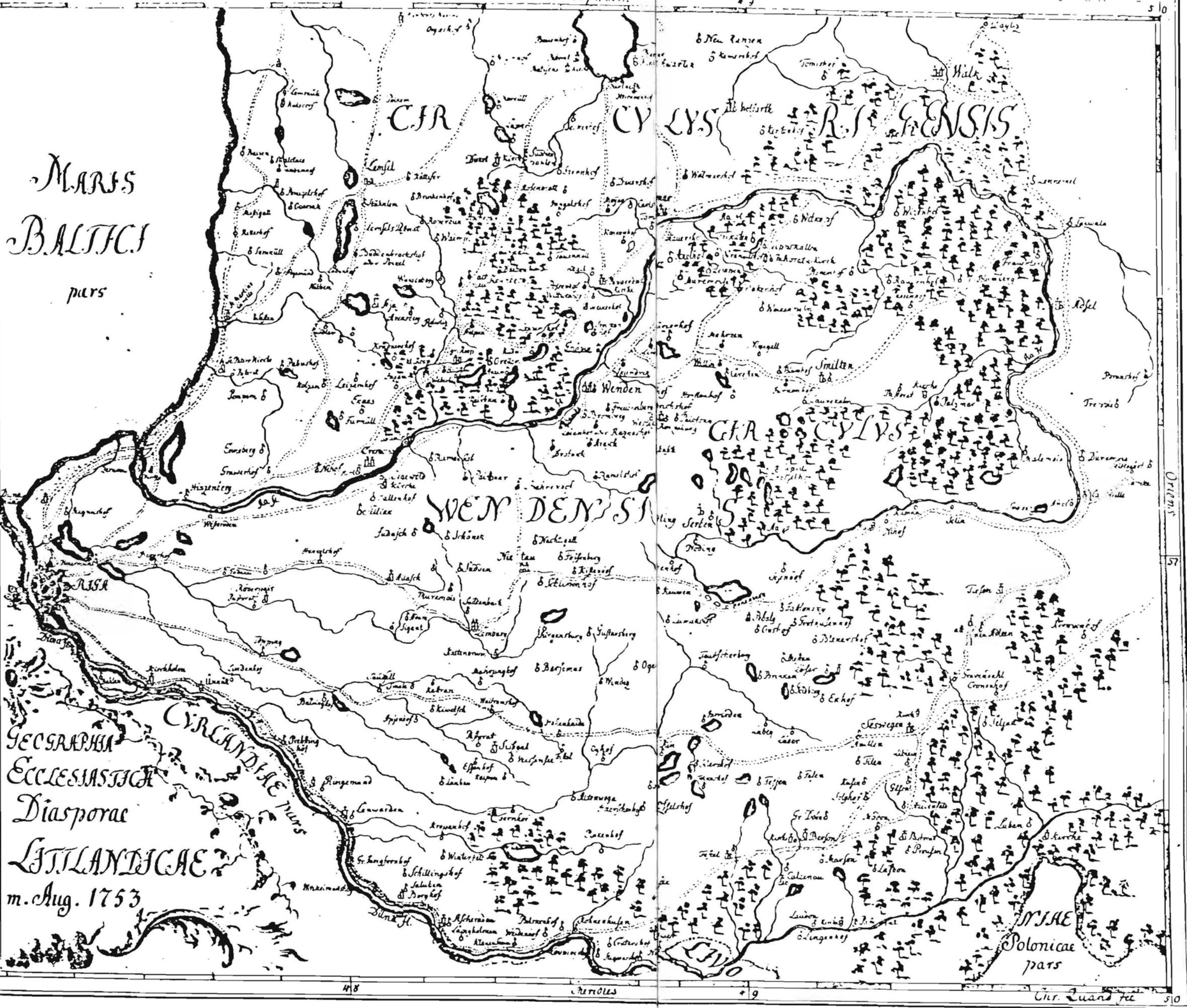
Vidzemes karte, 1753.g.

Orģināls glabājas Brāļu Unitātes arģivā,

(A.B.U.,NB,X,B,24.a.)

MARS
BALTICI
pars

GEOGRAPHIA
ECCLESIASTICA
Diasporae
ATLANTICAE
m. Aug. 1753

Occidens
57

Oriens
57

48

Meridies

49

Chr. Guand' fecit

50

242

2.pielikums

Valmiermuižas shēma, 1747.g.

(Origināls glabājas Brāļu Unitātes arhīvā

A.B.U.,R.19.G.a.7.b.)

Plan der Situ-
 ion, des von Ihro Excellenz, der Durchl.
 böhmischen Frau Generalin von Hallart erkaufften Bürgerlidfeldes
 nebst denen auf selbigem Felde von Ihro Excellenz aufgeführten Gebäuden, in der
 Stadt Wollmar, gleich am Diaconat belegen.

Erklärung der Buchstaben.

Litt: a. Wohngebäude. b. Großes Gebäude zum Schlaffen vor der lern
 Baur Jugend. c. Stall. d. Keller. e. Riege. f. Garten. Keller. g. Ther. offen.
 h. Schmiede. i. Badstube. k. Diaconats Riege. l. Riege der Frau
 Brauingartenm Graben sodie Scheidung Zwischen dem
 Diaconats Lande, und diesem machet.
 n. Zaun soebenfalls die Scheidung ma-
 chet wie bey Litt: m. o. Zaun, welcher
 die Grentze machet nach der Baum-
 gartensche ihrer Riege Zu. und längs
 dem Wege. Ingen: Jahnár.
 Wollmar. An. 1747.

Neben Weg nach Wollmar

Brach-Feldt.

Hoff-Platz.

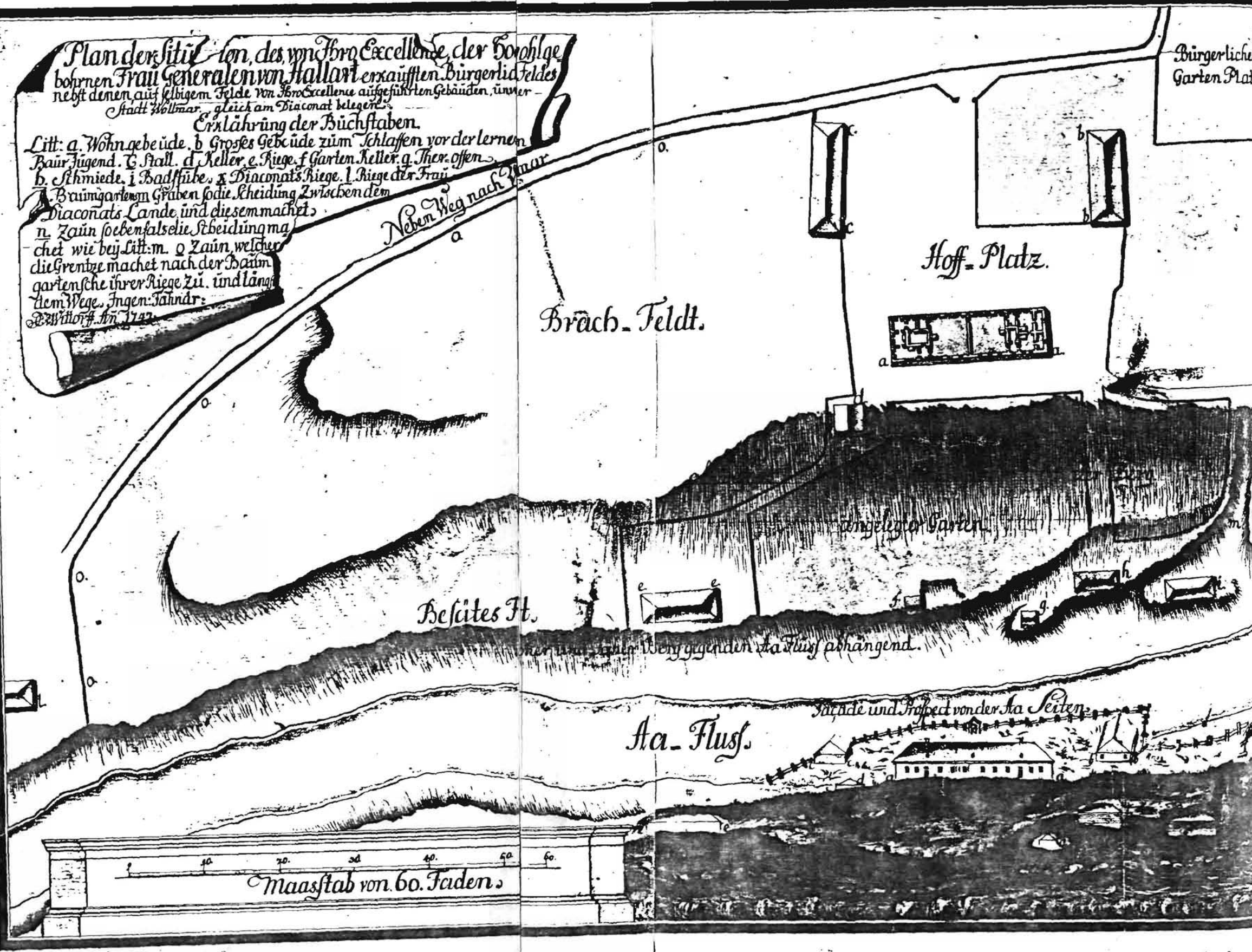
Bürgerlicher
 Garten Platz

Besitzes Ft.

Aa-Flus.

Sacade und Prospect von der Aa Seiten.

Maasstab von 60. Faden.

3. PIELIKUMS

Vidzemes brāļu draudžu piekritēju skaits pēc P.Heses 1777.g. ziņojums

<u>Pulciņi</u>	<u>Strādnieki</u>	<u>Uzņemtie</u>	<u>Neuzņemtie</u>	<u>Kopā</u>
Valmieras distriktis	80			80
Valmieras pulciņš		45	33	78
Kokmuižas "		39	13	52
Kaugurmuižas "		148	9	157
Celmu "		59	35	94
Libertu "		38	22	60
Mārsnēnu "		71	7	78
Neprecēto brāļu "		56	30	86
Neprecēto māsu "		51	47	98
Zēnu "		19	42	61
Meiteņu "		12	30	42
		538	268	886
Smiltenes distriktis	34			
Smiltenes pulciņš		75	105	180
Plāņu "		39	68	107
		114	173	321
Liepas distriktis	149			149
Liepas pulciņš:				
Lodes saiešana		127	80	207
Tomes "		98	88	186
Cīruļu "		20	14	34
Cēsu pulciņš:				
Benca saiešana		67	55	122
Smīdes "		67	74	141
Priekuļu pulciņš:				
Podiņu saiešana		91	102	193
Stikņu "		135	119	254
Stikenhofas pulciņš:				
Krīpēnu saiešana		74	73	147
		679	754	1433
Straupes distriktis	56			56
Stalbes pulciņš		46	4	50
Straupes "		14		14
Dikļu "		32		32
Jūrmalas "		19	35	54
Puišu /neprecēto" "		12	32	44
Meitu /neprecēto/		18	18	36
		141	89	286
Pavisam	319	1472	1284	2926

4. PIELIKUMS

Vidzemes brāļu draudžu piekritēju skaits 1792.g. Grabšīnu va-
dītājos distriktos

<u>Distrikti</u>	<u>Uzņemtie</u>	<u>Neuzņemtie</u>	<u>Kopā</u>
Laicenes	993	virš 1000	ap 1993
Smiltenes	336	200	536
Blomes	321	150	471
Valmieras	688	700	1388
Plāņu	236	100	ap 1000

Pavisam	2574	ap 2510	ap 4784
			+ 1000 bērnu
		Summārais	5724

5. PIELIKUMS

Valmieras apriņķa brāļu draudžu piekritēju skaits 1817.,
1823. un 1828.gados

<u>Draudzes</u>	<u>Saiešanas</u>	<u>Uzņemto locekļu skaits</u>		
		<u>1817.27.X</u>	<u>1823.</u>	<u>1828.</u>
Umurgas	Mieža	200	160	
	Ropes Kalēju	130	130	302
	Kanaču	110	100	
Valmieras	Libertu	261	187	
	Gailes	122	140	
	Baložu	-	136	
	Brēmeļu	145	144	695
	Dzirņu	48	107	
	Gaides	54	107	
	Kūnes	60	114	
	draudžu kalpotāji	116	129	
Burtnieku	Garklāvu	-	170	
	Kanču	163	170	231
Straupes	8	430	415	388
Rubenes	Cauču	161	164	29
Dikļu	Kūlmaču	315	284	319
Liepupes	1	97	115	101
Matīšu	Celmu	123	107	109
Āraišu	Šmīdes	53	47	-
Alojas	1	-	7	19
Limbažu	1	-	-	47

KOPĀ		2588	2933	2240

6. PIELIKUMS

Vidzemes brāļu draudžu piekritēju skaits 1829., 1830. un 1831.g.

Distrikts	Draudzes	Kopu piekritēji		
		1829.	1830.	1831.
Jaunveļķu	Rubenes			
	Valmieras			
	Dikļu			
	Burtnieku			
	Matīšu			
	Umurgas			
	Alojas			
	Cēsu			
	Āraišu			
	Siguldas			
Madlienas	3000	3100	3150	
Vēberhofas	Straupes			
	Siguldas			
	Umurgas			
	Lēdurgas			
	Liepupes			
	Vecpiebalgas			
	Dzērbenes	2500	2560	3000
Birkavas	Smiltenes			
	Trikātas			
	Raunas			
	Jaunpiebalgas	3000	3090	3090
Lindheimas	Apukalna			
	Alūksnes			
	Cesvaines			
	Gaujienas			
	Tirzas	4000	4070	4090

	KOPĀ	12500	12820	13330

7. PIELIKUMS

Vidzemes brāļu draudžu saiešanas namu un to apmeklētāju saraksts 1839.g.

Saiešana	Draudze	Muiža	Aprīķis	Uzņemto skaits	Vispārējie locekļi	Saiešanas dibin. gads
<u>Jaunvelķu distriktis</u>						
Cuaču	Rubenes	Palmhoļ	Valmieras	134	200	1802
Krīpēnu	Cēsu	Gravkrasti	Cēsu	117	135	1781
Podiņu	"	Priekuļi	"	152	194	1749
Lodes	"	Liepa	"	130	160	1767
Tomes	"	"	"	91	106	1774
Libirtu	"	Vaive	"	46	158	1793
Pinderu	"	Cēsu past.	"	226	248	1808
Bences	"	Cēsu pils	"	106	128	1779
Stiķēnu	"	Vaive	"	71	90	1760
Viesītes	Āraišu	Kārļi	"	99	134	1796
Smīdes	"	Cēsu pils.	"	80	100	1763
Kēzas	"	"	"	103	132	1802
Dzērves	"	Rutzhy	"	110	158	1798
Slāņu	Siguldas	Palsmane	Rīgas	65	79	1819
Libirtu	Valmieras	Valm.m.	Valmieras	130	166	1774
Gaides	"	Kauguros	"	122	148	1764
Rūnes	"	"	"	78	113	1789
Brēmēļu	"	Kokmuiža	"	136	181	1779
Dzirnes	"	Duckersh.	"	96	126	1786
Gaiļu	"	Valm.m.	"	102	127	1785
Baložu	"	"	"	100	140	1814
Rugēnu	"	Valm.past.	"	60	80	1804
Garklāvu	Burtniek.	Burtnieki	"	90	139	1780
Celmu	Matīšu	Bauni	"	110	122	1769
Kanču	Burtniek.	Ruhtenhof	"	60	70	1809
Kūlmaču	Dikļu	Dikļi	"	218	340	1800
Kānaču	Umurgas	Ārciems	"	179	299	1825
Garandču	Alojas	Pūrkeln	"	116	333	1824

Vēberhofas distriks

Vecstārstu	Straupes	Stalbe	Valmieras	112	125	1773
Lielnekena	"	"	"	59	62	1801
Mežoka	"	Lielstr.	"	91		1788
Liņu	"	"	"	33		1786
Kurmju	"	"	"	18		1800
Jokes	Lēdurgas	Nabe	"	80	120	1802
Budes	"	Vidriži	Rīga	160	180	1807
Krastiņu	Āiepupes	Skulte	"	276	526	1787
Zīvartu	"	"	"	187	337	1794
Miežu	Umurgas	Ropebeck	Valmieras	174	254	1805
Ropeskalēju	"	Augstrozes	"	160	260	1816
Jauniet	Dzērbenes	Dzērbenes	Cēsu	227	307	1822
Doles	"	"	"	178	348	1830
Cepļu	Vecpiebalga	Vecpieb.	"	507	667	1816
Naurēmu	"	"	"	539	789	1819
Greiveru	"	"	"	398	438	1818
Krekstiņu	Madlienas	Jaunmuiža	Rīgas	152		1818
Vīļuma	Dzērbenes	Gatarta	Cēsu	87	197	
Jānīšu	Straupes	Daibe	Valmieras	21	68	1833
Vīņaudu	"	Lielstraup.	"	40	neprecēti brāļi	1792
Stārstu	Liepupes	Stiene	"	100	bērni	1824
Kaimiņu	"	Skulte	Rīga	50	nepr.br.	1796

22

3649

4678

Birkavas distriks

Laiviņu	Raunas	Rauna	Cēsu	150	200	1820
Bormanu	"	"	"	142	243	1787
Smurges	"	Baižkalns	"	273	379	1784
Inču	"	Mārsnēni	"	200	257	1744
Bekuru	"	Rauna	"	381	473	1787
Mazulas	Smiltenes	Smiltene	Valkas	329	388	1754
Baltaču	"	JaunBilska	"	221	281	1789
Ēmuru	"	Smiltene	"	179	209	1784
Ringu	"	Blome	"	269	376	1780
Daudziešu	Trikātas	Jaunvāle	"	87	100	1779
Daudzes	"	Jaunbrenģuļi	"	291	411	1784
Mežuļu	"	Plāņi	"	118	138	1769
Kalēju	"	Vijciems	"	120	155	1780
Kanpes	"	Plāņi	"	120	150	1779
Kundziņu	"	Vijciems	"	118	143	1817
Ilzēnu	Jaunpiebalga	J.Piebalga	Cēsu	443	900	1809
Kanēpju	"	"	"	507	1000	1820
Langes	"	"	"	670	970	1817
Aukstāru	"	"	"	519	1019	1821
Auskalītu	"	Ranka	"	276	828	1831
Lieldulietu	Raunas	Launkalne	"	146	196	1836

21

5559

8816

Lindheimas distrikts

Vistiņu	Apukalna	Veclaicenes	Valkas	174	232	1822
Melekaula	"	Jaunlaicene	"	276	368	1780
Siliņu	"	"	"	283	377	1794
Rumpēnu	"	"	"	230	306	1799
Kamberu	"	"	"	145	193	1803
Ādiņu	"	Māriņkalns	"	274	365	1784
Jāņakalna	"	"	"	85	113	1810
Cīruļu	"	Veclaicene	"	132	176	1822
Dzeņu	"	Ape	"	271	360	1812
Skripju	"	Jaunroze	"	273	364	1769
Klipju	"	Korva	"	377	505	1814
Lejas māja	Alūksnes	Ziemere	"	152	203	1808
Brenču	"	Mālupe	"	373	497	1807
Kalna Melsup	"	Alūksne	"	63	84	1825
j. Degon						
Lausenieku	"	Goldbeck	"	231	308	1819
Šķilderu	"	Alūksne	"	110	147	1798
Kušķu	"	Ottenhof	"	153	204	1815
Blumju	"	Alūksne	"	149	199	1801
Stāmeru	"	Alsviķi	"	234	312	1809
Zēmeļu	"	Zeltiņi	"	252	336	1801
Čakstiņu	"	"	"	75	100	1806
Šlakes	"	Ilzene	"	40	53	1808
Mikušu	Gaujienes	Trapene	"	189	252	1803
Tirziņu	Tirzas	Druviēna	"	440	578	1822
Gušeļu	Velēnas	Lizums	"	79	105	1834
Vēberu	Cesvaines	Greifenthal	Cēsu	414	552	1817
Pakalnu	"	Cesvaine	"	181	241	1820

8. PIELIKUMS

Vidzemes brāļu draudžu piekritēju /uzņemto locekļu/ skaits 1841.g.

<u>Jaunvelķu distrikts:</u>	Valmieras draudzē	958
	Cēsu "	938
	Rubenes "	134
	Āraišu "	392
	Siguldas "	65
	Burtnieku "	150
	Matīšu "	110
	Dikļu "	218
	Umurgas "	179
	Alojas "	116

3260

<u>Vēberhofas distrikts:</u>	Straupes draudzē	374
	Lēdurgas "	240
	Liepupes "	613
	Umurgas "	334
	Dzērbenes "	492
	Vecpiebalgas "	1046
	Madlienas "	152

3251

<u>Birkavas distrikts:</u>	Raunas draudzē	1392
	Smiltenes "	998
	Trikātas "	854
	Jaunpiebalgas "	2415

5659

<u>Lindheimas distrikts:</u>	Apukalna draudzē	2520
	Alūksnes "	1812
	Gaujienas "	189
	Tirzas "	519
	Cesvaines "	595

5635

KOPĀ: 17805

9. PIELIKUMS

Brāļu draudzes piekritēju skaits pa saiešanām 1854.g.

Saiešana	Draudze	Uzņemto skaits	Amatos		Piezīmes
			brāļi	māsas	
Cauču	Rubenes	186	6	4	196
Krīpēnu	Cēsu	107	8	6	121
Podiņu	"	84	5	3	92
Lodes	"	110	6	6	122
Tomes	"	77	4	5	86
Libirtu	"	104	6	5	115
Pinderu	"	171	4	4	179
Stikēnu	"	71	7	6	84
Benca	"	38	2	3	43
Celpju	"		2	2	4 Kūdumam piederošā skolas māja
Viesītes	Āraišu	63	5	4	72
Dzērvēs	"	131	4	4	139
Smīdes	"	92	9	8	109
Kēzas	"	101	5	4	110
Slāņu	Siguldas	58	4	4	66
Kapakalna	Madlienas	209	6	5	220
Libirtu	Valmieras	49	8	9	66
Baložu	"	64	6	6	76
Gaiļu	"	52	8	7	67
Garklāvu	Burtnieku	387	8	11	406
Kanču	"	40	2	1	43
Kūlmaču	Dikļu	229	9	8	246
Šķepastu	Alojas	270	10	8	288
Kānaču	Umurgas	152	8	7	167
Jesperu	Limbažu	223	12	11	246
Enņu	Matīšu	60	2	2	64 Baznīcas saieša
Stenderu	Liepupes	13			13 "
Kanges	"	40	4	4	48 "
Stieņu		36	5	5	46

29		3217	165	152	3248

Birkavas distriktis

Ringu	295	21	316	
Mazula	355	22	377	
Baltaču kopā	397	16	413	
Liepiņu kopā	397	16	413	
Daudziešu	143	17	160	
Inču	117	12	129	
Mežulu	150	12	162	
Knapes	159	13	172	
Kundziņu	163	13	176	
Kalējiņu	17	2	19	Kopstundas Kundziņu saiešanā
Kalēju	123	13	136	
Kaļiņu	68	6	74	
Bormaņu	363	23	386	
Bekuru	223	11	234	
Smurges	201	9	210	
Trokšņu	74	5	79	
Laiviņu	193	11	204	

Bullu	158	10	168
Daudžu	394	16	410
Ķepīšu	190	13	203
Kaņepju	618	15	632
Ilzēnu	508	16	524
Augstāru	525	13	538
Augstkalniešu	423	14	437
Langes	697	17	714
Ķempju	53	2	55
Kāļu	351	19	370
Liielduliešu	175	12	187

28	7136	353	7489

Vēberhofas distrikts

Ceplu	Vecpiebalgas	388	6	5	399		
Naurēnu	"	440	6	8	454		
Greiveru	"	470	10	10	490		
Prīzēnu	"	147	4	3	154	baznīcas	saiēš.
Rauša	"	106	1	1	108	"	"

		1551	27	27	1605		
Jaunietes	Dzērbenes	320	5	4	329		
Doles	"	95	4	3	102		
Gulbju	"	248	5	6	259	"	"
Skolas Kalna	"	128	3	3	134	"	"
Ješkas	"	82	2	2	86	"	"

		873	19	18	910		
Šukātu	Skujenes	96	4	4	104	"	"
Krastiņu	Liepupes	333	11	14	358		
Zīvartu	"	162	5	5	172		
Stārastu	"	50	4	3	57		
Būdes	Lēdurgas	166	7	7	180		
Jokas	"	42	6	5	53		
Miežu	Umurgas	265	7	5	277		
Ropeskalēju	"	120	8	7	135		
Mežoka	Straupe	86	8	7	99		
Vecstārastu	"	103	6	7	116		
Jānīten	"	42	5	5	52		

21		3889	117	114	4120		

Lindheimas distrikts

Klibje	Apukalns	243	14	257
Kambaru	"	188	12	200
Rumpēnu	"	148	10	158
Stiliņu	"	214	10	224
Melakaula	"	246	12	258
Dzeņu	"	142	24	166
Skripju	"	232	14	246
Veškes	"	121	12	133
Jāņkalna	"	175	12	187
Ausiņu	"	134	10	144
Vistiņu	"	153	8	161

Ādiņu	Apukalns	265	12	277	
Mikužu	Gaujienas	205	14	219	
Lejas Mājas	Alūksnes	174	14	188	
Stāmeru	"	240	16	256	
Blumjes	"	78	12	90	
Šķilderu	"	46	12	58	
Trisēnu	"	177	14	191	
Benca	"	85	8	93	
Lauzenieka	"	21	8	29	
Akmendruvit	"	111	18	129	
Zemeļu	"	295	20	305	
Čakstiņu	"	156	14	170	
Slokas	"	102	12	114	
Kalnavēru	Cesvaines	322	28	350	
Pakalniēku	"	270	22	292	
Tirziņu	Tirzas	296	26	422	
Gušiņu	Velēnas	175	10	185	
Sviķu	Tirzas		4	4	vāji apmeklēts, tikai
					vispārējās stundās,
					baznīcas saiešana
Skujas	Gulbenes	35	6	41	Baznīcas saiešana
Elstu	"		8	8	Apmeklētas tikai vis-
					pārējās stundas, baznī-
					cas saiešana

31	5149	402	5551
Pavisam 109	19391	1303	20694

10. PIELIKUMS

Brāļu draudzes teicēju sabiedriskais stāvoklis 1823.g.

Aprinķis	Teicēju skaits	Saimnieki dēli	Amatnieki krodznieki skolotāji	Valinieki	Kalpi	Muižu kalp.
Rīgas	12	8	3	-	-	1
Valmieras	92	80	5	1	4	2
Cēsu	83	70	9	1	2	1
Valkas	81	78	3	-	-	-
Kopā	268	236	20	2	6	4

Brāļu draudzes teicēji saimnieki 1823.g.

Aprinķis	Pavisam	Kēsteri	Mežsargi	Vagari	Klētņieki	Māju nomnieki
Rīgas	8	1	-	2	-	5
Valmieras	80	5	-	1	2	72
Cēsu	70	2	3	3	-	62
Valkas	78	-	-	1	-	77
Kopā	236	8	3	7	2	216

PARINDES

Avota un literatūras apskats

- ¹ A.B.U.,NB.I.R.3.148.mm.;LCVVA,237.f.,1.apr.,8.l.
- ² A.B.U.,R.19.G.a.3.6.a.
- ³ Diarium de Anno 1745 von Buntebart - A.B.U.,R.19.G.a.a.2.a.3.a.;
Buntebart, Einige Anmerkungen über Lettland - A.B.U.,R.19.G.a.3.
8.b.
- ⁴ P.Hesse. Kurzeⁿ Bericht von den lettischen Diaspora.-A.B.U.R.
19.G.a.a.2.e
- ⁵ LCVVA,237.f.,1.apr.,9.,9h.l.
- ⁶ A.B.U.,R.19.G.a.10.a.
- ⁷ LCVVA,237.f.,1.apr.,10.-17.l.
- ⁸ Ibid.,1.-2.l.,4038.f.;2.apr.,737.l.;233.f.,4.apr.,1124.,1193.l.,
1.apr.,320.l.;A.B.U.,R.19.G.a.4.II.,1.3.f.
- ⁹ LCVVA,234.f.,1.apr.,14.,16.,21.,22.,23.,24.,26.,31.,32.l.;233.f.,
4.aor.,1083.-1113.l.
- ¹⁰ LCVVA,233.f.,1.,2.,3.,4.apr.;237.f.,1.apr.
- ¹¹ LCVAA,237.f.,1.apr.,4.l.
- ¹² LCVVA,6810.f.,1.apr.
- ¹³ Adamovičs L.Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē.I-III.R.,
1928.,64 lpp.
- ¹⁴ Ibid.,2.lpp.
- ¹⁵ Indriķa Straumīša raksti./1840.-1845./R.,1906, 112 lpp.
- ¹⁶ Kaudsite M. Brāļu-draudze Vidzemē.R.,1877,136 lpp.
- ¹⁷ Krodzneeka raksti.Iz Baltijas wehstures.III.R.,1914,238 lpp.

- ¹⁸Adamovičs L., Studijas latviešu..., 5.lpp.
- ¹⁹Adamovičs L. Vidzemes zemnieks un latviešu zemnieks.1710-1740. R.,1933,660 lpp; Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos.R., 1932,48.-86.lpp./Atsevišķs novilkums no krājuma "Latvieši.II."/; Die erste Verfolgungszeit der lettischen Brüdergemeinde.1743-1745.R.,53.-100.S.; Die lettische Brüdergemeinde 1739-1860.R., 1938,32 S.
- ²⁰Ibid.,Studijas...7.lpp.u.t.
- ²¹Ibid.,Vidzemes baznīca...,577.lpp.
- ²²Ibid.,527.lpp.
- ²³Ibid.,Latviešu brāļu draudze...,67.lpp.u.t.
- ²⁴Enzeliņš H.Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē.Valmiera,1932,304 lpp.
- ²⁵Birkerts A. Latviešu intelligences savās cīņās un gaitās. R.1927, I-II, 240,280 lpp.
- ²⁶Legzdīņš R.Brāļu draudzes saiešanu nami Latvijā.-Brāļu draudzes kalendārs 1931.g.R.,1930,18,-35.lpp.
- ²⁷Zutis J. Baltijas jautājums XVIII gs.R.,1951,482 lpp.; Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvslaišana XIX gadsimta 20.gados.R.,1956, 228 lpp.
- ²⁸Zutis J. Baltijas...,165.lpp.
- ²⁹Snippe V.Luterānisms Latvijā.R.,1977,128 lpp.
- ³⁰Apinis A. Neprasot atļauju.R.,1988,224 lpp; Agrīnā.- Karogs,1982, VIII.141.-145.lpp.,IX,149.-158.lpp.
- ³¹Krastiņa A.Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā.R.,1959,184 lpp.
- ³²Poldmāe R. Hernhutlande Christoph Michael Königseer ja tema koptuprotsess 1767.aastal.-Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis. Artiklite kogumik III.Tallinn,1987,172.lpp.u.t.

- ³³Harnack Th. Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde. Erlangen, 1860, 400 S.
- ³⁴Plitt H. Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland. Gotha, 1861, XIV, 278 S.
- ³⁵Ibid., S. III.
- ³⁶Laurent J.K.M. Geschichte der Brüderkirche in Livland. III. 263.-294. S. Ohne J.u.O.; Ulmann C. Ch. Das gegenwärtige Verhältniss der evangelischen Brüdergemeinde zur evangelisch-lutherischen Kirche in Liv- und Ehstland. Berlin, 1862, 40 S.
- ³⁷Quarenstube I.R.R. Auch ein Wort in Sachen Herrnhuts in Livland. Leipzig, 1861, 44 S.; Bourquin E.A. Der Agitator Ballod und das Herrnhuterthum in Livland. Niesky, 1870, 40 S.; Herrnhut und Livland vor 25 Jahren. Leipzig, 1870, 40 S.
- ³⁸Eckardt J. Livland im achtzehnten Jahrhundert. Leipzig, 1876, 596 S.
- ³⁹Ibid., S. 243.
- ⁴⁰Philipp G. Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeinde unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. Köln. Wien. 1974. - In: Reihe: Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. 5.
- ⁴¹Beck H. Brüder und vielen Völkern. Erlangen, 1981, 584 S.
- ⁴²Ibid., S. 119.
- ⁴³Hasselblatt M. Die herrnhuter Brüdergemeinde im Baltischen Raum. - In: Baltisches Jahrbuch 1987. Bonn 1987, S. 138.-171.
- ⁴⁴Ibid., S. 158-159.
- ⁴⁵Erbe H. -W. Albrecht Sutor /1681-1758/. Ein Lutheraner und Herrnhuter als Propst in Estland. - In: Unitas Fratrum. Hamburg, 1983, S. 3. - 57.
- ⁴⁶Ibid., S. 42.-43.
- ⁴⁷Ibid., S. 21.
- ⁴⁸Ibid.

49 Ibid., S.35.

50 Ibid.,S.16.-17.

1.nodaļa

¹ Skat.Latvijas PSR vēsture.1.sēj.,R.,1986,VI nodaļa.

² Vīgrabs J. Die Rosensche Deklaration vom Jahre 1739.Tartu,1937,
44^x - 47^x lpp.

³ Skat. Liepiņa Dz.Vidzemes zemnieki un muiža. R.,1983, 208 lpp.

⁴ Hasselblatt M. Die herrnhuter Brüdergemeine...,S,139.

⁵ LCVVA, 233.f.,1.apr.,3.1.,414. lpp.

⁶ Ibid.,4.1.,253.-255.,276.lpp.

⁷ Lenz K. Sprediķu grāmata par tiem svētdienu un svētku evangēli-
jiem. R.,1764,1391.,1392.lpp.

⁸ LCVVA, 233.f.,1.apr.,5.1.,92.-94.lpp.

⁹ Citēts pēc:Adamovičs L. Vidzemes baznīca...,245.lpp.

¹⁰ Erbe H.-W. Albrecht Sutor...,S.S.

¹¹ Hasselblatt M. Die herrnhuter Brüdergemeine...,S.139.

¹² A.B.U.,NB.I.R.3.148.mm.§4; LCVVA,237.f.,1.apr.,8.1.,4.lpp.

¹³ Erbe H.-W. Albrecht Sutor...,S.10.

¹⁴ Erbe H.-W. Albrecht Sutor...,S.12.

¹⁵ Ibid., S.13.

2.nodaļa

¹ Oehwinger Fr.Geschichte des Christentums.4.Auflage,Constanz,
1897, S.415.

² Ibid.,417.lpp.

³ Ibid.,418.lpp.

⁴ Erbe H.W. Albrecht Sutor...,S.16.

⁵ A.B.U.,NB.I.R.3.148.mm.10.§; LCVVA,237.f.,1.apr.,8.1.,5.lpp. ;
233.f.,4.apr.,1124.1.,383.lpp.

- 6 LCVVA, 233.f., 4.apr., 1124.l., 383.lpp.
- 7 LCVVA, 237.f., 1.apr., 6a.l., 12.lpp.
- 8 Ibid., 8.l., 6.lpp.
- 9 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515., 160.lpp.
- 10 LCVVA, 237.f., 1.apr. 8.l., 7.lpp.
- 11 Ibid., 4.l., 3.lpp.
- 12 Adamovičs L. Vidzemes baznīca..., 500.lpp.
- 13 LCVVA, 233.f., 1.apr., 485.l., 9.lpp.
- 14 Ibid.
- 15 A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 19., 20., 21.§; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 8.lpp.; skat. Adamovičs L. Studijas latviešu..., 53.lpp.
- 16 A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 7.lpp.; skat. Adamovičs L. Latviešu brāļu draudze..., 57.lpp.
- 17 LCVVA, 237.f., 1.apr., 14.d.l., B2; 1., 296.-297.lpp.
- 18 LCVVA, 234.f., 1.apr., 14.l., 395.lpp.
- 19 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 8.lpp.; 14d.l., B2; A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 19.-21.§
- 20 LCVVA, 234.f., 1.apr., 14.l., 395.lpp.
- 21 Ibid., 373.lpp.; 237.f., 1.apr., 1.l., 296.-297.lpp.
- 22 LCVVA, 234.f., 1.apr., 14.l., 373.lpp.
- 23 LCVVA, 233.f., 4.apr., 1105.l., 2.lpp.
- 24 LCVVA, 237.f., 1.apr., 1.l., 297.lpp.
- 25 Ibid., 8.l., 9.lpp.; 14d.l., B2; 4038.f., 2.apr., 737.l., 17.lpp.
- 26 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 9.lpp.; 14.d.l., B2.
- 27 Adamovičs L. Vidzemes baznīca..., 525.lpp.
- 28 A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 28., 29.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 11.lpp.
- 29 A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 15.lpp.; LCVAA, 237.f., 1.apr., 8.l., 10.lpp.
- 30 A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 17.lpp.; LCVAA, 237.f., 1.apr., 8.l., 10.lpp.

- ³¹A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 20.lpp.
- ³²LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 11.lpp.
- ³³Ibid., 13.lpp.; 14d.1., B3.
- ³⁴Ibid., 4, 1., 3.lpp.
- ³⁵LCVVA, 4038.f., 2.apr., 737.1., 17.lpp.
- ³⁶Adamovičs L.Vidzemes baznīca..., 505.lpp.
- ³⁷A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 21.lpp.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 13.lpp.;
14d.1., B4.
- ³⁸A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 21.lpp.
- ³⁹Adamovičs L.Vidzemes baznīca... 341.lpp.
- ⁴⁰LCVVA, 237.f., 1.apr., 8, 1., 14.lpp.
- ⁴¹A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 21.lpp.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8, 1., 14.lpp.
- ⁴²LCVVA, 234.f., 1.apr., 16.1., 5.lpp.
- ⁴³Ibid., 12.lpp.
- ⁴⁴LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 14.lpp.; skat.Adamovičs L.Vidzemes baz-
nīca..., 529.lpp.
- ⁴⁵LCVVA, 4038.f., 2.apr., 737.1., 4.lpp.
- ⁴⁶LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 15.lpp.
- ⁴⁷A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 40.-44.§; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 16.
lpp.
- ⁴⁸LCVVA, 237.f., 1.apr., 1.1., 46.lpp.u.t.
- ⁴⁹A.B.U., R.19.G.a., 7.b.
- ⁵⁰LCVVA, 237.f., 1.apr., 1.1., 1458.lpp.; 233.f.1.apr., 320.1., 46.lpp.
- ⁵¹LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 17.lpp.
- ⁵²A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 37.lpp.
- ⁵³A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 45.-47.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 17.lpp.;
14d.1., B5.
- ⁵⁴Ibid.
- ⁵⁵Ibid.

- ⁵⁶ Eckardt J. Livland in 18. Jahrhundert. Leipzig, 1876. S. 215.
- ⁵⁷ LCVVA, 233. f., 1. apr., 852. l., 410. lpp; Harnack Th. Die lutherische Kirche... S. 46. f., 77.-81.
- ⁵⁸ LCVVA, 237. f., 1. apr., 4. l., 2.-7. lpp.
- ⁵⁹ Ibid., 2. lpp.
- ⁶⁰ Ibid.
- ⁶¹ Ibid., 7. lpp.
- ⁶² Ibid.
- ⁶³ Ibid., 10.-11. lpp.
- ⁶⁴ Ibid., 14.-15. lpp.
- ⁶⁵ LCVVA, 233. f., 4. apr., 1193. l., 11. lpp.
- ⁶⁶ LCVVA, 237. f., 1. apr., 4. l., 21.-22. lpp.
- ⁶⁷ Ibid., 26. lpp.
- ⁶⁸ Ibid., 55.-65. lpp.
- ⁶⁹ Ibid., 33.-34. lpp.
- ⁷⁰ Ibid., 49. u. 53. lpp.
- ⁷¹ Ibid., 79.-90. lpp.
- ⁷² Ibid., 83.-92. lpp.
- ⁷³ Ibid., 89.-91. lpp.
- ⁷⁴ LCVVA, 233. f., 4. apr., 1193. l., 14. lpp.
- ⁷⁵ Adamovičs L. Kurzemes baznīca..., 543. lpp.
- ⁷⁶ LCVVA, 237. f., 1. apr., 4. l., 93.-96. lpp.
- ⁷⁷ Ibid., 95. lpp.
- ⁷⁸ Ibid., 96. lpp.
- ⁷⁹ LCVVA, 237. f., 1. apr., 4. l., 117.-118. lpp.
- ⁸⁰ Ibid., 121.-123. lpp.
- ⁸¹ Ibid., 122. lpp.
- ⁸² Ibid., 136. lpp.
- ⁸³ Ibid., 151.-154. lpp.
- ⁸⁴ Ibid., skat. arī Adamovičs L. Vidzemes baznīca..., 548. lpp.

- ⁸⁵LCVVA, 237.f., 1.apr., 4.l., 155.-157.lpp.
⁸⁶LCVVA, 233.f., 4.apr., 1193.l., 20.lpp.
⁸⁷LCVVA, 237.f., 1.apr., 4.l., 159.-163.lpp.
⁸⁸Ibid., 170.-184.lpp.
⁸⁹Ibid., 170.lpp.
⁹⁰Ibid., 171.lpp.
⁹¹Ibid., 172.lpp.
⁹²Ibid., 173.lpp.
⁹³Ibid., 174.176.lpp.
⁹⁴Ibid., 180.lpp.
⁹⁵Ibid., 187.-189.lpp.
⁹⁶Ibid., 188.lpp.
⁹⁷LCVVA, 233.f., 4.apr., 1193.l., 24.-25.lpp.
⁹⁸LCVVA, 237.f., 1.apr., 4.l., 191.-196.lpp.
⁹⁹Ibid., 192.lpp.
¹⁰⁰Ibid., 194.lpp.
¹⁰¹Ibid., 195.lpp.
¹⁰²Ibid., 242.-243.lpp.
¹⁰³Ibid., 243.lpp.
¹⁰⁴LCVVA, 233.f., 4.apr., 1193.l., 27.lpp.
¹⁰⁵LCVVA, 233.f., 1.apr., 852.l., 417.lpp.
¹⁰⁶Ibid., 4.l., 509.lpp.
¹⁰⁷LCVVA, 237.f., 1.apr., 1.l., 3.lpp.
¹⁰⁸Ibid., 1.-2.l.
¹⁰⁹LCVVA, 237.f., 1.apr., 1.l., 13.-15.lpp.
¹¹⁰Ibid., 25.lpp.
¹¹¹Ibid., 27.-30.lpp.
¹¹²LCVVA, 237.f., 1.apr., 1.l., 160.-167., 206.-208.lpp.; 2.l., 32.lpp.
¹¹³Ibid., 1.l., 522.lpp.; 2.l., 170.-171.lpp.; 4038.f., 2.apr., 737.l.,
83.lpp.

- 114 Ibid., 1. apr., 1. l., 523. lpp. : 2. l., 1455. lpp.
- 115 Ibid., 2. l., 101. lpp.
- 116 Ibid., 102. lpp. u. t.
- 117 Ibid., 108. lpp.
- 118 Ibid., 1. apr., 1. l., 239.-246. lpp.
- 119 Skat. LCVVA, 237. f., 1. apr., 8. l., 65. lpp.; A. B. U., NB. I. R. 3. 148. mm.,
119.
- 120 LCVVA, 233. f., 1. apr., 1. l., 257.-260. lpp.
- 121 LCVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 900. lpp.
- 122 LCVVA, 233. f., 1. apr., 1. l., 337.-339. lpp.
- 123 Ibid., 4. apr., 1124. l., 251.-259. lpp.
- 124 LCVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 543. lpp.; 4038. f., 2. apr., 737. l., 94. lpp.
- 125 LCVVA, 4038. f., 2. apr., 737. l., 94. lpp.
- 126 A. B. U., R. 19. G. a. l. 3. f. l. A.
- 127 LCVVA, 233. f., 1. apr., 1. l., 875. lpp.
- 128 LCVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 94. lpp.
- 129 Skat. 51. lpp.
- 130 LCVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 899. lpp.; 4038. f., 2. apr., 737. l., 82.-
83. lpp.
- 131 LCVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 429. lpp.
- 132 LCVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 433., 876. lpp.; 4038. f., 2. apr., 737. l.,
38.-39. lpp.; 233. f., 4. apr., 1193. l., 74. lpp.
- 133 LCVVA, 233. f., 1. apr., 320. l., 38. lpp.
- 134 LCVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 446. lpp.; 468. lpp.; skat. arī 237. f., 1. apr.,
2. l., 125. lpp.
- 135 LCVVA, 237. f., 1. apr., 1. l., 469. lpp.
- 136 Ibid., 476. lpp.
- 137 Ibid., 2. l., 123. lpp.
- 138 Ibid., 1107.-1124. lpp.
- 139 Ibid., 1136. lpp.

- 140 Ibid., 1137. lpp.
- 141 LCVVA, 4038. f., 2. apr., 737. l., 29. lpp.
- 142 Ibid., skat. arī 233. f., 1. apr., 320. l., 33. lpp.
- 143 LCVVA, 4038. f., 2. apr., 737. l., 34. lpp.
- 144 LCVVA, 237. f., 1. apr., 8. l., 22. lpp.
- 145 LCVVA, 233. f., 1. apr., 4. l., 534A. lpp.; 4038. f., 2. apr., 738. l., 2.,
24. lpp.
- 146 LCVVA, 233. f., 4. apr., 1193. l., 28. lpp.
- 147 Ibid., 31., 61.-62. lpp.
- 148 Ibid., 63. lpp.
- 149 Ibid., 68. lpp.
- 150 LCVVA, 233. f., 4. apr., 1124. l., 285.-288. lpp.
- 151 Ibid., 42., 286. lpp.
- 152 Ibid., 288. lpp.
- 153 A. B. U., R. 19. G. s. 4. II. 16.
- 154 LCVVA, 233. f., 4. apr., 1193. l., 60. lpp.
- 155 Ibid., 1. apr., 320. l., 37. lpp.
- 156 Ibid., 38. lpp.
- 157 Ibid.
- 158 Eckardt J. Livland..., S. 243.
- 159 LCVVA, 233. f., 1. apr., 355. l., 298. lpp.
- 160 Ibid., 320. l., 41. lpp.
- 161 Skat.: Apinis A. Neprasot atļauju. R., 1987.
- 162 LCVVA, 233. f., 1. apr., 320. l., 42. lpp.
- 163 Ibid., 3. apr., 6515. l., 226. lpp.
- 164 Skat.: Straube G. Vidzemes brāļu draudžu centieni latviešu zem-
nieku tikumiskajā audzināšanā.-Latvijas PSR vēstures problēmas.
LPSR ZA Vēstures institūta 6. republikāniskās jauno zinātnieku
konferences tēzes. Rīga, 1987, 55.-58. lpp.

- 165 Ibid.
- 166 Skat. Adamovičs L. Latviešu brāļu draudze..., 61. lpp.
- 167 LCVVA, 237. f., 1. apr., 2. l., 710-711. lpp.
- 168 Der Disput über die Ehe.-In: Beilage zur Rigaschen Rundschau
Nr. 35. 1924. 12. XII.
- 169 Zutis J. Baltijas..., 166. lpp.

3. nodaļa

- 1 Skat.: LCVVA, 233. f., 1. apr., 876. l., 111. lpp u. t.; 320. l., 18. lpp u. t.;
237. f., 1. apr., 13cl., 1.-8. lpp.
- 2 Harnack Th. Die lutherische...; Adamovičs L. Latviešu brāļu
draudze...; Studijas latviešu..., 2.-3. lpp.; LPE, 2. sēj., 109. lpp.
- 3 Skat.: LCVVA, 233. f., 1. apr., 876. l., 112. lpp.; 237. f., 1. apr., 13c. l.,
1.-8-1pp.
- 4 Skat.: LCVVA, 233. f., 1. apr., 876., 876. l., 112. lpp., 881. l., 360.-
363., 381. lpp.
- 5 Philipp G. Die Wirksamkeit...
- 6 Skat.: LCVVA, 233. f., 3. apr., 6515. l., 65. lpp.; 237. f., 1. apr., 13cl.,
113.-116. lpp.
- 7 LCVVA, 233. f., 3. apr., 6515. l., 65. lpp.
- 8 Eckardt J. Livland..., Plitt H. Die Brüdergemeine...; Laurent
J. K. M. Geschichte...
- 9 Adamovičs L. Die lettische Brüdergemeine...
- 10 Skat. arī:
- 11 LCVVA, 233. f., 3. apr., 6515. l., 44. lpp.
- 12 LCVVA, 233. f., 3. apr., 6515. l., 282. lpp.

- 13 LCVVA, 233.f., 1.apr., 4.l., 627.lpp., 3.apr., 6515.l., 226.lpp.
- 14 LCVVA, 233.f., 1.apr., 4.l., 627.-629.lpp.
- 15 A.B.U., R.19.G.a.l.3.e.
- 16 LCVVA, 237.f., 1.apr., 14.d.l., B10.
- 17 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 35.-36.lpp.
- 18 Ibid., 35.lpp.
- 19 LCVVA, 4038.f., 2.apr., 137.l., 14.lpp.
- 20 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 34.lpp.
- 21 Ibid., 37.lpp.
- 22 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 38.-39.lpp.; 14d.l., B9.-10.; A.B.U., NB.
I.R.3.148.mm., 87.§.
- 23 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 39.lpp.; A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 87.§.
- 24 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 40.lpp.
- 25 A.B.U., R.19.G.s.4.b.
- 26 A.B.U., R.19.G.a.3.8.b.
- 27 Skat.: LCVVA, 237.f., 1.apr., 14d.l., B10.; 8.l., 41.lpp.
- 28 LCVVA, 233.f., 1.apr., 856.l., 283.lpp.
- 29 Ibid., 295.lpp.
- 30 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 42.lpp.
- 31 A.B.U., R.19.G.a.a.2.a.3.a.
- 32 Ibid.
- 33 LCVVA, 234.f., 1.apr., 14.l., 431.lpp.
- 34 LCVVA, 233.f., 1.apr., 855.l., 11.lpp.
- 35 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 44.lpp.
- 36 LCVVA, 233.f., 1.apr., 855.l., 29.lpp.
- 37 LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 47.lpp.; 233.f., 1.apr., 857.l., 86.lpp. u. t.
- 38 LCVVA, 233.f., 1.apr. 857.l., 86.lpp.
- 39 Ibid., 91.lpp.
- 40 Ibid.
- 41 Ibid., 92.lpp.

- ⁴²A.B.U., R.19.G.a.3.6.a., 84.lpp.u.t.; NB.I.R.3.148.mm., 113.-115.§.
LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 48.-49.lpp.
- ⁴³A.B.U., R.19.G.a.3.12.; NB.I.R.3.148.mm., 119.§.; LCVVA, 237.f.,
1.apr., 8.1., 51.lpp.; 14d.l., B14.
- ⁴⁴A.B.U., R.19.G.a.3.12.; NB.I.R.3.148.mm., 118.§.; LCVVA, 237.f.,
1.apr., S.L., 51.lpp.; 14d.l., B13.
- ⁴⁵A.B.U., R.19.G.a.3.12.; NB.I.R.3.148.mm., 120.§.; LCVVA, 237.f.,
1.apr., 8.1., 52.lpp., 54.lpp.
- ⁴⁶A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 121.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 55.lpp.
- ⁴⁷A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 123.§.
- ⁴⁸LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 58.lpp.
- ⁴⁹A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 131.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 58.lpp.
- ⁵⁰A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 137.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 60.-
61.lpp.
- ⁵¹A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 140.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 61.lpp.
- ⁵²LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 62.lpp.
- ⁵³Ibid., 63.lpp.
- ⁵⁴A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 143.§.
- ⁵⁵LCVVA, 4038.f., 2.apr., 738.l., 19.lpp.
- ⁵⁶A.B.U., R.19.G.a.2.14.
- ⁵⁷A.B.U., R.19.G.a.3.13.a.
- ⁵⁸A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 148.-154.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1.,
65.-66.lpp.
- ⁵⁹LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 66.lpp.
- ⁶⁰Ibid., 67.lpp.
- ⁶¹Ibid., 72.lpp.
- ⁶²Ibid., 73.lpp.
- ⁶³A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 165.§.
- ⁶⁴LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 73.lpp.
- ⁶⁵LCVVA, 233.f., 1.apr., 6.1., 137.lpp.

- ⁶⁶LCVVA, 233.f., 1.apr., 846.l., 638., 641.lpp.
- ⁶⁷Ibid., 641.lpp.
- ⁶⁸Ibid., 650.lpp.
- ⁶⁹Ibid., 641.lpp.
- ⁷⁰Ibid., 650.lpp.
- ⁷¹Ibid., 709.lpp.
- ⁷²Ibid., 710.lpp.
- ⁷³Ibid., 711.lpp.
- ⁷⁴LCVVA, 233.f., 1.apr., 6.l., 195.lpp.
- ⁷⁵Ibid., 200.lpp.
- ⁷⁶Ibid., 334.lpp.
- ⁷⁷Ibid.
- ⁷⁸Ibid.
- ⁷⁹LCVVA, 233.f., 1.apr., 7.l., 54.-55.lpp.
- ⁸⁰Ibid., 869.l., 434.lpp.u.t.
- ⁸¹Ibid., 441.lpp.
- ⁸²Ibid.
- ⁸³Ibid.
- ⁸⁴Ibid.
- ⁸⁵Ibid., 436.lpp.
- ⁸⁶Ibid., 870.l., 366.lpp.
- ⁸⁷LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 80.lpp.
- ⁸⁸Ibid., 81.lpp.
- ⁸⁹A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 189.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 82.lpp.
- ⁹⁰A.B.U., R.19.G.a.7.b.
- ⁹¹A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 189.§.
- ⁹²A.B.U., R.19.G.a.6.I.
- ⁹³LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 85.lpp.
- ⁹⁴A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 191.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.l., 85.lpp.

- ⁹⁵LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 86.lpp.
- ⁹⁶LCVVA, 234.f., 1.apr., 22.1., 451.lpp.
- ⁹⁷Ibid., 23.1., 91.lpp.; 32.1., 61.-62.lpp.
- ⁹⁸Ibid., 32.1., 23.lpp.
- ⁹⁹Ibid., 23.1., 105.lpp.
- ¹⁰⁰Ibid.
- ¹⁰¹Ibid., 22.lpp.
- ¹⁰²Ibid., 321.1., 85.lpp.
- ¹⁰³Ibid., 23.1., 185.lpp.
- ¹⁰⁴A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 193.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 87.lpp.
- ¹⁰⁵LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 87.lpp.
- ¹⁰⁶Ibid., 88.lpp.
- ¹⁰⁷LCVVA, 234.f., 1.apr., 22.1., 667.lpp.
- ¹⁰⁸Ibid., 664.lpp.
- ¹⁰⁹Ibid., 30.1., 106.-107.lpp.
- ¹¹⁰Ibid., 22.1., 713.lpp.
- ¹¹¹Ibid., 714.lpp.
- ¹¹²Ibid.
- ¹¹³LCVVA, 233.f., 1.apr., 8.1., 416.-417.lpp.
- ¹¹⁴A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 104.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 89.-92.
lpp.
- ¹¹⁵LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 90.lpp.
- ¹¹⁶Ibid.
- ¹¹⁷A.B.U., NB.I.R.3.148.mmm., 104.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 91.lpp.
- ¹¹⁸A.B.U., NB.I.R.3.148.mm., 104.§.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 91.lpp.
- ¹¹⁹LCVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 95.lpp.
- ¹²⁰LCVVA, 234.f., 1.apr., 24.1., 242.lpp.; 36.1., 110.lpp.
- ¹²¹Ibid., 36.1., 68.lpp.
- ¹²²A.B.U., R.19.G.a.10.a.
- ¹²³Svarāne M. Jāņa Šteinhouera prāvas pret Rīgas priviligētajiem

namniekiem Rīgas un Pēterburgas tiesās 18.gs.-ZA Vēstis,1982,
10,15.-34.lpp.

- 124 A.B.U.,R.19.G.a.a.2.e.
- 125 Skat.:Zutis J.Baltijas...,341.lpp.
- 126 LCVVA,233.f.,1.apr.,941.l.,134-136.lp.
- 127 Ibid,136.lp.
- 128 Ibid.,234.lp.
- 129 LCVVA,237.f.,1.apr.,7j.l.,33.lpp.u.t.
- 130 A.B.U.,R.19.G.a.3.24.
- 131 A.B.U.,R.19.G.a.3.24.10.lpp.u.t.
- 132 Skat.Eckardt J.Livland...S.243.
- 133 A.B.U.,R.19.G.a.3.21.
- 134 Skat.:Adamovičs L.Latviešu brāļu draudze...,75.lpp.Adamovičs
attiecībā uz 1779.g. lēš, ka bijis ap 5000 uzņemto, 2000 bēr-
nu un 4000 parasto saiešanu apmeklētāju, kopā - 11000.
- 135 A.B.U.,R.19.G.a.a.2.e.
- 136 Adamovičs L.Latviešu brāļu draudze...,67.lpp.
- 137 A.B.U.,R.19.G.a.a.9.
- 138 LCVVA, 237.f.,1.apr.,14e.l.,6.lpp.
- 139 LCVVA,234.f.,1.apr.,25.l.,24.lpp.
- 140 Citēts pēc: Vičs A.Iz latviešu skolu vēstures.R.,1923,127.lpp.
- 141 Skat.:Enzeliņš H. Skati Valmieras ...,

4. nodaļa

- 1 LCVVA,233.f.,3.apr.,6515.l.,65.lpp.
- 2 Ibid.
- 3 Ibid.
- 4 Ibid.,65.-66.lpp.
- 5 LCVVA,6810.f.,1.apr.,15.l.,37.lpp.
- 6 Ibid.,17.l.,382.lpp.u.t.

- 7 Ibid., 20.lpp.
- 8 LCVVA, 237.f., 1.apr., 5.l., 1.lp.
- 9 Ibid.
- 10 Ibid.
- 11 Ibid., 2.lp.
- 12 Ibid., 1.lp.
- 13 A.B.U., R.19.G.a.a.8., I.Bourquin, Berichte von Neuwelke.1817.
- 14 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.l., 227.lpp.; 237.f., 1.apr., 10a.l., 219.-223.lpp.
- 15 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10.I.l., 2.lp.
- 16 Ibid., 10a.l., 223.lpp.
- 17 A.B.U., R.19.G.a.a.8., I.Bourquin, Berichte von Neuwelke.1817.
- 18 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10a.l., 219.lpp.
- 19 Ibid.
- 20 Ibid., 220.-221.lpp.
- 21 Ibid., 221.lpp.
- 22 Ibid.
- 23 LCVVA, 237.f., 1.apr., 9g.l., 1.lp.
- 24 Skat.: Legzdinš R.Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā. - Brāļu draudzes kalendārs 1931.g.R., 1930, 18.-35.lpp.
- 25 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10.I.l., 2.lp.
- 26 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.l., 227.lpp.
- 27 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10.I.l., 3.lp.; 10a.l., 223.lpp.
- 28 Ibid., ibid.
- 29 LCVVA, 233.f., 4.apr., 1154.l., 3.lp.; L.Liepnieka arhīvs Valmierā, Brāļu draudze Valmieras apkārtnē 1817.-1857., 1.lp.
- 30 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10.I.l., 24.lp.; 233.f., 3.apr., 6515.l., 69.-70.lpp.
- 31 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515., 71.lpp.; 237.f., 1.apr., 13c.l., 137.-138.lpp.

- 32 Zutis J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana...191.lpp.
- 33 L.Liepnieka arhīvs Valmierā, Brāļu draudze Valmieras apkārtnē,
1817.-1857.,7a.lp.
- 34 LCVVA, 233.f.,3.apr.,6515.l.,72.-75.lpp.
- 35 LCVVA,237.f.,1.apr.,10.I.l.,27.-30.lp.
- 36 A.B.U.,R.19.G.a.a.Nr.12.a.
- 37 Ibid.
- 38 LCVVA,233.f.,3.apr.,6515.l.,168.lpp.
- 39 LCVVA,237.f.,1.apr.,6.l.,5.lp.;A.B.U.R.19.G.a.a.15.b.16.
- 40 LCVVA,237.f.,1.apr.,10.a.l.,19.lpp.;13c.l.,153.lpp.
- 41 Ibid.,10.a.l.,67.lpp.
- 42 Ibid.,9g.l.,5.lp.
- 43 Ibid.,13e.l.,24.lpp.
- 44 Ibid.,10a.l.,74.lpp.
- 45 Ibid.,9.l.,10.lpp.u.t.
- 46 Ibid.,18.lpp.
- 47 Ibid.,21.lpp.
- 48 Ibid.,31.-32.lpp.
- 49 A.B.U.,R.19.G.a.13.II.14.b.; Philipp G.Die Wirksamkeit..., S.
214, Anlage 8, S.394.
- 50 LCVVA,233.f.,3.apr.,1342.l.,16.lpp.
- 51 Ibid.,8.lpp.
- 52 Ibid.,13.lpp.
- 53 Ibid.,14.lpp.
- 54 Ibid.,15.lpp.
- 55 Ibid.
- 56 Ibid.,21.lpp.
- 57 Ibid.,22.lpp.
- 58 Ibid.,6515.l.,84.-85.lpp.
- 59 LCVVA,234.f.,1.apr.,40.l.,137.lp.

- 60 Ibid., 41. l., 198. lp.
- 61 Ibid., 272 lp.
- 62 LCVVA, 233. f., 1. apr., 320. l., 3.-5. lpp.; skat. arī 3. apr., 6515. l., 220.-221. lpp.
- 63 LCVVA, 237. f., 1. apr., 10a. l., 171. lpp.; 233. f., 3. apr., 6515. l., 86. lpp.
- 64 Ibid., 233. f., 3. apr., 6515. l., 220.-221. lpp.
- 65 LCVVA, 234. f., 1. apr., 40. l., 91. lp.
- 66 Ibid., 344. lp.
- 67 Ibid., 363. lp.
- 68 Ibid., 368. lp.
- 69 Ibid.
- 70 Skat.: Vičs A. Iz latviešu skolu vēstures. R., 1923., 75. lpp.
- 71 LCVVA, 233. f., 3. apr., 1243. l., 1. lp.
- 72 Ibid., 3. lp.
- 73 Ibid., 5., 7.-8. lp.
- 74 Ibid., 1211. l., 8. lp.
- 75 Ibid., 9. lp.
- 76 Ibid., 19. lp.; 237. f., 1. apr., 10b. l., 23. lp., 35. lp.
- 77 LCVVA, 237. f., 1. apr., 10b. l., 25., 35. lp. u. t.
- 78 Ibid., 80. lp.
- 79 LCVVA, 233. f., 3. apr., 1211. l., 22. lp.
- 80 LCVVA, 234. f., 1. apr., 41. l., 113. lp.
- 81 Ibid., 43. l., 175. lp.
- 82 LCVVA, 233. f., 3. apr., 1437. l., 1. lp.
- 83 Ibid., 6.-7. lp.; 237. f., 1. apr., 10c. l., 11.-12. lp.
- 84 LCVVA, 237. f., 1. apr., 7c. l., 2. lp.
- 85 Ibid., 10c. l., 16.-21. lp.
- 86 Skat.: Beck H. Brüder in vielen Völkern... S. 119.-127.
- 87 LCVVA, 233. f., 3. apr., 1478. l., 4. lp.

- 88 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7c.l., 4.lp.
- 89 LCVVA, 233.f., 3.apr., 1492.l., 4.lp.; 1.apr., 320.l., 10.lpp.
- 90 Skat.: Neumann W. Aus alter Zeit. Riga 1913, S.110.
- 91 LCVVA, 237.f., 1., apr., 11.1., 52.lp.
- 92 L.Liepnieka arhīvs, Valmierā. Bēdļu draudze Valmieras apkārtnē.
1817.-1857., 9.lp.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 11.1., 66.lp.
- 93 LCVVA, 237.f., 1.apr., 11.1., 111.lp.
- 94 LCVVA, 233.f., 3.apr., 1505.l., 6.-21.lp.; 237.f., 1.apr., 11.1., 64.
lpp.
- 95 LCVVA, 233.f., 3.apr., 1505.l., 21.lp.
- 96 LCVVA, 237.f., 1.apr., 11.1., 59.lp.
- 97 Ibid., 7c.l., 5.lp.
- 98 A.B.U., R.19.G.a.13.II.14.a.; Philipp G. Die Wirksamkeit..., 214.S.
398.-401., 409., Anlage 9.; LCVVA, 237.f., 1.apr., 10a.l., 78.lp.;
13e.l., 31.-33.lpp.
- 99 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10a.l., 78.lp.
- 100 LCVVA, 234.f., 1.apr., 39.l., 131.lp.
- 101 Ibid., 40.l., 203.lp.
- 102 LCVVA, 233.f., 3.apr., 1573.l., 4., 11.lp.
- 103 Ibid., 1571.l., 2., 3.lp.
- 104 Ibid., 3.lp.
- 105 LCVVA, 237.f., 1.apr., 13c.l., 208.-216.lpp.; 233.f., 1.apr., 320.l.,
11.-13.lpp.
- 106 LCVVA, 237.f., 1.apr., 11a.l., 1.lp.
- 107 Ibid., 3.-4.lp.
- 108 Ibid., 49.lp.
- 109 Ibid., 7c.l., 6.lp.
- 110 LCVVA, 233.f., 1.apr., 320.l., 14.-15.lp.
- 111 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7c.l., 10.lp.

- 112 Ibid., 11b.1., 32.lp.
- 113 LCVVA, 6810.1., 1.apr., 17.1., 20., 382., 389.lpp.
- 114 LCVVA, 234.f., 1.apr., 42.1., 127.lp.
- 115 Ibid., 144.lp.
- 116 Ibid., 87.lp.
- 117 Ibid., 39.lp.
- 118 Ibid., 67.lp.
- 119 LCVVA, 237.f., 1.apr., 11b.1., 59.lp.
- 120 Ibid., 65.lp.
- 121 LCVVA, 233.f., 1.apr., 320.1., 72.-73.lpp.
- 122 Ibid., 73.lpp.
- 123 Ibid.
- 124 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7c.1., 11.lp.
- 125 Ibid., 13.lp.
- 126 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.1., 282.-283.lpp.
- 127 Ibid., 6526.1., 50.-55.lpp.
- 128 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7c.1., 17.lp.
- 129 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.1., 130.-134.lpp.
- 130 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7c.1., 21.lp.
- 131 LCVVA, 233.f., 2.apr., 14.1., 3.lp.
- 132 LCVVA, 237.f., 1.apr., 9.1., 38.-39.lp.
- 133 A.B.U., R.19.G.a.3.27.16., 15.lpp.
- 134 LCVVA, 234.f., 1.apr., 39.1., 25.lp.; 43.1., 37., 187.lp.
- 135 Ibid., 43.1., 121.lp.
- 136 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.1., 183.-189.lpp./Dr.F.Walter, Die
Lutherische Kirche der Ostseeprovinzen und die Brüder-Gemein-
de in ihrem Rechtlichen Verhältnisse zu einander.R., 1845./
- 137 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7c.1., 27.lp.
- 138 Ibid.
- 139 Ibid.

- 140 Ibid., 7j.1., 107.lp.
- 141 LCVVA, 234.f., 1.apr., 44.1., 65.lp.
- 142 LCVVA, 233.f., 3.apr., 2639.1., 14.lp.
- 143 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7j.1., 99.lp.
- 144 Ibid., 7c.1., 32.lp.
- 145 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.1., 5., 10.-13.lpp.; 2640.1., 1., 9.-10.lpp.
- 146 Ibid., 2640.1., 12.lpp.
- 147 LCVVA, 237.f., 1.apr., 9g.1., 15.lp.
- 148 Ibid., 19.lp.
- 149 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.1., 99.lpp.
- 150 LCVVA, 234.f., 1.apr., 45.1., 6.lp.
- 151 Ibid., 47.lp.
- 152 Ibid., 57.lp.
- 153 Ibid., 70.lp.
- 154 Ibid., 33.lp.; skat.arī 47.1., 22.lp.
- 155 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.1., 59.lp.
- 156 Ibid., 6526.1., 70.-71.lpp.
- 157 Ibid., 6516.1., 1.-13.lp.; 6515.1., 157.-158.lpp.
- 158 Ibid., 6516.1., 18.-19.lp.
- 159 Ibid., 6515.1., 217.-218.lpp.
- 160 Ibid., 338.lpp.
- 161 Ibid., 241.lpp.
- 162 Ibid., 246.-247.lpp.
- 163 Ibid., 243.lpp.
- 164 Ibid., 212.lpp.
- 165 Ibid., 103.-109., 117.-122.lpp.
- 166 LCVVA, 237.f., 1.apr., 9g.1., 23.lp.
- 167 L.Liepnieka arhīvs Valmierā. Brāļu draudze Valmieras apkārtņē
1817.-1857., 14.lp.

- 168 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6515.l., 272.lpp.
- 169 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10.II.l., 135.lpp.
- 170 Ibid., 108.lpp.
- 171 Ibid., 9h.l., 74.-84.lp.
- 172 Ibid., 75.lp.
- 173 Ibid., 80.lp.
- 174 Ibid., 81.lp.
- 175 Ibid.
- 176 Ibid., 82.lp.
- 177 Ibid., 84.lp.
- 178 LCVVA, 234.f., 1.apr., 51.l., 10.lp.
- 179 LCVVA, 237.f., 1.apr., 12b.l., 19.lp.
- 180 Ibid., 10.I.l., 87.lp.
- 181 Ibid., 7d.l., 8., 11.lpp.
- 182 Ibid., 6.lpp.
- 183 LCVVA, 234.f., 1.apr., 34.l., 18., 19.lpp.
- 184 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7d.l., 12.lpp.
- 185 Ibid., 9g.l., 27.lp.
- 186 Ibid., 15a.l., 130.lp.; 7d.l., 11.lpp.
- 187 Ibid., 9h., 87.lp.
- 188 Ibid., 88., 90.-96.lp.
- 189 **K.Liepnieka arhīvs Valmierā. Brāļu draudze Valmieras apkārtņē.**
1817.-1857., 16.lp.
- 190 LCVVA, 237.f., 1.apr., 11c.l., 34.-37.lpp.
- 191 LCVVA, 6988.f., 1.apr., 105.l., 14.lp.
- 192 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6520.l., 1., 3.lp.
- 193 Ibid., 4., 5.lp.; L.Liepnieka arhīvs Valmierā. Brāļu draudze
Valmieras apkārtņē, 1817.-1857., 18.lp.
- 194 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6520.l., 8.lp.

- 195 A.B.U., R.19.G.a.13.II.14.h., l., n., o.; skat.atī Philipp G. Die Wirksamkeit... S.197., 219.
- 196 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10a.l., 90.-94.lpp.
- 197 Ibid., 9h.l., 108, 111., 114., 127.lp.
- 198 Ibid., 112.lp.
- 199 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6525.l., 2.lp.; 237.f., 1.apr., 7e.l., 4.lp.
- 200 Ibid., 6529., 6526., 6536.l.; 237.f., 1.apr., 7e.l.
- 201 LCVVA, 237.f., 1.apr., 7e.l., 23.lp.
- 202 Ibid., 78.lp.
- 203 LCVVA, 237.f., 1.apr., 10.II.l., 108.lpp.
- 204 LCVVA, 233.f., 3.apr., 6537.l., 1.-33.lpp.
- 205 Ibid., 9.lp.
- 206 Ibid., 13.lp.
- 207 Ibid., 15., 28.lp.
- 208 Ibid., 24.lp.
- 209 Ibid., 20.lp.
- 210 Ibid., 22.lp.
- 211 Ibid., 33.lp.
- 212 LCVVA, 234.f., 1.apr., 34.l., 23.lp.
- 213 A.B.U., NB.I.R.3.169. Besuch des Bruders Ernst Reichel in Livland und Estland von 2.VIII. bis 11.IX.1858. Als Manuskript gedruckt.
- 214 LCVVA, 237.f., 1.apr., 11c.l., 206.lp.
- 215 Ibid., 204.lp.

Nobeigums

- ¹ Apīnis A. Agrienā. - Karogs, 1982, VIII, 142.lpp.
- ² Apīnis A. Neprasot atļauju. 181.lpp.
- ³ Skat.: Kikula Jēkabs. Dziesmas. Tekstus publ.sagat., koment., priekšv un pēc.v.sarakst. A.Apīnis.-R., 1982, 102, lpp.u.t.
- ⁴ Skat.: Straube G. Vidzemes brāļu draudžu centieni latviešu zemnie-

ku tikumiskajā audzināšanā. - Latvijas PSR vēstures problēmas. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 70.gadadienai veltītās 6.republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes. LPSR ZA, Vēstures institūts. Rīga 1987,55.-58.lpp.

- 5 Legzdīņš R. Brāļu draudzes saiešanu nami Latvijā. - Brāļu draudzes kalendārs 1931.g.R.,1930,22.lpp.
- 6 Skat.: Ādamovičs L. Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas...,71.lp. Krastiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības ...,86.,88.-92.lpp.u.t.
- 7 LCVVA,6810.f.,1.apr.,15.l.,37.lpp.; 17.l.,20.,382.lpp.;skat.arī: Adamovičs L. Die lettische Brüdergemeine..., S.17.
- 8 Skat.: Zutis J. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana..., 193.-194.lpp.
- 9 Adamovičs L. Vidzemes baznīca...,576.lpp.
- 10 Adamovičs L. Latviešu brāļu draudze...,82.lpp.
- 11 V.I.Ļeņins.Raksti,21.sēj.,120.lpp.

NEPUBLICĒTIE AVOTI UN TO GLABĀTUVES

1. Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs(LCVVA)

- 233.f. - Vidzemes evangēliski-luteriskā konsistorija
- 234.f. - Vidzemes baznīcu vizitācijas protokoli
- 237.f. - Vidzemes brāļu draudžu arhīvs
- 4038.f. - Rīgas vēstures un senatnes pētnieku biedrība
- 6810.f. - O. Hūna fonds
- 6828.f. - Karšu un plānu kolekcija
- 7005.f. - Vidzemes sinodes arhīvs
- 238.f. - Rīgas-Valmieras baznīcas virspriekšnieks
- 673.f. - Rīgas magistrāta ārējais arhīvs

2. Brāļu Unitātes arhīvs Hernhūtē(A.B.U.)

NB. - arhīva bibliotēka

R.19.G.a. - Brāļu Unitātes diasporas darbs Igaunijā un Latvijā

NB.X. - topogrāfiskās kolekcijas

3. L. Liepnieka personīgais arhīvs/Valmierā

4. Latvijas PSR V. Lāča Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa

5. Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Adamovičs L. Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē. I-III. R., 1928.,
64 lpp.
- T. p. Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos. R., 1932, 48.
-86. lpp. / Atsevišķs novilkums no krājuma "Latvieši. II."
- T. p. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 1710-1740. R., 1933,
660 lpp.
- T. p. Die erste Verfolgungszeit der lettischen Brüdergemeine
1743-1745. In: Studia Theologica I, Riga 1935, S. 53.-100.
- T. p. Die lettische Brüdergemeine. 1739-1860. R., 1938, 32 S.
- T. p. Latviešu ieaugšana kristietībā. R., 1939, 135.-153. lpp.
- Apīnīšs A. Agriēnā. - Karogs, 1982, VIII, 141.-145. lpp., IX, 149.-158. lpp.
- T. p. Ko mēs zinām par latviešu pirmo dzejnieku. - Ķikuļu
Jēkabs. Dziesmas. R., 1982, 89.-140. lpp.
- T. p. Neprasot atļauju. R., 1988, 224 lpp.
- Beck H. Brüder in vielen Völkern. 250 Jahre Mission der Brüder-
gemeine. Erlangen 1981, 584 S.
- Biezais H. Anfang und Krisis der Brüdergemeine im Baltikum. In:
Unitas Fratrum. Utrecht 1975, S. 177.-194.
- Birkerts A. Latviešu intelligence savās cīņās un gaitās. R., 1927, 1.
daļa, 240 lpp., 2. daļa, 280 lpp.
- Bourquin E. A. Der Agitator Ballohd und das Herrnhutertum in Livland.
Niesky, 1870, 40 S.
- Cranz D. Alte und Neue Brüder-Historie oder kurz gefasste Ge-
schichte der Evangelischen Brüder-Unität. 2. Aufl., Bar-
by, 1772, 868 S.
- Cröger E. W. Geschichte der erneuerten Brüderkirche. Bd. 1-3. 2. Aufl.,
Gnadau 1902, 428, 408, 618 S.

- Eckardt J. Livland im achtzehnten Jahrhundert. Leipzig 1876, 596 S.
- Enzeliņš H. Atskats Trikātas novada senatnē. R., 1931, 110 lpp.
- T.p. Skolu lietas Kauguru pagastā 1690-1781. - Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1928, 12, 18 lpp.
- T.p. Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē. Valmiera 1932, 304 lpp.
- T.p. Skats Cēsu pilsētas un novada pagātnē. Cēsis 1936, 168 lpp.
- T.p. Sēmeles brīvzemnieki jaunburtniecīšos. B.g.u.i.v. 28 lpp.
- Erbe H.-W. Albrecht Sutor/1681-1758/. Ein Lutheraner und Herrnhuter als Propst in Estland. - In: Unitas Fratrum. Hamburg 1983, S. 3.-57.
- Harless A.G.C. Herrnhut und Livland vor 25 Jahren. Leipzig 1870, 40 S.
- Harnack Th. Die lutherische Kirche Livlands und die Herrnhutische Brüdergemeinde. Erlangen 1860, 400 S.
- Hasselblatt E. Zur Beurteilung der gegenwärtigen Stellung Herrnhuts in Livland. Dorpat 1859, 30 S.
- Hasselblatt M. Die herrnhuter Brüdergemeinde im Baltischen Raum. - In: Baltisches Jahrbuch 1987. Bonn 1987, S. 138.-171.
- Kaudsites Matihss. Brāļu draudze Vidzemē. R., 1877, 136 lpp.
- Krastiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības saīršanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. R., 1959, 184 lpp.
- Krodzneeka raksti. Iz Baltijas wehstures. III. R., 1914, 248 lpp.
- Latvijas PSR vēsture. Red. A. Drīzulis. 3. izd. 1. sēj., R., 1986, 400 lpp.
- Laurent J.K.M. Geschichte der Brüderkirche in Livland. III., 263.-294. S.
- Legzdīņš R. Brāļu draudzes saīršanas nami Latvijā. - Brāļu draudzes kalendārs 1931. gadam. R., 1930, 18.-35. lpp.
- Leņins V.I. Raksti, 21. sēj.,
- Merian H. Einführung in die Baugeschichte der evangelischen

- Brüdergemeinen ausgehend vom Modell der Gemeinde Herrnhag.-In:Unitas Fratrum.Utrecht 1975,S.465.-482.
- Neumann W. Aus alter Zeit.Riga 1913,138 S.
- Liepiņa Dz. Vidzemes zemnieki un muiža.R.,1983,208 lpp.
- Oehwinger Fr.Geschichte des Christentums.4.Auflage.Constanz 1897, 541 S.
- Philipp G. Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung. Köln.Wien. 1974.-In:Reihe:Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd.5.
- Plitt H. Die Brüdergemeine und die lutherische Kirche in Livland.Schutzschrift für das Diasporawerk. Gotha 1861,278 S.
- Poldmäe R. Herrnhutlande Christoph Michael Königseer ja tema kohtuprotsess 1767.aastal.-Religiooni ja ateismi ajalooost.Eestiis.Artiklite kogumik III.Tallinn 1987,172. lpp.u.t.
- Quarenstube I.R.R.Auch ein Wort in Sachen Herrnhuts in Livland. Leipzig 1861,44 S.
- Schilling C. Ueber die Verfassung und die Wirksamkeit der Brüdersocietät in Livland.-In:Dorpater Jahrbuch für Literatur und Kunst.Bd.III,Dorpat 1835,S.385.-397., 481.-491.
- Snippe V. Luterānisms Latvijā.R.,1977,178 lpp.
- Straube G. Vidzemes brāļu draudžu kustības piekritēju skaita dinamika.-LPSR ZA Vēstis,1988, Nr.6,52.-64.lpp.
- Straumite I.Raksti(1840.-1845.)R.,1906,112 lpp.
- Ulmann C.Ch. Das gegenwärtige Verhältniss der evangelischen Brüdergemeine zur evangelisch-lutherischen Kirche in Liv- und Ehstland.Berlin 1862,40 S.
- Vičs A. Iz latviešu skolu vēstures.R.,1923.

- Walter F. Die Lutherische Kirche der Ostseeprovinzen und die Brüder-Gemeine in ihrem rechtlichen Verhältnisse zu einander. Riga 1845, 20 S.
- Zinzendorf und die Herrnhuter Brüder. Quellen zur Geschichte der Brüder-Unität von 1721 bis 1760. Hrsg. H.-Chr. Hahn und H. Reichel. Hamburg 1977, 520 S.
- Zutis J. Baltijas jautājums XVIII gs. R., 1951, 482 lpp.
- T.p. Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gs. 20. gados. R., 1956, 228 lpp.

